

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 8 1967 XV

Z OBSAHU

Litvaj Ivan, V duchu Októbra za tvorivé rozpracúvanie teoretických a praktických problémov výstavby novej spoločnosti — Hábová Vlasta, Teoretický odkaz revolučného pokolenia — Postyšev L., Pracovná teória hodnoty a optimálne plánovanie — Senčák Michal, Päťdesiat rokov sovietskej ekonomiky — Lašenko V. K., Problémy rozvoja socialistického vlastníctva — Učenie V. I. Lenina o imperializme a dnešok — Recenzie

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

State

Litvaj Ivan, V duchu Októbra! za tvorivé rozpracúvanie teoretických a praktických problémov výstavby novej spoločnosti	689
Hábová Vlasta, Teoretický odkaz revolučného pokolenia	699

Zo zahraničnej vedy

Postyšev L., Pracovná teória hodnoty a optimálne plánovanie	724
---	-----

Prehľady

Senčák Michal, Päťdesiat rokov sovietskej ekonomiky	742
Lašenko V. K., Problémy rozvoja socialistického vlastníctva	756
Učenie V. I. Lenina o imperializme a dnešok (O. H.)	762

Recenzie

V. E. Šlapentoch, Ekonometrika i problémy ekonomického rosta —	
Š. Adamec	771
O. S. Pčelincev, Ekonomičeskoje obosnovanije razmeščenija proizvodstva —	
R. Lacko	772

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská
zastupuje Andrea Takáčsová

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferianc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jaroslav Němec, Ivan Okáli, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tomčáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 357-61-5

Toto číslo bolo redakčne spracované v júli 1967

IVAN LITVAJ

V duchu Októbra za tvorivé rozpracúvanie teoretických a praktických problémov výstavby novej spoločnosti

„PRVÝ RAZ V DEJINÁCH SA SOCIÁLNE PREMENY USKUTOČŇOVALI PODĽA VEDECKY ZDŮVODNENÉHO PROGRAMU REVOLUČNEJ AKCIE. OD STRANY SA VYŽADOVALA POLITICKÁ ZRELOSŤ, ORGANIZOVANOSŤ A HŮŽEVNATOSŤ, DŮSLEDNÁ REALIZÁCIA LÍNIE ORIENTOVAanej NA VYBUDOVANIE SOCIALIZMU, TVORIVÁ ODVAHA PRI PREPRACŮVANÍ ZLOŽITÝCH TEORETICKÝCH A PRAKTICKÝCH PROBLÉMOV, MNOHONÁSOBNÁ PREVIERKA CIEST, METŮD A PROSTRIEDKOV BUDOVANIA NOVEJ SPOĽČNOSTI.“

(Tézy Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho svazu k 50. výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie.)

Veľká októbrová socialistická revolúcia — prvá víťazná proletárska revolúcia začala novú etapu svetových dejín. Bola vyústením hlbokého revolučného procesu v triedne protikladnej spoločnosti starého Ruska a zároveň neoddeliteľnou súčasťou revolučného protiimperialistického tlaku triednych a národných síl vo svetovom meradle, bola výsledkom objektívneho pôsobenia zákonitostí spoločenského vývoja v podmienkach imperializmu.

Nevyhnutnosť prechodu od kapitalizmu k socializmu zdôvodnili zakladatelia vedeckého komunizmu. K. Marx a F. Engels teoreticky dokázali, že kapitalizmus rozvojom výrobných síl a ich zospoločenšňovaním pripravuje materiálne predpoklady prechodu k vyššiemu spôsobu výroby — k socializmu a súčasne v proletariáte vytvára spoločenskú silu schopnú uskutočniť tento prechod revolučnou cestou. Zakladatelia vedeckého komunizmu dokázali nevyhnutnosť zániku kapitalizmu a prechodu ľudstva ku komunizmu. Všestranne zdôvodnili, že vykorisťovateľský kapitalistický poriadok padne pod údermi sociálnych revolúcií proletariátu, revolučnej triedy spoločnosti, ktorá je schopná zjednotiť všetkých pracujúcich a vykorisťovaných, všetky demokratické a pokrokové sily spoločnosti.

Na rozhraní 19. a 20. storočia, v období nástupu novej epochy, epochy

imperializmu stala sa socialistická revolúcia programom dňa. Revolučný charakter novej epochy, jej podstatné črty a stránky vedecky zovšeobecnil V. I. Lenin a vytvoril vedeckú teóriu imperializmu. Ukázal, že v súvislosti s prerastaním predmonopolistického kapitalizmu v monopolistický kapitalizmus mnohonásobne vzrástol stupeň zospoločenšenia výroby, podstatne vzrástla i ekonomická možnosť revolučnej premeny kapitalizmu na socializmus a že táto revolučná premena sa stala objektívnou nevyhnutnosťou. Spolu s ekonomickými predpokladmi dozrievali i politické predpoklady socialistickej revolúcie. Na začiatku 20. storočia, pretože sa zostrili protirečenia kapitalizmu, sformovali sa základné revolučné sily schopné viesť úspešný boj proti imperializmu. Bolo to socialistické hnutie proletariátu v rozličných kapitalistických krajinách, revolučné demokratické hnutie neproletárskych pracujúcich (vo väčšine roľníctvo) i národnooslobodzovací boj porobených národov. V. I. Lenin, rozvíjajúc marxistickú teóriu socialistickej revolúcie, všestrannou analýzou imperializmu dokázal, že v epoche imperializmu v dôsledku nerovnomernosti ekonomického a politického rozvoja kapitalistických krajín nerovnomerne dozrievajú v rôznych krajinách aj podmienky pre víťazstvo proletárskych revolúcií. Dospel k záveru, že je možné dosiahnuť víťazstvo socializmu sprvu v niekoľkých krajinách, ba dokonca i v jednej krajine, ukázal, že front imperializmu možno pretrhnúť predovšetkým tam, kde je najslabší. Táto leninská poučka sa stala teoretickou bázou stratégie a taktiky bolševickej strany v boji za víťazstvo revolúcie, strany, ktorá sa budovala na základoch teórie marxizmu, bola vysoko organizovaná a disciplinovaná, tvorivo uplatňovala teóriu, bola schopná uskutočňovať smelú revolučnú politiku strany, ktorú budoval a viedol sám V. I. Lenin skoro 25 rokov. V. I. Lenin vysoko vyzdvihol význam revolučnej teórie pre revolučné hnutie, pričom zdôrazňoval nevyhnutnosť tvorivého prístupu k správnej „revolučnej teórii, ktorá zasa nie je dogmou, ale definitívne sa utvára len v tesnom spojení s praxou skutočne masového a skutočne revolučného hnutia“ (*Spisy* 31, str. 18). Všestranne analyzoval podmienky, hybné sily a zákonitosti rozvoja socialistickej revolúcie, obohatil vedecký komunizmus o ďalšie poučky o vzťahu jej objektívnych a subjektívnych faktorov, o zblížení buržoáznodemokratickej a socialistickej revolúcie v epoche imperializmu, o možnostiach prerastania buržoáznodemokratickej revolúcie v socialistickú revolúciu. Zdôvodnil i správnosť využitia všetkých foriem boja v revolúcii, tvorivo rozpracoval učenie o ozbrojenom povstaní a iné poučky marxizmu podľa nových podmienok spoločenského života.

Ak všeobecné zákonitosti spoločenského rozvoja v epoche imperializmu predpokladajú nevyhnutnosť socialistickej revolúcie, príčiny jej víťazstva v Rusku prv ako v iných krajinách treba vidieť predovšetkým v konkrétnych historických podmienkach i zvláštnostiach Ruska. Bolo treba skon-

čiť s ťažkou vojnou, riešiť agrárnu, národnostnú a robotnícku otázku, prekonať ťažkosti vojnou zničeného hospodárstva, odstrániť hrozbu hladu, upevniť a ďalej rozvíjať demokratické výdobytky. Tieto základné úlohy nemohla vyriešiť vtedy už značne politicky silná trieda ruskej spoločnosti — buržoázia, ale mohla ich vyriešiť jedine najprogressívnejšia trieda spoločnosti — proletariát. Konkrétny program riešenia týchto úloh predložila ľudu boľševická strana.

Veľká októbrová revolúcia bola prvým praktickým i potvrdzujúcim uskutočnením leninskej teórie socialistickej revolúcie. Strana boľševikov, správajúc sa podľa tejto teórie, zjednotila do jediného revolučného prúdu boj robotníckej triedy za socializmus, celonárodné hnutie za mier, boj roľníkov za pôdu, národnooslobodzovací boj porobených národov a usmernila všetky tieto sily na boj za zvrhnutie kapitalizmu v Rusku. Rusko bolo vtedy skutočne najslabším článkom v sústave imperializmu a súčasne i uzlovým bodom jeho protirečení.

Októbrová revolúcia vyrvala Rusko — jednu z najväčších krajín sveta — z imperialistickej sústavy a otvorila mu cestu k socializmu.

Robotnícka trieda i pracujúce roľníctvo Ruska, opierajúc sa o diktatúru proletariátu, o svoj sovietsky štát, smelo sa dali do výstavby nového života. Začali uskutočňovať socialistické premeny spoločenských vzťahov, ekonomiky a kultúry. Navyše išlo o krajinu agrárnu, ekonomicky zaostalú. Predrevolučné Rusko sa na svetovej priemyselnej produkcii zúčastňovalo v roku 1913 čosi viac ako štyrmi percentami. V priemyselnej výrobe produkovalo na obyvateľa o 13—14 ráz menej ako USA a Anglicko a 10 ráz menej než Nemecko. Veľmi slabo bol vyvinutý ťažký priemysel. Mnohé odvetvia ťažkého priemyslu neexistovali. Podiel strojárstva na celkovej výrobe tvoril v roku 1913 iba šesť percent.

Bolo skutočne veľa problémov, ktoré bolo treba riešiť teoreticky aj prakticky. No najzávažnejším zo všetkých bol problém ekonomickej výstavby nového života. Strana v tejto oblasti nemala hotový návod ani praktické skúsenosti. Zakladatelia vedeckého komunizmu nezanechali a ani nemohli zanechať konkrétne závery o obsahu ekonomickej politiky socialistického štátu. Marxove a Engelsove práce obsahovali len všeobecné zásady o budúcej ekonomickej organizácii spoločnosti, o výrobe, výmene a rozdeľovaní výrobkov za socializmu a komunizmu. Všeobecne známe sú napríklad Marxove myšlienky v kritike Gothajského programu o spôsobe rozdeľovania výrobkov za socializmu. Princíp tovarovej výroby a hodnotových vzťahov za socializmu Marx pripúšťal len vo všeobecnej forme. Ešte opatrnejšie hovoril o konkrétnej forme rozdeľovania. Predpokladal, že výrobky sa budú rozdeľovať na základe kvitancií. Vôbec nespomínal obchod a peniaze. Prírodzene, Marx nemal k dispozícii konkrétny materiál, podľa ktorého by bol mohol rozpracovať tieto otázky, nemohol rozpracovať koncepciu praktického vývoja foriem rozdeľovania.

Budúce ekonomické vzťahy mohol predvídať iba teoreticky. Pre Marxa bolo rozhodujúce, že za socializmu bude existovať spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov a že za týchto podmienok je vylúčené vykorisťovanie človeka človekom. V tom videl Marx podstatu nového spoločenského poriadku.

Z Marxových zásad vychádzal i V. I. Lenin, keď na jar 1918 rozpracoval konkrétny program revolučných premien v oblasti ekonomiky, ktoré bolo treba uskutočniť diktatúrou proletariátu. Pravda, vtedy — ako V. I. Lenin sám neskoršie hovorí — „vonkoncom sme nekládli otázku, v akom vzájomnom pomere bude naša ekonomika k trhu a k obchodu“ (*Spisy* 33, str. 70).

V rokoch občianskej vojny sa robili pokusy čo najkratším, najrýchlejším a najbezprostrednejším spôsobom prejsť k socialistickým základom výroby a distribúcie. Avšak prakticky riešiť túto úlohu, ako ukázal život, nebolo možné. „Predpokladalo sa, že viac-menej po socialisticky budeme vymieňať v celom štáte priemyselné výrobky za výrobky poľnohospodárske a touto tovarovou výmenou obnovíme veľkopriemysel ako jediný základ socialistickej organizácie“ (*Spisy* 33, str. 76). Život, prax ukázali, že sa to uskutočniť nedá; „tovarová výmena sa nepodarila: nepodarila sa v tom zmysle, že sa zvrhla na kúpu a predaj. Namiesto tovarovej výroby sa vyvinula obyčajná kúpa a predaj, obchod“ (*Spisy* 33, str. 76—77). Opierajúc sa o praktické skúsenosti a objektívne podmienky rozvoja ekonomických vzťahov, V. I. Lenin teoreticky rozpracoval princípy novej economickej politiky, zásady o nevyhnutnosti využitia tovarovej výroby v etape prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu, o nevyhnutnosti využitia obchodu ako economickej páky v rukách socialistického štátu. Nová economická politika vychádzala z nevyhnutnosti využiť trh, tovarovo-peňažné vzťahy, chozrasčot, princíp hmotnej zainteresovanosti pracujúcich na spoločenskej výrobe, aby krok za krokom bolo možné vytlačiť kapitalistické elementy zo všetkých sfér ekonomiky a zabezpečila víťazstvo socialistického spôsobu výroby. Tieto zásady sa stali základom economickej politiky štátu v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu.

* * *

Budovať socialistický štát znamenalo ísť novými cestami v rozvoji spoločnosti, znamenalo nepretržite vedecky riešiť také zložité sociálno-economické úlohy, aké prv nikdy nevznikali. V tomto tvorivom procese sa nevyhnutne rozvíjala nová súčasť marxisticko-leninskej politickej ekonómie — politická ekonómia socializmu a aj iné economické vedy, ktoré skúmajú rozličné stránky hospodárskeho života socialistickej spoločnosti.

Historické podmienky formovania politickej ekonómie socializmu sa podstatne líšili od podmienok vzniku vedeckej politickej ekonómie kapitalizmu. Politickú ekonómiu kapitalizmu vytvoril Marx v období, keď kapitalistické výrobné vzťahy v najrozvinutejších krajinách už dávno zvíťazili. Avšak politická ekonómia socializmu sa formovala a rozvíjala súčasne so vznikom a upevňovaním samej praxe socialistického hospodárstva prvého socialistického štátu. Formovala sa a rozvíjala na ideových základoch vedeckého socializmu, na základoch teoretického odkazu klasikov marxizmu, ktorý obsahuje významné poučky o najdôležitejších princípoch socialistickej ekonomiky, napríklad o spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, o kolektívnom charaktere socialistickej výroby, o plánovaní národného hospodárstva, o osobitostiach rozdeľovania v prvej i druhej fáze komunizmu a pod. V. I. Lenin, charakterizujúci teóriu vedeckého komunizmu, ktorú rozpracovali K. Marx a F. Engels, napísal: „Na základe akých *faktov* možno stavať otázku budúceho vývinu budúceho komunizmu?

Na základe toho, že komunizmus *vzniká* z kapitalizmu, historicky sa vyvíja z kapitalizmu a je výsledkom pôsobenia takej spoločenskej sily, ktorá sa zrodila z kapitalizmu. Marx sa ani trocha nepokúša vymýšľať utópie a zo vzduchu hádať, čo nemožno vedieť. Marx chápe otázku komunizmu tak, ako by prírodovedec chápal otázku vývoja nového, povedzme biologického druhu, keď vieme, že tak a tak vznikol a v takom a takom smere sa mení“ (*Spisy* 25, str. 413—414). Vedecké hypotézy sa preverovali v živote a praxi a ďalej rozpracúvali podľa konkrétnych podmienok výstavby socializmu.

Cesta rozvoja ekonomickej teórie socializmu bola ťažká a zložitá. Východiskom jej formovania sa stala marxistická poučka o zákonitom charaktere vzniku socialistického spôsobu výroby. No závery klasikov marxizmu-leninizmu o tom, že i sama socialistická spoločnosť sa bude rozvíjať podľa vlastných objektívnych zákonov, v prvých rokoch sovietskej moci sa dostatočne nerozpracovali ani nekonkretizovali. Vzniklo tu dočasné protirečenie. Socialistický spôsob výroby už jestvoval, ale chýbali teoretické práce, ktoré by všestrannejšie analyzovali socialistický spôsob výroby. Ekonomické práce sa vo väčšine zaoberali otázkami prechodného obdobia, otázkami budovania socializmu. Navyše medzi sovietskymi ekonómami prevládala mienka, že cieľavedomý, plánovitý charakter hospodárenia v socialistickej spoločnosti vylučuje pôsobenie objektívnych ekonomických zákonov. To, že rozvoju socialistickej ekonomiky sa nepriznával zákonitý charakter, viedlo k tomu, že i politickú ekonómiu socializmu mnohí neuznávali ako vedu. Východisko každej vedy — to znamená aj politickej ekonómie — spočíva v priznaní objektívnych zákonitostí. Poznávanie týchto zákonitostí, ich objavovanie, skúmanie ich charakteru a mechanizmu ich pôsobenia je úlohou a obsahom

vedy. Keby vo svete javov panovala náhoda a keby neexistovali určité zákonité súvislosti, nebolo by vôbec základov pre vedu. Prax socialistickej výstavby a ďalšie teoretické rozpracovanie tendencií rozvoja socialistickej ekonomiky prinútili poopraviť chybné názory na ekonomické zákony a politickú ekonómiu socializmu. Veľkú úlohu tu zohrali i Leninove myšlienky o tom, že ekonomické zákony a veda, ktorá ich skúma — politická ekonómia, budú aj za komunizmu. Pritom sa V. I. Lenin opieral o veľkú ideu zákonitosti spoločenského života, ktorú vyzdvihol a zdôvodnil Marx a ktorú dôsledne vzťahoval aj na rozvoj budúcej spoločnosti.

To, že sa priznalo, že ani v socialistickej spoločnosti nemôžu nepôsobiť ekonomické zákony, bolo pre sovietsku ekonomickú vedu značným krokom vpred, no k pravde bolo ešte veľmi ďaleko. Mnohí vedci ekonomické zákony socializmu ešte dlho chápali v subjektívnom duchu, akoby boli produktom tvorivosti samých ľudí a nemali objektívny charakter. Skončiť takéto chápanie ekonomických zákonov socializmu mali za úlohu i široké diskusie. Organizovali sa na vysokých školách i vo vedeckých ústavoch. Bola to správna cesta. Tvorivé rozpracúvanie nových otázok teórie a jej úspešné rozvíjanie nie je možné bez diskusií ani bez určitých rozdielov v názoroch, ktoré v počiatočných poznávaní predmetu znamenajú prístup z rozličných strán a v konečnom poznávaní vyjadrujú jeho všestrannejšie a plnšie pochopenie.

Sovietski vedci rozpracovali otázku systému ekonomických zákonov socializmu a zadelili ich do troch skupín: 1. špecifické ekonomické zákony socializmu — po prvý raz vznikli po proletárskej revolúcii v podmienkach spoločenského socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov (napr. zákon plánovitého rozvoja národného hospodárstva, základný ekonomický zákon socializmu, zákon rozdeľovania podľa práce a pod.), 2. všeobecné zákony pre všetky formácie (napr. zákon súladu výrobných vzťahov s charakterom a úrovňou rozvoja výrobných síl, zákon produktivity práce, zákon stále rastúcich potrieb ľudí a pod.), 3. zákony, ktoré pôsobia v celom rade formácií (zákon hodnoty, zákon diferenciálnej renty a pod.), ktorých sociálny obsah (i zákonov všeobecných pre všetky formácie) je za socializmu iný ako prv.

Poznanie obsahu každého z týchto zákonov, úlohy a mechanizmu ich pôsobenia má veľký význam pre národné hospodárstvo. Pravdaže, táto práca nie je ešte ani zďaleka zakončená. Zákony nemožno formulovať na základe citátov a potom špekulovať, čo má takto sformulovaný zákon vyjadrovať. Kvalitatívne zmeny v ekonomike, ďalšie postupné rozvíjanie výrobných síl a výrobných vzťahov a v súvislosti s tým i zmeny pôsobenia ekonomických zákonov stavajú vedcov pred úlohu hlbšie a všestrannejšie študovať socialistickú ekonomiku, skúmať procesy rozvoja výrobných vzťahov, študovať mechanizmus pôsobenia zákonov a spôsob

ich využitia v riadení národného hospodárstva. I tu dlhá cesta k pravde pôjde iste cez postupné prekonávanie omylov a chybné chápanie mnohých problémov.

Ako príklad dlhej cesty poznávania možno uviesť otázku tovarovej výroby a pôsobenia zákona hodnoty za socializmu. Marx a Engels a potom aj Lenin (v prácach do Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie) sa nadržávali, že spolu so zánikom súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov zanikne i tovarový charakter výroby, hodnota, peniaze i všetky iné kategórie, ktoré sú s nimi späté. Pravdaže, mali na mysli tovarovú výrobu a zákon hodnoty v ich predošlom význame (ich pôsobenie na základe súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov). Nakoniec by nebolo ani správne požadovať od Marxa a Engelsa, aby mali podrobnú predstavu o budúcom revolučnom prevrate a výstavbe komunistickej spoločnosti. Táto úloha pripadla Komunistickej strane Sovietskeho sväzu, ktorá riadila veľké procesy revolučného prebudovávania spoločnosti. Pred ňou sa vynorila i otázka tovarovej výroby v nových podmienkach. Boli to skúsenosti tak Komunistickej strany Sovietskeho sväzu, ako aj ostatných bratských komunistických strán, ktoré potvrdili, že sa socializmus nemôže obísť bez tovarovej výroby, trhu, zákona hodnoty a bez iných ekonomických kategórií, ktoré z nich vyplývajú, že trh, tovarovo-peňažné vzťahy, hmotné stimulovanie pracovníkov, chozrasčot, rentabilita výroby, že to všetko je nevyhnutné pre všetky etapy rozvoja socialistickej spoločnosti.

Značná časť ekonómov, vidiac v tovarovo-peňažných vzťahoch iba starú formu, zdedenú po kapitalizme, ktorú treba čo najskôr zlikvidovať, dlho nevedeli tvorivo pristúpiť k Marxovej a Engelsovej teórii, nevedeli sa oprieť o skúsenosti socialistického hospodárenia. A to praxi nepomáhalo. Praxi, usmerňovaniu ekonomiky, zdokonaľovaniu princípov, foriem i metód socialistického hospodárenia nemohlo neprekázať nedostatočné teoretické rozpracovanie týchto otázok. Mnohí ekonómi, aj keď priznali existenciu tovarovej výroby, zákona hodnoty za socializmu, viedli diskusie o príčinách existencie tovarovej výroby v podmienkach socializmu, ešte dlho zužovali sféru pôsobenia zákona hodnoty, ohraničovali ju skoro výlučne výrobou a realizáciou spotrebných predmetov. Že sa dlho nepriznávala tovarová výroba a zákon hodnoty za socializmu, veľké zúženie poľa jeho pôsobenia spôsobilo, že v praxi sa znižoval význam hmotnej zainteresovanosti ľudí a chozrasčotných metód hospodárenia, že sa brzdil boj za zvyšovanie efektívnosti socialistickej výroby.

Po dlhých a vášnivých diskusiách v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, ktoré sa nevedli len v rámci ústavov a katedier, ale aj na stránkach časopisov a v monografickej literatúre, sa dokázalo, že socialistickú výrobu a výstavbu komunizmu nemožno uskutočňovať bez trhu, tovarovej výroby, bez zákona hodnoty a s nimi spätých kategórií. Zistilo sa, že nie

sú škodlivým prežitkom starej spoločnosti, ale naopak, že sú vlastné socialistickej hospodárskej sústave a hrajú významnú úlohu počas celej výstavby komunistickej spoločnosti a že treba poznávať mechanizmus ich pôsobenia a objavovať spôsoby ich využitia pri riadení národného hospodárstva. Tento záver je obsiahnutý i v programe KSSS. Je jedným z vážnych teoretických záverov, o ktoré sa opiera i terajšia hospodárska reforma v SSSR.

Dnes v oblasti ekonomiky v Sovietskom sväze sú rozšírené rozmanité formy vedeckovýskumnej práce. Podstatne sa rozšírila a stále sa zdokonaluje, i čo do územného rozmiestenia, sieť vedeckých ekonomických inštitúcií, ktorá sa oveľa viac ako v minulosti orientuje na skúmanie problémov bezprostredne spätých s výrobou.

Rastúca aktivita sovietskych ekonómov — vedeckých pracovníkov a učiteľov vysokých škôl — sa zameriava na celý rad teoretických otázok, na rozpracúvanie zložitých problémov, ktoré súvisia so zdokonaľovaním praxe plánovania a usmerňovania národného hospodárstva. Veľká práca sa robí v oblasti uplatňovania matematických metód v ekonomických výskumoch, v plánovní a riadení. Teoretický ruch má vplyv i na vydávanie literatúry. Podstatne sa zvýšil počet vydávaných monografií, zborníkov, učebníc a učebných pomôcok.

Akousi skúškou pre sovietsku ekonomickú vedu je i súčasná hospodárska reforma. Aktívne sa zúčastňuje na jej príprave i na jej praktickom realizovaní. Hospodárska reforma pocítila nielen úspechy, ale aj nedostatky ekonomickej vedy. Na septembrovom pléne ÚV KSSS v roku 1965 sa kriticky poukázalo, že vedci — ekonómi sa málo zaoberajú analýzou efektívnosti spoločenskej výroby a prípravou návrhov na jej zvýšenie, aby bolo možné plne využiť možnosti i prednosti socialistickej hospodárskej sústavy. Strane tu nejde len o všeobecné úvahy. To by nestačilo. Strana požaduje vedecky zdôvodnené konkrétne návrhy, ktorých realizovanie by zabezpečilo skutočný rast výroby v plánovanom období alebo i v dlhšej perspektíve. Tieto návrhy musia, pravda, vychádzať zo správneho pochopenia úloh komunistickej výstavby, kritického zhodnotenia všetkých doterajších skúseností rozvoja sovietskeho hospodárstva i hospodárstva ostatných socialistických krajín a taktiež majú prizerať na skúsenosti vyspelých kapitalistických krajín. Len vtedy, keď vedecké rozpracovanie sa sústreďí nielen na teoretické objasnenie principiálnych pozícií, ale aj na rozpracovanie praktických konkrétnych opatrení, ktoré možno realizovať v praxi, možno hovoriť o skutočnej efektívnosti samej ekonomickej vedy. To zdôrazňujú i smernice XXIII. sjazdu KSSS o päťročnom pláne národného hospodárstva SSSR. Nevyhnutnosť podstatne zvýšiť efektívnosť vedeckých výskumov sa týka i ekonomickej vedy. V smerniciach sa hovorí, že je nevyhnutné „v ekonomických vedách sústreďiť pozornosť na ďalšie rozpracovanie teórie plánovitého riadenia národného hospodár-

stva na základe hlbokého štúdia a využívania ekonomických zákonov socializmu, na určovanie spôsobov a metód zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby, na využívanie ekonomických stimulov v rozvíjaní výroby“.

Sovietska ekonomická veda vstúpila do ďalšej etapy svojho rozvoja. Stoja pred ňou veľké úlohy. Vyplývajú z potrieb komunistickej výstavby, z realizácie záverov marcového a septembrového pléna ÚV KSSS v roku 1965, z boja proti subjektivismu a voluntarizmu v plánovacej praxi a riadení, aby sa usmerňovanie národného hospodárstva zakladalo na výsledkoch bádania ekonomickej vedy, aby sa veda stala skutočne nástrojom ďalšieho napredovania spoločenskej výroby a aby sa rozpracovala celá sústava konkrétnych opatrení zameraných na zvýšenie vedeckej úrovne štátneho plánu a riadenia.

Rozvoj výrobných síl je nemysliteľný bez rozvoja vedy. A z toho vyplýva i nevyhnutnosť riešiť mnohé mimoriadne vážne problémy, ktoré súvisia s usmerňovaním vedeckotechnického pokroku. Jedným z nich je napríklad i vzťah čisto teoretických, bádateľských prác ku prácam, ktoré majú bezprostredný praktický význam a môžu sa veľmi rýchlo využiť v praxi národného hospodárstva. Rozvoj bádateľského výskumu je nevyhnutný na ďalšie napredovanie rozličných odvetví ekonomiky. Spolu s tým je nevyhnutné široko rozvíjať všetky vedné odbory a vedecké smery, ktoré majú bezprostredný, praktický význam. Správny vzťah rozličných druhov vedeckých výskumov, vytváranie čo najlepších podmienok na tvorivú vedeckú činnosť a využitie jej výsledkov v praxi, hmotná zainteresovanosť závodov a podnikov využívať výsledky vedeckých výskumov — to všetko je veľký komplex úloh, na riešení ktorého treba intenzívne pracovať.

Dnes sa diskutuje o tom, ako riešiť celý rad úloh, ktoré súvisia s ďalším rozvojom politickej ekonómie socializmu. Diskutuje sa napríklad o spracovaní takej vedeckovýskumnej práce, ktorá by na základe zovšeobecnenia vedeckého bádania v krajinách socialistickej sústavy hlboko, vedecky zdôvodnila a vyložila systém politickej ekonómie. Dnes sa ekonómi sústreďujú na analýzu ekonomického napredovania v etape prechodu od kapitalizmu k socializmu, napredovania socialistickej spoločnosti ku komunizmu. Analyzujú protirečenia, ktoré spoločnosť hýbu dopredu, diskutujú o cestách, formách i metódach plného využitia možností i predností socialistickej sústavy národného hospodárstva, o cestách, formách i metódach zabezpečenia vysokej efektívnosti spoločenskej výroby, o maximálnej racionalizácii všetkých článkov ekonomiky, procesu výroby materiálnych statkov, ich rozdeľovania, výmeny a spotreby.

Značne sa rozširuje a aj zvyšuje teoretická úroveň výskumov z oblasti odvetvových a špeciálnych ekonomických vied.

Súčasná úroveň ekonomickej teórie socializmu je výsledkom dlhého rozvoja, výsledkom tvorivého rozpracúvania základných poučiek marxizmu-leninizmu o socialistickej ekonomike i zovšeobecnenia doterajších skúseností z výstavby socializmu v SSSR i v ostatných socialistických krajinách. V prvých rokoch sovietskeho štátu nové spoločenské vzťahy boli ešte nedostatočne rozvinuté, neboli skúsenosti (alebo boli len veľmi obmedzené) z fungovania socialistickej ekonomiky. Preto nové pokusy poznať zvláštnosti nového spôsobu výroby, mali vo väčšine charakter hypotéz, ktoré sa zakladali na analógii i protiklade. Rozvoj politickej ekonómie socializmu znamenal proces stavania, formulovania, preverovania, rozpracúvania rozličných hypotéz, z ktorých časť bolo nevyhnutné zamietnuť, iné sa vedecky dokázali a praxou overili, ďalej sa rozvíjali a obohacovali a stali sa základom rozvoja teórie socializmu.

Teraz socializmus, ktorý vo všetkých krajinách svetovej socialistickej sústavy dokazuje svoje veľké možnosti, má už aj svoje teoretické osvetlenie v marxistickej ekonomickej literatúre. Súčasne treba vidieť, že i keď politická ekonómia socializmu je mladá veda, má do činenia s rýchlo sa rozvíjajúcim spôsobom výroby. To znamená, že v súlade so zmenami a rozvojom samého objektu skúmania vynárajú sa tu stále nové a nové teoretické a praktické problémy. V mnohom ide o proces so spoločnými základnými tendenciami, či už ide o ekonomickú sústavu a dynamický rozvoj hospodárstva, alebo o otázky socialistickej demokracie a štátnosti. Na sjazdoch bratských strán v socialistických krajinách v poslednom čase sa vcelku zhodne charakterizovala súčasná etapa rozvoja socialistickej spoločnosti, pričom sa veľký dôraz kladie na hospodárske reformy. Veľké kvalitatívne zmeny v ekonomike socialistických krajín, ďalší postupný rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov a v súvislosti s tým i zmeny v pôsobení ekonomických zákonov vyzdvihujú nové a nové zložité problémy. Ich tvorivé rozpracúvanie má veľký význam pre rozvoj politickej ekonómie socializmu aj pre prax socialistickej výstavby. Vzájomná výmena skúseností, spoločné posudzovanie všeobecných otázok rozvoja socialistickej spoločnosti, spolupráca, koordinácia a delba práce vo vedeckovýkumnej činnosti má pre celé spoločenstvo socialistických krajín a ich internacionálnu jednotu neoceniteľný význam.

Od víťazstva prvej socialistickej revolúcie uplynula iba polovica storočia, no to, čo za tento historicky krátky čas vykonal socializmus pre ľudstvo, pre svet bez vykorisťovania, presahuje svojím dosahom všetky prevraty v histórii.

VLASTA HÁBOVA

Teoretický odkaz revolučného pokolenia

V roku, keď svet zaznamenáva päťdesiate výročie „desiatich dní, ktoré otriasli svetom“, objavujeme u nás poklady vytvorené v revolučnom budovateľskom desaťročí, ktoré v Sovietskom sväze nasledovalo po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii a víťazstve nad intervenciou. Ak bolo iróniou osudu, že stopy k ekonomickým teóriám prvých budovateľov socializmu nám museli ukázať nemarxisti, bolo by ozajstnou tragédiou, ak by sme si ich nevedeli ako marxisti osvojiť.

Ak chceme charakterizovať ovzdušie, v ktorom sa začali formovať prvé konkrétnejšie názory na socialistickú ekonomiku, najskôr si musíme všimnúť, že sa v tom čase mimoriadne dobre dopĺňali ekonomické experimenty s veľkým teoretickým ruchom. Mladé revolučné Rusko, ktoré chcelo čo najskôr zlikvidovať kultúrnu a ekonomickú zaostalosť pestovanú stáročia cárizmom a ešte navyše predbehnúť aj úroveň vyspelej Európy, lačne sa vrhalo nielen na diela európskych klasikov, ale aj na všetko nové, čo sa práve vytvorilo v hlavách vedcov celého sveta. Marxisti Sovietskeho sväzu považovali za svoju povinnosť, aby na budovanie svojej krajiny využili všetky vedecké poznatky, bez ohľadu na štátnu alebo triednu príslušnosť autora. Tým sa vysvetľuje skutočnosť, že revolučné Rusko vydáva v ruštine všetky klasické práce o socializme, všetky najdôležitejšie práce buržoázných ekonómov, počnúc klasikmi až po „vulgárnych“ súčasníkov. Nám sa istotne vidí historickou kuriozitou, že v roku 1921 vydáva N. Lubimov svoj kritický výklad Keynesovej práce *Ekonomické dôsledky mieru*. Nám sa možno ešte stále bude zdať, že ide o nedorozumenie, keď pri prezeraní zborníka *Novyje ideji v ekonomike*, ktorý obsahuje príspevky Kasselove, Hawtrejove a Keynesove, nájdeme, že bol vydaný v Leningrade roku 1924. A ešte aj v roku 1925 vychádza Keynesov *Traktát o peňažnej reforme* vo vydavateľstve *Ekonomičeskaja žižň*. V marxistických časopisoch tohto obdobia nájdeme recenzie azda všetkých významnejších nových prác z buržoáznej a sociálnodemokratickej literatúry, zvlášť veľká pozornosť sa venovala literatúre o socializme. Neboli tu neznáme práce a články Mizersove, Weberove a Schumpeterove.¹

¹ Pozri napr. Pod znamenem marxizma (1925), č. 4.

V kritických recenziách týchto prác sa často objavujú výzvy: „Treba podrobne preštudovať!“ Dodnes sa môžeme obdivovať múdrosti vtedajších vodcov proletariátu, ktorí v čase, keď boli začiatky socializmu nesmierne slabé a neisté, nepovažovali vedeckú výmenu názorov za nebezpečnú, ale potrebnú. Táto viera v budúcnosť socializmu mohla prameniť naozaj iba z vedeckého presvedčenia.

Prvé obdobie socialistickej ekonomickej teórie je rovnako zvláštne a nepoddajné ako sama Marxova teória. Pri náležitom zjednodušení dá sa z nej vybrať čokoľvek na zdôvodnenie čohokoľvek. Preto osvojiť si ekonomické myslenie „mladých sovietskych“ nie je možné bez osvojenia si ich myslenia ako celku. Rozhodne by nebolo najmúdrejšie osvojovať si z neho iba tú časť, ktorá bola prijateľná vzhľadom na šírku svojej spoločensko-ekonomickej pôsobnosti aj pre vedcov kapitalistického sveta. Vtedajšie myslenie bolo zamerané na hľadanie objektívnej pravdy o vzťahoch vlastnej spoločnosti, bez ohľadu na to, či táto pravda bola príjemná, alebo nie. Preto sa pristupovalo k skúmaniu spoločenských vzťahov všestranne, bez toho, že by sa niekto obmedzoval iba na javy či vlastnosti javov, ktoré svedčili v prospech vládnucej triedy. Svojím prístupom k skúmanej problematike líši sa ekonomické myslenie tohto obdobia od neskoršieho, ktoré sa nazýva u nás dosť neadekvátne dogmatickou politickou ekonómiou (neadekvátne preto, lebo nie vždy išlo iba o dogmatizmus). Jej začiatky sa objavujú v nesmelej forme v období Leninovej choroby, začínajú narastať po Leninovej smrti a stali sa oficiálnym systémom marxistickej ekonomickej vedy po „roku veľkého prelomu“ (od roku 1930).

Ak sa nám podarí zvládnuť systém myslenia dvadsiatych rokov, iste sa vystríhame aj nemiestnej glorifikácie tam, kde išlo o hľadajúcich a omylných smrteľníkov. Zato však tým viacej sa naučíme vážiť si ich praktické skúsenosti aj ich teoretický prínos do ekonomickej vedy socializmu.

Za jeden z predpokladov pochopenia rozličných stanovísk pri výmene názorov o jednotlivých problémoch socialistickej ekonomiky považujeme vyjasnenie otázky vtedajšieho názoru na sám socializmus — jednej zo základných otázok ekonomickej vedy socializmu. V tomto článku sa pokúsime ukázať, že tu nejde o problém čisto akademický, že od názoru na socializmus, od tejto, dalo by sa povedať, čisto ideologickej otázky závisí skutočne riešenie teoretických aj praktických problémov socialistickej ekonomiky v prácach jednotlivých autorov. Či si to už autor uvedomuje, alebo nie. Lebo aj pre politickú ekonómiu socializmu (netreba si v tomto smere robiť nijaké ilúzie) platí to isté ako pre buržoáznú politickú ekonómiu, že objektívizmus je tu možný iba v rámci tej triedy, ktorá túto vedu využíva na to, aby doviela hospodárstvo k určitému cieľu.

Predstavy o ekonomike socializmu

V niektorých hodnoteniach sovietskych ekonomických názorov dvadsiatych rokov sa dnes môžeme stretnúť s domnienkami, že práve v týchto rokoch sa postupne opúšťal „klasický“ názor na ekonomiku socializmu v súvislosti so zavádzaním NEPu a využívaním tovarovo-peňažných vzťahov. Zároveň s tým sa dáva do protikladu tovarová a netovarová koncepcia ekonomiky socializmu v tom zmysle, že pod netovarovou koncepciou sa chápe „klasická“ predstava o socializme, ako o „dieťati obmedzenosti svojej doby“. Zdá sa, že takéto tvrdenie sa zakladá na nedorozumení, ktoré stále ešte vzniká ako dôsledok priveľkého zjednodušenia marxizmu v neskorších rokoch, pod vplyvom ktorého sme „rástli“ a žijeme dosiaľ.

Pri štúdiu marxistickej literatúry sa často stretávame s takou odlišnou charakteristikou socializmu, že sa to môže zdať na prvý pohľad nezlučiteľné v rámci jedného vedeckého systému. Veľmi názorne to vidno napr. v diele V. I. Lenina. Tieto odlišné charakteristiky socializmu sa často vysvetľujú postupnosťou poznávacieho procesu, ktorý núti ľudí meniť svoje názory o javoch. Aj keď tento faktor má aj v marxistickej politickej ekonomii socializmu svoje miesto, chceli by sme ukázať, že rozhodne nie je jediný, a zdá sa, že pre vznik rozdielnych marxistických názorov na socializmus nebol v dvadsiatych rokoch ani rozhodujúci.

Ďalším činiteľom, ktorý ovplyvňuje rozličnosť marxistických názorov na socializmus, je skutočnosť, že socializmus ako robotnícke *hnutie* má svoje *jednotlivé etapy*, má aj svoj *základný cieľ* — vybudovať novú spoločensko-ekonomickú formáciu. Táto skutočnosť má pre charakteristiku socializmu (a teda aj jeho ekonomiky) základný význam. Ak chceme napr. charakterizovať, kedy socializmus vzniká, môžeme z hľadiska socializmu ako hnutia povedať, že vzniká a rozvíja sa už za kapitalizmu, avšak z hľadiska konečného cieľa socializmu, z hľadiska socializmu ako novej formácie by bola táto charakteristika jeho vzniku (v hraniciach marxistickej teórie) chybná. Podobne je to aj s charakteristikou iných vlastností socializmu.

Okrem toho možno sa na socializmus pozeráť aj ako iba na myšlienkový smer, len ako na ideológiu.

Rozlišovanie týchto vlastností socializmu, ich záměna v nesprávnej súvislosti stála sa kameňom, o ktorý sa potkli mnohí marxisti.

Okrem toho existoval v histórii marxistickej politickej ekonomie socializmu ešte jeden faktor, ktorý ovplyvnil rozdielnosť marxistických názorov na ekonomiku socializmu. Bolo to riešenie takej „neekonomickéj“ otázky, akou bol problém víťazstva socializmu v jednej krajine.

Ak si budeme chcieť vyjasniť problematiku pôvodných sovietskych názorov na ekonomiku socializmu, nebudeme to môcť urobiť bez toho, aby sme túto otázku nerozdelili prinajmenšom na dve: 1. Aké bolo vte-

dajšie marxistické chápanie základného cieľa socializmu — dosiahnuť prvú etapu novej ekonomickej formácie. 2. Aký bol názor na ekonomiku tej etapy socializmu, ktorá po socialistickej revolúcii mala krajinu priviesť k základnému cieľu, ako sa teda chápala ekonomika diktatúry proletariátu. Budeme sa musieť trochu zastaviť aj pri probléme víťazstva socializmu v jednej krajine, hoci to nie je problém ekonomickej teórie. Pokúsime sa ukázať, že práve z tohto hľadiska by bolo možné lepšie porozumieť podstatu jednotlivých sporov, lepšie by bolo možné pochopiť aj ľudí, ktorí sa energicky (a neskoršie doslova „do krvi“) bili za svoje rozdielne stanoviská a názory na socializmus, hoci všetci išli pôvodne za jednotným, základným cieľom socializmu.

A. Základný cieľ socializmu

1. Jednota názorov za Leninovho života

Až do smrti V. I. Lenina neprejavil sa medzi sovietskymi marxistickými národohospodármi nijaký zásadný rozdiel v názoroch na základný cieľ socializmu. Niektorí národohospodári považovali za potrebné tento základný cieľ podrobnejšie rozpisovať a konkretizovať, väčšinou vo forme populárnych učebníc, iní sa o základnom ciele socializmu vyjadrovali iba veľmi zdržanlivo, charakterizovali iba jeho najpodstatnejšie črty. Avšak o najpodstatnejších vlastnostiach základného cieľa socializmu nepochyboval nik z nich ani pred NEPom ani po zavedení NEPu.

Predstavy o socializme si vytvárali prví jeho budovatelia podľa klasickej literatúry utopistov, zakladateľov marxizmu a na základe výmeny názorov so svojimi vrstovníkmi z celého sveta. Ak si uvedomujeme tvorivé prednosti prostredia, v ktorom sa začali predstavy o socializme konkretizovať, prekvapí nás, že v jednom bode sa názory sovietskych marxistických ekonómov zhodovali bez výnimky s Marxovými názormi: že *socializmus ako prvá etapa komunizmu znamená úplnú likvidáciu tried*, odstránenie rozdielov medzi duševnou prácou a telesnou prácou a nahradenie tovarovej výroby plánovaným hospodárstvom, kde jediným kritériom rozdeľovania bude množstvo práce jednotlivcov. Inými slovami, pre vtedajších marxistov nebol mysliteľný socializmus ako nová spoločensko-ekonomická formácia bez *úplného* zospoločenšenia výroby a bez toho, aby sa nahradila anarchia plánom.

S týmto názorom sa stretáme bez výhrad v každej teoretickej práci či učebnici o socializme sovietskych marxistických ekonómov až do roku 1924.²

² Pozri napr. V. I. Lenin, *Spisy* 9, 396; N. Bucharin, E. Preobraženskij,

Odstránenie tried ako základný cieľ socializmu uvádza V. I. Lenin dokonca v zmysle kritéria pre tých, ktorí sa chcú nazývať socialistami.³ Nemala sa odstrániť iba trieda kapitalistov, ale sa mali zrušiť rozdiely medzi mestom a dedinou, medzi ľuďmi pracujúcimi telesne a duševne,⁴ čo V. I. Lenin považoval za úlohu oveľa ťažšiu ako samo zvrhnutie buržoázie.

Pri porovnávaní sovietskych názorov na základný cieľ socializmu do roku 1924 možno pozorovať rozdiely predovšetkým v tom, že jedni zdôrazňovali nevyhnutnosť dosiahnuť novú *materiálnu základňu* pre socialistickú výrobu (napr. A. Bogdanov), zatiaľ čo iní zdôrazňovali viac vytváranie nových *vzťahov* medzi ľuďmi (Bucharin). Okrem týchto, skôr „kvantitatívnych“ rozdielov bol však pohľad na základné atribúty novej ekonomickej formácie vzácné jednotný.

A treba povedať, že aj názory bývalých legálnych marxistov sa od týchto predstáv o novej ekonomickej formácii líšili menej, ako by si mnohí mysleli.⁵

2. Odlišné ponímanie konečného cieľa socializmu roku 1930

So zásadnými odlišnosťami v chápaní samej podstaty základného cieľa socializmu sa stretávame až po Leninovej smrti. V roku 1930 však už rozdiely boli veľmi zreteľné. Úvedieme aspoň jeden charakteristický príklad:

„Naša strana bojuje za socializmus, t. j. taký poriadok, kde nebude tried. Robotníci a roľníci — to sú triedy... Za socializmu... nebudú ani roľníci ani robotníci. Všetci sa stanú pracujúcimi.“⁶

Avšak: „Zostane ešte protirečenie medzi mestom a dedinou a protirečenie medzi duševnou a fyzickou prácou.

Aj keď triedy za socializmu budú odstránené, budú ešte nejaký čas existovať pozostatky starého triedneho rozdelenia. Preto sa udržia pozostatky štátnej moci a určitý systém donucovania.

Za socializmu zostane ešte aj súkromné vlastníctvo spotrebných predmetov, a teda aj určitá hmotná nerovnosť a nerovnosť v životnej úrovni medzi ľuďmi.“⁷

ABC komunizmu, Chicago 1921, 55—57; L. Trockij, Sočinenija XV, Moskva—Lenin-grad 1927, 215; A. Bogdanov, *Kratkij kurs ekonomičeskoj nauki*, Charkov 1923, 234—239.

³ Pozri V. I. Lenin, *Spisy* 29, 373.

⁴ Pozri napr. V. I. Lenin, *Spisy* 29, 373—374; V. I. Lenin, *Spisy* 30, 93—94.

⁵ Pozri napr. Tugan-Baranovskij, *Socializm kak položitelnoje učenije*, Petrograd 1918.

⁶ P. Keržencev, A. Leontev, *Azbuka leninizma*, 10. vydanie, Moskva—Lenin-grad 1930, 17—18.

⁷ Tamtiež, 17.

Do súladu uvádza tieto dve myšlienky úvaha, že po úplnej kolektivizácii dediny budú existovať dve skupiny obyvateľstva: robotníci a kolchozníci. A v miere, v ktorej sa poľnohospodárske družstvá budú meniť na komúny, rozdiel medzi robotníkmi a kolchozníkmi (bývalými roľníkmi) sa bude stále viac stierať. Kolchozník už začína strácať svoju triednu príslušnosť, jednak preto, že prestáva byť malovýrobcom, jednak preto, lebo medzi nimi sa stráca rozdiel medzi bedačou a stredným roľníkom.

Ak porovnávame uvedený názor na novú ekonomickú formáciu s pôvodnými názormi sovietskych ekonómov, vidíme, že tu už sa „kvantitatívne“ odlišnosti hľadísk začínajú meniť na rozdiely „kvalitatívne“. Pretože z hľadiska ekonomiky novej formácie a jej mechanizmu fungovania už nie je zanedbateľnou otázkou, či ide o triednu spoločnosť, teda o spoločnosť, kde výroba je ešte na takej úrovni, že vyžaduje ešte triedne rozdelenie, i rozdelenie medzi prácou telesnou a duševnou, alebo či ide o spoločnosť, kde tieto problémy už nejestvujú.

Autori sa tu veľmi zreteľne vyslovujú o socializme ako o základnom ciele — o novej ekonomickej formácii. V podstate nenájdeme iné argumenty, okrem tých, ktoré sme uviedli, pri zdôvodňovaní tohto stanoviska (ani u iných zástancov podobného názoru). Tieto argumenty majú jasne slovný charakter, nezakladajú sa na rozbere zmien materiálnych podmienok výroby. A tak ostáva tu na pochopenie zmeny stanoviska iba dvojaká možnosť: 1. buď treba preskúmať, aký subjektívny cieľ autori touto teóriou sledovali, buď 2. sa treba pokúsiť nájsť nejasný bod v marxistickej teórii, ktorý sa mohol stať zdrojom formovania odlišného názoru na novú ekonomickú formáciu.

Ak má byť pohľad na vec správny, vyžaduje prvá možnosť hodnotiť nie iba teóriu, ale aj subjektívne vlastnosti jej autora. No na to tu nie je miesto. Pokúsime sa aspoň zhruba rozobrať druhú možnosť.

3. Víťazstvo socializmu v jednej krajine a teória permanentnej revolúcie

„Klasický“ názor na základný cieľ socializmu — novú ekonomickú formáciu sa opiera ako o jeden z predpokladov o názor, že ak nastane socialistická revolúcia, rozšíri sa retazovito prinajmenej vo všetkých vyspelých kapitalistických štátoch, a teda že nová ekonomická formácia bude vznikať na tých materiálnych predpokladoch výroby, ktoré vytvoril vyspelý kapitalizmus. Všeobecne sa preto medzi marxistami predpokladalo, že revolúcia s najväčšou pravdepodobnosťou vypukne najskôr v Anglicku. Tak ešte v apríli 1917 sa napr. Kamenev, Rykov, Stalin a ďalší marxisti domnievali, že je utopickým avanturizmom začať socialistickú revolúciu v Rusku. Avšak história postavila marxistov pred problém,

s ktorým do revolúcie v svojej teórii nerátali: nová ekonomická formácia sa mala vybudovať v krajine, ktorá ešte v ekonomike nevyčerpala všetky možnosti rozvoja starej spoločnosti, v krajine ekonomicky a kultúrne zaostalej, pretože v nej sa socialistická revolúcia uskutočnila najskôr, a reťazová reakcia revolúcií vo vyspelých štátoch nenastala.

S touto skutočnosťou sa museli marxistickí teoretici vyrovnáť, ak chceli ekonomiku spoločnosti doviesť k základnému cieľu robotníckeho hnutia, hoci ostali bez podpory v podobe materiálnej bázy vyspelého kapitalizmu. V sovietskej marxistickej literatúre tohto obdobia nájdeme dve, zásadne odlišné hľadiská na tento problém, ktorý sa do revolúcie ne-riešil v marxistickej teórii. Je to 1. *teória možnosti víťazstva socializmu v jednej krajine*, ktorá by mala byť v našej marxistickej vede ešte v živej pamäti, a 2. *teória permanentnej revolúcie*. U nás je známa zväčša iba z kritik jej protivníkov.

Nechceme dlhými citátmi odpútať pozornosť čitateľov od hlavnej myšlienky, no považujeme za nevyhnutné uviesť aspoň toľko, že pri štúdiu originálov tejto teórie z dvadsiatych rokov nezdá sa ani avanturistická ani protisovietska či likvidátorská, za akú sa u nás zväčša považuje pod vplyvom jej neskoršieho skresľovania a zneužívania.⁸

Obidve, hoci veľmi rozdielne teórie sa zakladajú na rovnakom predpoklade: že *víťazstvom socializmu sa dosiahne základný cieľ socializmu*.

V marxistickej teórii sa však víťazstvo socializmu a dosiahnutie jeho konečného cieľa pôvodne rozlišovalo.⁹ Za víťazstvo nad kapitalizmom sa považovalo dosiahnutie každej novej etapy socializmu, nie iba dosiahnutie jeho základného cieľa.

Stotožňujúc víťazstvo so základným cieľom socializmu, zástancovia teórie možnosti víťazstva socializmu v jednej krajine posúvali základný cieľ socializmu do prítomnosti, keď sa dosiahlo víťazstvo nad kapitalizmom. Zástancovia teórie permanentnej revolúcie, hoci vychádzali z toho istého predpokladu, posúvali víťazstvo socializmu až do budúcnosti, keď sa vytvorí nová ekonomická formácia.

Rozdielne riešenia nejasného bodu v teórii, ktorý pred marxistov nastolila skutočnosť, to, že sa socializmus mal vybudovať v zaostalej osamotenej krajine, ovplyvnilo aj vývoj názorov na základný cieľ socializmu. Ak pre zástancov teórie permanentnej revolúcie mohla ostať „klasická“ formulácia základného cieľa socializmu nezmenená, zástancovia teórie víťazstva socializmu v jednej krajine museli formuláciu tohto cieľa prispôbiť ekonomike prítomnosti, v ktorej sa víťazstvo socializmu dosiahlo.

⁸ Pozri L. Trockij, *Co je parmenanť revoluce?* Praha 1930.

⁹ Čo si neskôr napr. J. V. Stalin zrejme uvedomil, keď sa snažil odlíšiť konečné víťazstvo od definitívneho. Avšak táto korektúra sa urobila iba slovami, nezmenilo

To malo v súvislosti s neskorším povýšením tejto teórie na oficiálny názor v SSSR, pre vývin marxistickej politickej ekonómie zásadný význam.

V „krajine malovýrobcov“ bolo podmienkou víťazstva socializmu v najbližšej etape po revolúcii odstrániť malovýrobu, čo tu znamenalo predovšetkým zaviesť veľkovýrobu v poľnohospodárstve. Na to však bolo nevyhnutné, aby sa roľníci združili do väčších výrobných celkov. Preto sa víťazstvo socializmu v tom čase spájalo s dokončením kolektívizácie dediny.

Kolektívizácia sa však uskutočnila pomocou neekonomických prostriedkov skôr, ako si veľkovýrobu na dedine vynútili výrobné sily poľnohospodárstva. Teda inak, ako sa pôvodne predpokladalo. Pritom v čase dokončenia kolektívizácie nedosahovali výrobné sily v poľnohospodárstve, ale ani v značnej časti priemyslu úroveň výrobných síl vyspelej kapitalistickej veľkovýroby. Jednako sa celý priemysel znárodnil a poľnohospodárstvo sa skolektívizovalo. Toto organizačno-administratívne odstránenie malovýroby — hoci *materiálne* podmienky strojovej veľkovýroby ešte vo veľkej miere neexistovali — sa považovalo za také víťazstvo socializmu, ktoré nastoľovalo v sovietskej spoločnosti už novú ekonomickú formáciu.

Pretože materiálne podmienky výroby aj naďalej spôsobovali rozdiely medzi mestom a dedinou, medzi telesnou prácou a duševnou prácou, pretože si aj naďalej vynucovali *tovarovú* formu výroby, hoci sa malovýroba kolektívizáciou odstránila, nemohlo sa ďalej pod novou ekonomickou formáciou, pod socializmom ako základným cieľom robotníckeho hnutia rozumieť to, čo bolo obsahom jeho „klasickej“ formulácie. Názor, že sa nová ekonomická formácia dosiahla v materiálnych podmienkach ešte nie vo všetkých smeroch rozvinutej strojovej veľkovýroby, nútil tak jeho autorov, aby túto „novú ekonomickú formáciu“ chápali inak, ako to bolo bežné do tých čias v marxistickej teórii.

Socializmus ako základný cieľ z tohto hľadiska potom nemohol prirodzene predstavovať beztriednu spoločnosť, ktorá bola na vyššej úrovni výrobných síl ako kapitalizmus. Naopak. Musel predstavovať spoločnosť, kde boli ešte pozostatky tried, rozdiely medzi telesnou prácou a duševnou prácou, takže sa museli v tejto „novej ekonomickej formácii“ zachovať aj „pozostatky“ tovarovej výroby. Ale v „novej ekonomickej formácii“ nebolo možné nevyhnutnosť existencie týchto „pozostatkov“ vidieť v ich naliehavosti, pretože v tom čase sa ešte stále uchovalo v marxistickom povedomí, že „každý, kto sa nazýva socializmom, uznáva tento (t. j. odstránenie tried — pozn. V. H.) konečný cieľ socializmu“.¹⁰

Zastieranie reálnej skutočnosti, ktoré bolo výsledkom novej interpre-

¹⁰ V. I. Lenin, *Spisy* 29, 373.

tácie socializmu, malo za následok, že sa potom napr. pri rozbere tovarovej výroby tejto spoločnosti nemohla vidieť reálna, materiálna základňa jej existencie v podobe určitej úrovne výrobných síl, ktorá podmieňuje určitú delbu práce a formy výmeny, a že sa vychádzalo a priori z tézy o „pozostatkoch“ tejto formy, ktoré v novej ekonomickej formácii, založenej na netovarových vzťahoch, sú vlastne len čímsi celkom bezobsahovým. A keďže išlo iba o „pozostatky“ tovarovej výroby, „pozostatky“ tried atď. nemusel sa na tieto „pozostatky“ brať veľký ohľad pri výbere metód riadenia výroby. Atď. Preto je, podľa môjho názoru, s touto koncepciou socializmu ako novej ekonomickej formácie organicky spätá aj administratívna metóda riadenia hospodárstva.

Okrem uvedených dôsledkov, týkajúcich sa predovšetkým hospodárskej praxe, vplývala nová koncepcia socializmu aj na vývoj samej ekonomickej vedy. Pretože pomocou takto opraveného základného cieľa socializmu sa v rámci marxistickej teórie nemohli nájsť a vysvetliť objektívne podmienené vzťahy porevolučnej spoločnosti, ani ich skutočná rozpornosť, nebolo ich možné pomocou tejto teórie ani pretvárať.

4. *Realnosť a utopičnosť „klasického“ názoru na základný cieľ socializmu*

Pri štúdiu názorov sovietskych marxistov dvadsiaty rokov na základný cieľ socializmu musíme si položiť otázku, či sa môžu ich odhady do budúcnosti považovať za správne alebo chybné. Ak budeme tieto názory hodnotiť na základe všeobecnej tendencie vývinu výrobných síl vo svete, ak budeme správnosť ich názorov hodnotiť na základe objektívneho vývoja materiálnych podmienok výroby, pravdepodobne budeme môcť vysloviť záver, že „klasická“ formulácia základného cieľa socializmu v zmysle dosiahnutia beztriednej plánovito organizovanej spoločnosti s netovarovým hospodárstvom, založeným na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, v ktorej sa bude rozdeľovať iba podľa množstva práce, neobsahuje hrubé omyly. Uskutočnenie tohto cieľa v budúcnosti je celkom reálne tak, ako sa budú zmenami v materiálnom základe výroby stierať rozdiely medzi robotníkmi a roľníkmi, medzi duševnou prácou a fyzickou prácou. Z hľadiska rozvoja materiálnych podmienok výroby nebolo potrebné v marxistickej vede revidovať tento základný cieľ socialistického hnutia.

Na druhej strane nemôžeme nevidieť aj utopičnosť, ktorú zreteľne badať napr. v „ABC komunizmu“, utopičnosť, ktorá v týchto rokoch nebola zriedkavá a ktorej všeobecné rozšírenie pravdepodobne umožňovalo pomerne ľahko vydobýť si vládnúce pozície v teórii socializmu novovzniknutému názoru na vybudovanie novej ekonomickej formácie v starých

výrobných podmienkach. Utopičnosť treba vidieť v predpoklade, že sa základný cieľ socializmu uskutoční v podmienkach tých výrobných síl, na ktorých stál ešte vtedajší kapitalizmus, teda v materiálnych podmienkach strojovej veľkovýroby. Pritom je z literatúry tých čias zrejmé, že tu nešlo iba o „obmedzenosť vlastného obdobia“, pretože sa analýze a smerom rozvoja výrobných síl v tom čase venovala veľká pozornosť. Stalo sa to neskôr predmetom kritiky práve tých, ktorí si základný cieľ socializmu začali prispôsobovať. A treba povedať, že v tomto smere boli odhady do budúcnosti veľmi reálne, že ráтали s revolučnými zmenami v energetike aj vo vývoji výrobných nástrojov, kde cesta cez automatizáciu po samoreguláciu výrobných prostriedkov sa už v ekonomickej teórii spracúvala rovnako ako vplyv týchto procesov na deľbu práce a špecializáciu pracovníkov.

Väčšiu pozornosť si preto zaslúžia názory autorov, ktorí neabstrahovali od kvalitatívneho rastu výrobných síl v súvislosti s dosiahnutím základného cieľa socializmu.

B. Predstavy o ekonomike diktatúry proletariátu

1. Jednotné chápanie diktatúry proletariátu ako nevyhnutného prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu

Teoretickým základom výmeny názorov o možnostiach dosiahnuť novú ekonomickú formáciu bolo chápanie historickej úlohy diktatúry proletariátu.

V. I. Lenin chápal diktatúru proletariátu ako vývojovú etapu socializmu, podľa potreby dostatočne dlhú, ktorej úlohou je prevziať štátnu moc, potlačiť buržoáziu a prestavať hospodárstvo na základe najmodernejších výrobných síl. Predpokladal, že v tejto etape výstavby socializmu budú ešte triedy.¹¹

Aby mohla diktatúra proletariátu plniť svoje úlohy, musela by podľa V. I. Lenina dokončiť proces, ktorý sa začal už monopolistickým kapitalizmom: doviest koncentráciu a centralizáciu výroby do štádia, keď celé hospodárstvo krajiny bude „jedinou továrňou“, ktorá sa bude riadiť ústredne v záujme celej spoločnosti.

V názore, že diktatúra proletariátu je nevyhnutné obdobie, v ktorom sa uskutočňujú opatrenia na urýchlenie ekonomického vývinu spoločnosti s cieľom skrátiť prechod od kapitalizmu k socializmu, boli sovietskí marxistickí teoretici jednotní. Avšak jednota sa končila hneď tam, kde išlo

¹¹ V. I. Lenin, *Spisy* 30, 95.

o konkrétny výklad úloh diktatúry proletariátu. Už v základnej otázke vzniku spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov sa názory rozchádzali.

2. Vznik spoločenského vlastníctva

Lenin považoval diktatúru proletariátu za *politické* prechodné obdobie.¹² Avšak proces vytvárania spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov v tomto období neoddeľoval od likvidácie triednych rozdielov medzi robotníkmi a roľníkmi, od likvidácie rozdielov medzi duševnou prácou a telesnou prácou, ale naopak, spájal ho s týmito procesmi.¹³

Vychádzajúc z tohto stanoviska, bol daný hneď po uchopení moci v októbri 1917 kurz na vyvlastnenie iba základných článkov hospodárstva a rávalo sa s dlhodobým procesom premeny ostatného vlastníctva. Predpokladalo sa, že individuálni roľníci ostanú dlhý čas za hranicami socialistickej ekonomiky. Nebol v programe umelý alebo násilný prechod roľníctva ku „komunistickému hospodárstvu“. Poskytovaním pomoci pri zvyšovaní všeobecnej aj poľnohospodárskej kultúry ako aj viacej správnej výmenou tovaru mala robotnícka trieda pomáhať roľníctvu, aby sa pripravilo na prechod k vyššiemu stupňu hospodárenia. A až by sa vytvorila materiálna základňa pre poľnohospodársku veľkovýrobu, mohlo by roľníctvo reálne, uvedomelo a sociologicky zákonito prejsť k výrobným kooperatívom. Aj to sa ešte považovalo iba za priblíženie ku konečnému cieľu.

Ak sa vo vzťahoch k strednému a drobnému priemyslu aj vo vzťahu k roľníckemu individuálnemu hospodárstvu pôvodný plán v rokoch 1918—1920 vôbec neuskutočňoval, ak sa namiesto toho pristúpilo na „prchký“ komunizmus, ktorý stratil tempo, nebolo to spôsobené ani tak princípmi a cieľmi komunistov, ale skôr vojnovými okolnosťami. „Tu všade viac ako nejaké vášne a prchkosť pôsobia sily, ktoré prinútili aj Anglicko aj Francúzsko a osobitne Nemecko v priebehu vojny porušovať všetky božské aj ľudské zákony buržoázneho individualizmu a freetraderstva a prechádzať k opatreniam neobvykle blízkym k štátnemu socializmu.“¹⁴

Keď začala buržoázia používať všetky svoje prostriedky proti sovietskomu, neostalo iné, ako jej najskôr dokázať, že je porazená. Až keď si buržoázia musela svoju porážku priznať, iba potom „bolo možné vrátiť sa k správnej marxistickej metóde ekonomickej politiky a znova vytvoriť vo forme nájmov atmosféru tovarovej výroby a pohybu tovaru,

¹² V. I. Lenin, *Spisy* 25, 415.

¹³ Pozri napr. V. I. Lenin, *Spisy* 29, 373—374.

¹⁴ A. V. Lunačarskij, *Piat let revolucii*, Moskva 1923, 14—15.

ktorú vytvára súkromná iniciatíva okolo základného bloku štátneho obchodu. V tom je naša nová ekonomická politika.“¹⁵

„Nehľadiac na svoju nepripravenosť, proletariát bol nútený prejsť k robotníckemu riadeniu dokonca aj tam, kde nieslo meno robotníckej kontroly.“¹⁶

a) A práve s chápaním postupného narastania zospoločenšteného vlastníctva úmerne rozvoju výrobných síl zrejme úzko súvisí aj názor teoretikov, ktorí považovali za nevyhnutné v rámci diktatúry proletariátu *rozvíjať štátnomonopolistické formy kapitalizmu*.

Na úzku súvislosť medzi štátnomonopolistickým kapitalizmom a socializmom neraz poukazoval V. I. Lenin. S takou otvorenou formuláciou, akú dal Lenin na zasadnutí VCIK 29. 4. 1918 o rozvoji štátneho kapitalizmu v diktatúre proletariátu, sa však u iných autorov, obzvlášť po Leninovej smrti, nestretáme.

Keď sa na začiatku NEPu hovorilo o štátnom kapitalizme, spájal sa s predstavou prípustnosti dosť veľkých úspechov v oblasti zvýšenia kapitalistického typu hospodárstva a koncentrácie kapitálov v rozličných odvetviach výroby.¹⁷ Od tohto pôvodného leninského stanoviska o nevyhnutnosti rozvíjať štátnomonopolistické formy podnikov vnútri ekonomiky prvého socialistického štátu sa však zástancovia využívania štátnomonopolistických foriem v diktatúre proletariátu stále viacej odchyľujú. Problém rozvoja štátneho kapitalizmu začínali viacej chápať ako problém využívania regulovaného mechanizmu hospodárstva, vytvoreného štátnym kapitalizmom. Bolo to možno pod vplyvom skúsenosti, že súkromný kapitál investoval do štátnych podnikov s nechutou, možno pod vplyvom politického nátlaku, ktorý sa po Leninovej smrti začal prejavovať aj v teoretických diskusiách.

G. Strumilin formuloval tento problém v roku 1925 už tak, že ide v sovietskom štáte o podmienky „tovarovo-peňažného hospodárstva, regulovaného mechanizmom štátneho kapitalizmu v záujmoch robotnícko-roľníckych mäs pri hegemonii proletariátu, ktorý kráča v smere socialistického prebudovania národného hospodárstva“.¹⁸

Dôkladnejšie sa pokúsil zdôvodniť toto stanovisko V. G. Groman. Organizované využitie metód riadenia vyššieho monopolistického štádia kapitalizmu (peniaze, burzy, úver) pre rozvoj zospoločenšteného hospo-

¹⁵ Tamtiež.

¹⁶ Ju. Larin, I. Kricman, *Očerki chozjaistvennoj žizni i organizacija narodnogo chozjaistva Sovetskoj Rossij*, Moskva 1920, 115—116.

¹⁷ Pozri A. M. Ležava, *Odin iz važnejšich itogov našego regulirovanija rynka. Planovoje chozjaistvo* (1925), č. 1, 85.

¹⁸ G. Strumilin, *Problémy tekučšej planovoj raboty*. *Planovoje chozjaistvo* (1925), č. 1, 295.

dárstva priamo spájal s myšlienkou, že objektívne podmienky hospodárstva, vyplývajúce z celého historického rozvoja, vyžadujú určité ekonomické formy a procesy výroby, určitý spôsob výmeny a rozdeľovania, ktorý nemožno nadiktovať.¹⁹

Na využívanie regulovaného mechanizmu štátneho kapitalizmu diktatúrou proletariátu mali obdobnú mienku aj Zinovev, Kamenev, Smilga, Rakovskij, Jevdokimov a iní.

Nevyhnutnosť vytvárať spoločenské vlastníctvo pomocou mechanizmu štátneho kapitalizmu bola v dvadsiatych rokoch natoľko samozrejímá, že vo veľkej časti názorov nebadat' okrem politických faktorov nijaké iné faktory na rozlišovanie medzi štátnym kapitalizmom diktatúry proletariátu a hospodárstvom buržoázneho štátu. Ale práve *politické* rozdiely sa považovali za faktor, ktorý usmerňuje štátny kapitalizmus buď do riečišťa socializmu, buď do riečišťa ešte väčšieho vykoristovania a podmanenia proletariátu.²⁰

Avšak tam, kde išlo o pokus hlbšie zdôvodniť využívanie mechanizmu štátneho kapitalizmu, objavujú sa vždy myšlienky o podmienenosti výberu foriem riadenia hospodárstva materiálnou úrovňou výroby, stavom výrobných síl. V. G. Groman s touto myšlienkou v tom čase rozhodne nebol osamotený. Podobne uvažovali aj iní. Napríklad I. T. Smilga napísal: „Vždy som bol presvedčený, že problém prekonania NEPu je v prvom rade problémom vytvorenia a organizácie socialistických výrobných síl, čo je pri súčasnom stave techniky nemožné a nemysliteľné bez elektrifikácie.²¹ Štruktúra výrobných síl, podľa jeho názoru, musí nadobudnúť takú formu, ktorá je v organickom rozpore s buržoáznokapitalistickými výrobnými vzťahmi. V takom prípade by potom buržoázna reštaurácia znamenala ničenie výrobných síl, bola by teda obrovským národným nešťastím.

No ponímanie diktatúry proletariátu ako *politického* režimu, ktorý urýchľuje splnenie *hospodárskych* úloh štátneho kapitalizmu, bolo v priamom rozpore s vtedajšou teóriou víťazstva socializmu v jednej krajine. Preto zástancovia tejto teórie odsudzovali názory o rozvoji štátneho kapitalizmu ako likvidátorské a riešili túto otázku tým, že pozornosť obracali na nepodstatné stránky sporu. Zatiaľ čo zástancovia využívania metód riadenia, vypracovaných štátnomonopolným kapitalizmom, usilovali sa nájsť náležitú formu tohto využitia v *podmienkach znárodnenej výroby*, zatiaľ čo chceli dosiahnuť týmito metódami tú úro-

¹⁹ V. G. Groman, *O nekotorych zakonomernostach, empiričeski obnaruživajemych v našom narodnom chozjaistve*. Planovoje chozjaistvo [1925], č. 1.

²⁰ Pozri napr. R. Vajsberg, *O procesach obobščestvlenija*. Planovoje chozjaistvo [1927], č. 1, 112.

²¹ I. T. Smilga, *Itogi 1923/24 chozjajstvennogo goda i perspektivy*. Planovoje chozjaistvo [1925], č. 1, 46.

veň materiálnych podmienok výroby, ktorá bola v najvyspelejších kapitalistických štátoch (keďže sa svetová revolúcia „omeškávala“), kritika ich názorov skresľovala ich stanovisko tak, ako keby im išlo o sám rozvoj kapitalistického vlastníctva, ako keby videli v raste štátneho priemyslu rast kapitalizmu.²²

V snahe po zdôraznení *socialistického* charakteru diktatúry proletariátu zachádzali kritici zástancov štátnomonopolistických foriem postupne tak ďaleko, že pre nich v určitom štádiu začala diktatúra proletariátu celkom splývať so socializmom ako novou formáciou.

Tak sa postupne vyhraňovali dva zásadne odlišné prístupy k diktatúre proletariátu. Pomáhala tomu aj skutočnosť, že tu existovali *dve zásadne odlišné etapy riadenia ekonomiky revolučného Ruska*.

b) Avšak vplyv dvoch zásadne odlišných etáp riadenia hospodárstva na vznik rôznych názorov na spoločenské vlastníctvo nebol jednoznačný. Zdá sa nesporné, že pod vplyvom rýchleho, živelné prebiehajúceho procesu vyvlastňovania bezprostredne po revolúcii, s akým sa pôvodne nerátalo, zdalo sa mnohým dosiahnutie konečného cieľa socializmu ľahšie, ako sa pôvodne myslelo. Objektívna nevyhnutnosť urýchliť proces centralizácie v čase vojnovnej intervencie vzbudzovala ilúzie, že ide o ten istý centralizmus, ktorý je konečným cieľom socializmu. A táto okolnosť viedla mnohých k preceňovaniu subjektívneho faktora pri výstavbe socializmu.

No tieto tendencie nemožno spájať iba s vplyvom vojnového komunizmu. Rovnaký vplyv mala na názory značnej skupiny marxistov toho obdobia aj NEP, hoci sa to na prvý pohľad zdá absurdné. Avšak, ak si pripomenieme, s akým úspechom sa podarilo sovietskej vláde ovládnuť narastajúcu živelnosť trhu bezprostredne po zavedení NEPu, ak si pripomenieme úspešné vyriešenie približne v tom istom čase problémov stabilizácie meny, bude už zjavnejšie, že tieto okolnosti spolupôsobili na posilnenie vedomia, že proletársky štát môže všetko.

A zasa opačne. Nemožno spájať tendencie zdôrazňovať objektívne faktory v ekonomike iba s vplyvom NEPu. Bolo to práve kritické hodnotenie politiky vojnového komunizmu, ktoré utvrdzovalo mnohých v presvedčení, že ani v proletárskom štáte nemožno viesť hospodárstvo bez ohľadu na objektívne podmienky výroby.

Túto „netovarovú“ podobu diktatúry proletariátu nepovažoval za jedinú správnu a možnú ani L. Trockij, ktorý naopak zdôrazňoval, že obdobie vojnového komunizmu SSSR treba chápať v jeho *historickej* zákonitosti i v jeho *historickej* obmedzenosti²³ a poukazoval na pozitívny prínos k vývinu socializmu zmenou hospodárskej politiky, ktorá

²² Pozri J. V. Stalin, *Reč na XIV. sjezde*, Otčet CK.

²³ L. Trockij, *Sočinenija XV*, „Ot avtora“, Moskva—Leningrad 1927.

„oslobodením“ trhu dala mocný impulz vývoju výrobných síl, a tým umožnila aj dosahovať rýchlejšie tempo rozvoja hospodárstva ako v kapitalistických štátoch.²⁴

L. N. Kricman hodnotí obdobie centralizácie a rozšírenia naturálneho hospodárstva v tom zmysle, že vonkajšie činitele prinútili revolúciu, aby prekročila hranice ekonomickej účelnosti, pretože 1. musela socializovať aj tie ekonomické oblasti, ktoré kapitalistický rozvoj pre socializáciu nepripravil vo forme kapitalistickej veľkovýroby, a 2. musela si položiť úlohy budúcnosti v čase, keď ešte trval boj za víťazstvo iba nových *politických* vzťahov. „Iba toto prekročenie hraníc bezprostrednej ekonomickej účelnosti umožnilo revolúcii zvíťaziť.“²⁵

Ak teda revolúcia musela prekročiť hranice ekonomickej účelnosti, neznamenovalo to, že si veľká časť sovietskych národohospodárov neuvedomovala historickú obmedzenosť tejto nevyhnutnosti. Hranice ekonomickej účelnosti sa mohli prekročiť rozširovaním dekretovania a administratívnych zásahov do všetkých oblastí hospodárskeho života, hoci si aj V. I. Lenin uvedomoval, že prechod drobného tovarového výrobcu k spoločenskej veľkovýrobe „sa môže len spomaliť a sťažiť prenáhlenými a neopatrnými administratívnymi a zákonodarnými opatreniami“.²⁶

Preto sa po prekonaní existenčných prekážok revolúcie (intervencie, hladu) vrátili bolševici „k jedine marxisticky správnej ekonomickej politike“. Prax ukázala, prečo bolo nesprávne preceňovať subjektívny faktor.

Dve odlišné fázy sovietskej hospodárskej politiky v dvadsiatych rokoch boli teda vhodným prostredím na formovanie odlišných hľadísk na úlohu subjektívnych a objektívnych faktorov v ekonomike diktatúry proletariátu, z ktorých fakticky pramenili odlišné názory na otázku možností premeny vlastníctva na vlastníctvo zospoločenštené, a tým aj na otázku vzťahu štátnomonopolistického kapitalizmu a socializmu v ekonomike diktatúry proletariátu.

3. Mechanizmus fungovania ekonomiky v období diktatúry proletariátu

Ak sa názory na vývoj vlastníctva diktatúry proletariátu menili pod vplyvom riešenia základného cieľa a víťazstva socializmu, potom stanovisko k vlastníctvu diktatúry proletariátu už bezprostredne ovplyvnilo vývoj názorov o mechanizme fungovania ekonomiky diktatúry proletariátu.

²⁴ L. Trockij, *K socializmu ili k kapitalizmu? Analiz sovetskogo chozjajstva i tendencij jeho razvitiija*, Moskva—Leningrad 1925.

²⁵ L. N. Kricman, *Geroičeskij period ruskoj revolucii*. Vestnik Komunističeskoj Akademii (1924), č. IX, 111.

²⁶ V. I. Lenin, *Spisy* 30, 94.

riátu. Je to problematika fungovania hospodárskeho systému (hoci diktatúru proletariátu všeobecne považovali iba za politický režim) a v súvislosti s tým aj problematika mechanizmu a metód riadenia hospodárstva.

Výmenu názorov o tejto problematike možno v tomto období rozčleniť na tri veľké skupiny: a) hľadanie objektívneho regulátora ekonomiky, b) hľadanie subjektu hospodárenia a c) hľadanie optimálnej kombinácie dostupných metód riadenia.

a) Objektívny regulátor ekonomiky sa hľadal pomocou výmeny názorov o ekonomickom zákone hodnoty a o zákone socialistickej pôvodnej akumulácie. Takmer všetci ekonómi, ktorí sa snažili o teoretické vysvetlenie sovietskej skutočnosti, zapásili v tom čase s problémom dualizmu sovietskej ekonomiky. Na jednej strane bolo súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov a tovarová forma výroby, na druhej strane jestvovalo štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov, v ktorom sa predpokladal vývin netovarovej formy výroby. Od tohto problému abstrahoval iba smer J. V. Stalina a jeho žiakov i nasledovníkov, ktorí nijaký dualizmus v sovietskom hospodárstve nepripúšťali.

Hľadanie objektívneho regulátora výroby sa odrazilo najmä v diskusií okolo teórie o ekonomickom zákone pôvodnej socialistickej akumulácie. Preobraženský vychádzal napr. z toho, že v sovietskom hospodárstve pôsobia súčasne dve ekonomické zákonitosti ako regulátory výroby: „starý známy“ zákon hodnoty a absolútne neznámy zákon *plánovitého hospodárenia*. Základné tendencie zákona plánovitého hospodárstva podľa tejto teórie v tom čase nadobúdali podobu zákona socialistickej pôvodnej akumulácie. Pretože pôsobia obidva zákony súčasne, ani jeden nemá čistú podobu. Podľa Preobraženského nerobilo ťažkosti skúmať zákon hodnoty. Jeho obmedzenie plánom bolo známe a známe boli aj skúsenosti s jeho obmedzením už v monopolistickom kapitalizme. Hlavným problémom vraj bol zákon socialistickej pôvodnej akumulácie a jeho obmedzenie *tovarovou výrobou*. Na adresu tých, čo nepripúšťali možnosť dvoch ekonomických regulátorov v sovietskom hospodárstve, Preobraženskij napísal: „Niektorí naši ekonómi nemôžu principiálne pripustiť, že v našom hospodárstve nepôsobí jeden regulátor, ale dva regulátory. Celkom nesporným produktom vedeckého predsudku je neschopnosť metódu marxistickej dialektiky použiť v nových podmienkach. Je to dogmatizmus a pedantizmus, a nič viac... takýto dualizmus v minulosti na začiatku rozvoja kapitalizmu je faktom. Prečo by nebol možný pri odumieraní kapitalistických vzťahov?“²⁷

Ak v našom terajšom hospodárstve ako regulátor môže pôsobiť v podstate jeden zákon, zákon hodnoty, potom akým spôsobom na základe

²⁷ E. A. Preobraženskij, *Novaja ekonomika*, zv. 1, časť 1. Moskva 1926, 42.

tohto zákona (ktorý, ak ho chápeme tak, ako ho chápal Marx, že musí živelne reprodukovať kapitalistické vzťahy) postupuje rozšírená reprodukcia socialistických vzťahov a tobôž ak sa zvyšuje socialistická kvalita týchto vzťahov?²⁸ A ďalej kritizuje ekonómov, ktorí považovali proporcie utvárajúce sa podľa zákona hodnoty za prirodzené aj v štátnom sektore. Vraj zamieňajú objektívne nevyhnutnú proporcionalitu v hospodárstve s metódami na dosahovanie proporcionality, a tým zamieňajú aj industrializáciu diktatúry proletariátu za rast veľkovýroby všeobecne.

Diskusia o zákone hodnoty ako o možnom regulátore sovietskeho hospodárstva bola veľmi živá. Vymieňali sa názory na problémy rôznej interpretácie Marxovej teórie tovarovej výroby (napr. tzv. energetická interpretácia proti interpretácii sociologickej), obsahujúce nesmierne dôležité problémy pre renesanciu súčasnej marxistickej ekonomickej vedy, cez problémy metodologického charakteru (ako poznať súčasnú skutočnosť, pomocou akej vedy, akých metód) až po pozitívne pokusy rozvinúť tento problém v teoretickej práci. Nech už budeme hodnotiť túto výmenu názorov a teórie akokoľvek, je isté, že diskusia priviedla ekonómov bezprostredne až k otázke, ktorá má pre objasnenie tovarovej výroby pri výstavbe socializmu základný význam. No doteraz sa v marxistickej literatúre jasne neformulovala, a teda ani neriešila. Je to otázka, či *rozvoj tovarovej formy výroby v podmienkach strojovej veľkovýroby živelne plodí kapitalizmus alebo socializmus*. V marxistickej literatúre sa v tom čase podrobne vypracovala otázka rozvoja tovarovej výroby v podmienkach drobných malovýrobcov. Tovarová výroba naozaj v takých podmienkach živelne plodí kapitalistické vzťahy. Tento záver sa však automaticky, bez hlbšieho rozboru prenášal na rozvoj tovarovej výroby, *bez ohľadu na materiálne podmienky*, a preto dodnes v marxistickej literatúre rozbor vývojových tendencií tovarovej výroby v podmienkach strojovej veľkovýroby chýba, hoci nájdeme v diskusiách dvadsiaty rokov podvedomé snahy zmocniť sa tohto problému. V tomto smere máme zdroj, z ktorého ešte nikto nečerpal.

b) Ak sa v diskusii o zákone hodnoty a zákone socialistickej pôvodnej akumulácie hľadal *objektívny ekonomický systém fungovania* tejto ekonomiky, potom táto výmena názorov bola iba inou stranou tej istej mince. Pretože na druhej strane išlo o *hľadanie subjektu hospodárenia*, hľadal sa hospodár, ktorý by na základe objektívneho regulátora hospodárstvo riadil. Zdá sa však, že tí, ktorí tieto diskusie viedli, súvislosť medzi zavedením NEPu (obnovením trhových vzťahov) a diskusiou o odboroch dostatočne nepochopili, lebo ináč možno dosť ťažko vysvetliť a pochopiť, prečo sa diskusia o odboroch považovala za nevhodnú.

Keď bolo nevyhnutné vrátiť sa k pôvodnej hospodárskej politike, ktorá

²⁸ Tamtiež, 43.

sa začala pred vojnovým komunizmom, narástli nielen rozpory medzi mestom a dedinou, ale aj medzi sovietskimi a odbormi. Tvrdá vojnová politika sa presadzovala nielen voči dedine, ale aj voči robotníckej triede. Ale robotnícka trieda sa cítila bezprostredným vládcom krajiny; tým skôr, že v Rusku aj vyvlastnenie priemyslu uskutočnili doslova robotníci v továrňach. Často iba dodatočne sa vydávali dekréty o nacionalizácii. Pôvodné názory marxistických teoretikov skutočne aj vychádzali z toho, že po vyvlastnení buržoázie „robotnícke komisie za pomoci robotníckych sväzov dokážu použiť... princípy rozumnej delby spoločenskej práce“.²⁹ Oficiálny ekonomický program vo vzťahu k odborom vychádzal z toho, že odborové sväzy musia prakticky sústrediť riadenie celého národného hospodárstva v svojich rukách. Zabezpečujú nepretržitú súvislosť medzi ústredným štátnym riadením národného hospodárstva a širokými masami pracujúcich, odborové sväzy ich mali v najširších rozmeroch zapájať do bezprostredného vedenia hospodárstva. Účasť odborových sväzov na správe hospodárstva mala byť zároveň aj hlavným prostriedkom boja s byrokraciou hospodárskeho aparátu sovietskej moci a mala umožniť, aby sa vybudovala skutočne ľudová kontrola výsledkov výroby. No diktatúra proletariátu sa fakticky vyvíjala tak, že o ekonomických otázkach podnikov rozhodovali soviety *robotníckych aj roľníckych* zástupcov. Nevolili ich iba robotníci, no v čase všeobecného „premarňovania“ vyvlastnených podnikov sa dobre osvedčili pri usporadúvaní základných problémov výroby. Po týchto historických skúsenostiach sa aj tí, ktorí spočiatku trvali na pôvodnom stanovisku zveriť ekonomické rozhodovanie samým robotníkom a ich odborom, priklonili k postupnému a dlhodobému prechodu tohto rozhodovania na odbory. L. Trockij vo svojom referáte *O úlohách odborov* 30. 12. 1920 poukázal na to, že odbory, ktoré počas vojnového komunizmu poskytovali pomoc štátu (vojenskú, potraviny, pomáhali pri obnove), neprestajne strácali svojich najlepších pracovníkov, a tým sa oslabovali. Podľa neho odbory majú predovšetkým organizovať výrobu. Pri tejto práci odbory nestrácajú, ale naopak získavajú, rozvíjajú sa a posilňujú a iba takto sa stávajú ozajstnou školou komunizmu. Preto vytyčoval požiadavku *postupného zrastania* odborových a štátnych orgánov.³⁰

Trocha iný prístup k riešeniu otázky hospodárskeho subjektu v diktatúre proletariátu vidno v stanovisku Lunačarského. Podľa neho by mala túto úlohu plniť početná vrstva špecialistov. Proletariát si ju musí zo svojho stredy vyzdvihnúť, ak nemá ostať hospodárom krajiny iba v zmysle majiteľa, ak má byť skutočným hospodárom.³¹

²⁹ V. I. Lenin, *Spisy* 20, 138.

³⁰ Pozri L. Trockij, *O zadačach profsojuzov*, Moskva 1921, 5–6.

³¹ A. V. Lunačarskij, *Piat' let revolucii*, Moskva 1923, 17.

Pretože sa diskusia o tejto problematike prerušila, otázka subjektu hospodárenia sa pomerne málo rozpracovala.

c) V tomto období sa trochu viac objasnila tretia základná skupina otázok o mechanizme fungovania hospodárstva diktatúry proletariátu, o metódach riadenia. Osobitné miesto patrí výmene názorov na metódy plánovania. Aj táto problematika sa stala veľmi aktuálnou v súvislosti so zavedením NEPu na jednej strane a prípravou ročných, perspektívnych a generálnych plánov na strane druhej.

Nevyhnutnosť využívať tovarové kategórie pri NEPe spolu s nevyhnutnosťou plánovito riadiť spoločenskú výrobu nútila ekonómov, aby hľadali určitú optimálnu mieru medzi týmito dvoma princípmi fungovania národného hospodárstva. Nakoniec to vyústilo vo výmene názorov o použití administratívnej a ekonomickej metódy riadenia. Avšak ani na tomto poli sa nemohla teoretická práca dokončiť, pretože sa ani táto skupina otázok všeobecne a cieľavedome nespájala s problémom objektívneho regulátora a hospodárskeho subjektu. Aj keď k formulácii tejto súvislosti boli niektorí veľmi blízko. Prax hospodárenia v štátnych podnikoch už vtedy zreteľne ukazovala, že sa tu „štátnomonopolistická forma riadenia“, ako napr. úverová sústava, finančná politika a pod., využíva v celkom iných podmienkach ako za kapitalizmu.

Napríklad A. Segal pri rozboře týchto podmienok konštatoval, že finančné prostriedky, ktoré štátne trusty dostávajú v najrozmanitejších podobách, javia sa im ako bezplatné dokonca aj v tých prípadoch, keď ide o pôžičky, pretože ak podnik nemôže stanovenú dlžobu alebo úrok zaplatiť, zmenia sa podmienky pôžičky v prospech podniku. Podľa jeho názoru, vyplýva to zo samého systému národného hospodárstva a nemôže to byť v štátnom sektore inak. Preto sovietsky dlhodobý úver, hoci by bol akokoľvek podobný kapitalistickému úveru, nikdy nevyvolá taký pocit hlbokej komerčnej zodpovednosti ako analogická operácia v kapitalistovi, ktorý nesie *materiálnu zodpovednosť* za hospodárenie podniku. Ak hospodári zle, podnik prechádza do vlastníctva iného kapitalistu. Tento postih nie je možný pri zospoločenšenej výrobe, kde podnik také riziko za hospodárenie nenesie. Existencia značného *individuálneho* rizika je jedným z podstatných faktorov, ktoré stimulujú prebudovanie kapitalistického priemyslu tak, aby sa vytvárali monopolistické organizácie, aby rástol plánovitý prvok, aj keď je obmedzený záujmami súkromníkov. Bolo by preto škoda, ak by sa nepodarilo využiť v tomto smere obrovské možnosti znárodneného úveru.³²

Zavádzanie NEPu a skúsenosti s riadením trhu posilňovali v národohospodároch presvedčanie, že možno ekonomiku usmerňovať čisto eko-

³² A. Segal, *K voprosu ob effektivnosti kapitalnykh vloženij*. Planovoe chozjajstvo (1927), č. 12, 120–121.

nomickými prostriedkami. Nie všetci si však pod týmito ekonomickými prostriedkami predstavovali najmä samovoľné ustanovovanie cien, ako sa to stalo bežným neskoršie.

„Od priameho regulovania cien VSNCh a NKP sme prechádzali k trhovému regulovaniu, k regulovaniu rublom.“³³ „V roku 1924 sme urobili útok na súkromný obchodný kapitál, krok za krokom ho vyrážajúc z pozícií, ktoré zabral, tak metódami konkurencie, ako aj metódami daňového tlaku.“³⁴

Avšak ak Kamenev považoval pritom za správne, že štátny priemysel svojím monopolným postavením „môže diktovať ceny a nepočítať pritom do značnej miery so stavom trhu, ak na to nemá dostatok dobrej vôle,“³⁵ I. T. Smilga vtedy uvažoval trochu ináč:

„Inú *serióznu* (podčiarkla V. H.) metódu regulovania maloobchodných cien okrem zvýšenia ponuky zatiaľ ešte nevymyslela ani ekonomická veda ani Komvnutorg.“³⁶

V teoretických diskusiách jednotlivci uprednostňovali niektoré metódy regulovania trhu. Ale v hospodárskej praxi sa vtedy používalo priame regulovanie cien — na výroby štátnych podnikov a nepriame regulovanie cien — predovšetkým na poľnohospodárske výroby. Na regulovanie slúžilo manévrovanie tovarovými fondmi, politika výkupných cien a politika poľnohospodárskej dane i politika zahraničného obchodu, hoci bol tento faktor dosť obmedzený.

Krátko po zavedení NEPu si ekonómi veľa sľubovali od úverového systému. „Centralizovaný úver v rukách proletárskeho štátu je rozhodujúcim faktorom regulovania hospodárstva, faktorom, ktorý vnáša rozhodujúce opravy, ktorý je schopný tak spôsobiť krízy, ako aj im predísť.“³⁷ Avšak dosť skoro sa objavujú aj skeptickejšie názory na sovietsky úver, ako sa už o tom hovorilo. Podobnú vývojovú tendenciu zaznamenávajú aj názory na možnosti využitia celej peňažnej politiky. V súvislosti s kritickejším postojom k možnostiam využívania chozrasčotného systému na regulovanie trhu aj výroby objavujú sa ako protipól návrhy na zosilnenie centralizovaného plánovania. Vo väčšine prípadov nemali celkom nahradiť ekonomické metódy regulovania, ale iba spolupôsobiť na *orientovanie* hospodárskych pracovníkov. Vtedy bolo ešte veľmi živé vedomie, že „centralizácia plánovacích prác sa môže ľahko v skutočnosti premeniť

³³ L. B. Kamenev, *Naši dosiženija i naši zadači v oblasti ovladanija stichijej rynka*. Planovoje chozjajstvo (1925), č. 5, 3.

³⁴ Tamtiež, 10.

³⁵ Tamtiež, 14.

³⁶ I. T. Smilga, *Itogi 1923/24 chozjajstvennogo goda i perspektivy*. Planovoje chozjajstvo (1925), č. 1, 50.

³⁷ L. B. Kamenev, *Naši dosiženija i naši zadači v oblasti ovladanija stichijej rynka*. Planovoje chozjajstvo (1925), č. 1, 19.

na byrokratické prietahy a dezorientáciu samých prác.³⁸ Preto sa súčasne s centralizáciou často navrhovala aj hlbšia decentralizácia operatívnohospodárskej práce. Kládla sa aj otázka, „či nie je v arzenáli týchto (chozrasčotných — pozn. V. H.) foriem ľahšia a pružnejšia, dostupnejšia zbraň... než schéma centralizovaného a vo všetkých detailoch overeného plánu,³⁹ ktorá je dokonalá v princípe, avšak ťažkopádna a nie je bez nebezpečenstva.

Zaujímavé je, že v týchto diskusiách o použití ekonomických foriem riadenia alebo administratívneho riadenia prostredníctvom uzákoneného plánu práve tí, ktorí mali najväčšiu účasť na spracúvaní plánov a boli vlastne duchovnými otcami týchto plánov, považovali za potrebné jednotajne zdôrazňovať, že plán môže byť iba *orientáciou* pre hospodárskych pracovníkov. „Rozpracúvať samotné plánované hospodárske predpoklady nie vo forme pevných schém, ale iba ako základné orientácie, pohyb vpred podľa metódy postupných variantov približovania k potrebám ozajstnej skutočnosti, nevyhnutnosť kombinovať prácu nad zostavovaním plánov perspektívneho charakteru a bežných plánov, operačných — všetky tieto tézy považujeme za pevne zakotvené vo vedomí širokého okruhu pracovníkov na hospodárskom fronte.“⁴⁰ Preto sa navrhovalo aj rozpracovať prvú päťročnicu v dvoch variantoch — maximálny a minimálny. Kržižanovskij pri každej príležitosti varoval pred byrokratickým pochopením plánov.

Za najvhodnejšie metódy prebudovania národného hospodárstva považoval v tom čase aj Strumilin metódy ekonomické, a nie administratívne.⁴¹ Efekt týchto metód, podľa jeho mienky, je celkom zabezpečený, pretože je v rukách proletárskeho štátu sústredený obrovský výrobný fond. A ostatné výrobné prostriedky, ktoré ešte ostali súkromníkom, možno pohltiť ekonomickým odstránením konkurentov.

Avšak nebolo by celkom správne zužovať výmenu názorov na metódy regulovania hospodárstva iba na spor medzi administratívnymi a ekonomickými metódami. Treba vidieť, že tento spor mal ešte veľké teoretické zázemie vo výmene názorov na metódy plánovania a na metódu samej politickej ekonómie. Aj keď sa výmena názorov na metódy politickej ekonómie môže zdať vo svojej abstraktnej forme od týchto konkrétnych problémov dosť vzdialená, predsa s nimi úzko súvisí, rovnako ako spor o samu politickú ekonómiu. Pretože od spôsobu riešenia otázky, či je marxistická politická ekonómia vedou tovarového hospodárstva, ale-

³⁸ A. Segal, *K voprosu ob efektivnosti kapitalnych vloženij*. Planovoje chozajstvo (1927), č. 12, 119.

³⁹ Tamtiež, 120.

⁴⁰ G. M. Kržižanovskij, *Planovyje voprosy*. Planovoje chozajstvo (1925), č. 1, 24—25.

⁴¹ Pozri Planovoje chozajstvo (1925), č. 1, 295.

bo vedou akejkolvek spoločenskej formácie, záviselo aj riešenie otázok o jej vedeckých metódach, o štruktúre jej vedeckého systému. Spory o použití matematiky v politickej ekonómii, o význame indukcie, dedukcie sú dodnes rovnako aktuálne ako problém, či možno alebo nemožno v politickej ekonómii socializmu na určitom štádiu vedeckého výskumu abstrahovať od hospodárskej politiky štátu, keďže štát bezprostredne riadi túto ekonomiku.

Zdá sa, že riešenie tohto posledného problému má pre vývin politickej ekonómie socializmu z metodologického hľadiska zásadný význam. Otázka je preto aktuálna, lebo sa v marxistickej politickej ekonómii v 20. storočí veľmi rozšíril názor, že tovarová výroba je taký druh výroby, v ktorej je ľudská vôľa a vedomie vylúčené z regulovania hospodárskych procesov. Z tohto názoru vychádzali už legálni marxisti (napr. Tugan-Baranovskij), ale najväčšie rozšírenie tohto názoru nastalo vtedy, keď sa Marxova teória najviac zjednodušovala. Preto v terajšom procese obrody marxistickej ekonomickej teórie stojíme znova pred problémom, ako túto otázku riešiť. Vychádzajúc z už uvedeného názoru, robia niektorí naši ekonómi záver, že politická ekonómia socializmu sa od politickej ekonómie kapitalizmu líši práve tým, že nemôže už skúmať objektívne ekonomické zákony, pôsobiace s „prirodzenou silou“, ale iba vôľové konanie subjektov, organizácie alebo štátu. Pretože objektívne ekonomické zákonitosti za socializmu ustupujú miesto vôľovému, plánovitému konaniu ľudí.

Štúdium sovietskych ekonomických diskusií z dvadsiatych rokov o tejto otázke môže v dosť veľkej miere urýchliť proces jej riešenia.

Medzi tých, ktorí vychádzali z takej tovarovej výroby, ktorá vylučovala pôsobenie vôľového faktora ľudí, patril N. Petrov. Podľa neho sa abstraktno-analytická metóda K. Marxa práve tým charakterizuje, že je adekvátne tomu predmetu, ktorý skúma — teda kapitalizmu.⁴² Skúmanie socializmu si preto vyžaduje novú metódu, a preto aj inú vedu, ako je Marxova politická ekonómia.

E. A. Preobraženskij zas nepreceňoval úlohu subjektu v socialistickom hospodárstve a vedel ju doceniť aj pre kapitalistickú tovarovú výrobu. Tvrdil síce, že Marxovu metódu, ktorú použil na výskum tovarového hospodárstva, nemožno mechanicky prenášať na výskum hospodárstva, ktoré sa vyvíja k netovarovej forme, jednako považoval za potrebné zdôrazniť, že v prechodnom období od kapitalizmu k úplne organizovanej spoločnosti pôsobia aj objektívne zákonitosti, iba že v inej forme ako za kapitalizmu. Zákonitosti však jestvujú, hoci by sme považovali za potrebné kvôli inej forme ich pôsobenia nahradiť termín „zákon“ iným termínom. „Ovládnuť živelné pôsobenie prírodných zákonov vše-

⁴² Pozri Boľševik (1924), č. 5—6, 94.

obecne neznamená zničiť tieto zákony. Znamená to iba usmerniť ich pôsobenie žiadúcim smerom.“⁴³

Za socializmu sa nevyhnutnosť presadzuje nie cez trh post factum, ale ante factum do vedomia regulujúcich orgánov spoločnosti. „Nie ceny na trhu *po výrobe*, ale ukazovatele socialistického účtovníctva *pred výrobou* bijú na poplach a tlačia na vedomie plánovacích centier na základe tých metód *evidencie masovej spotreby*, ktoré sa musia vypracovať v novej forme výroby.“⁴⁴

My môžeme iba s ľútosťou konštatovať, že tieto metódy evidencie masovej spotreby vedeli kapitalistické monopoly zatiaľ rozpracovať lepšie ako my.

Okolnosť, že štát vedie socialistický sektor hospodárstva a že je od neho neoddeliteľný, dokazuje podľa Preobraženského iba toľko, že je tu viacej ťažkostí pre abstrakciu ako za kapitalizmu. Ale nijako nehovorí proti nevyhnutnosti na určitom štádiu výskumu oddeliť ekonomiku od politiky.⁴⁵ Uvádza pri tejto príležitosti príklady, ako sa názory tých, ktorí toto oddelenie považujú za nemožné, zhodujú s názormi Stammelrovými, Birmanovými, Hessovými, Stolzmanovými a ruských subjektívnych sociológov.

A. Kon vyjadril svoj názor na túto otázku takto: „V našej ekonomike sa spájajú príčinné princípy s princípmi cieľovými, a... preto výskum sovietskej ekonomiky na základe príčinnosti nie je možný.“⁴⁶ Z jeho programu politickej ekonómie je však zrejmé, že nepatril medzi tých, ktorí ignorovali „vôľové“ konanie v hraniciach tovarovej výroby.

Ešte odlišnejší postoj k tejto otázke badať u I. Stepanova, podľa ktorého úlohou politickej ekonómie je skúmať výrobné vzťahy *rozličných formácií*. Pravda, nie iba v ich čistej podobe, ale v celom súhrne existujúcich výrobných vzťahoch. Považoval za nesprávne spájať Marxovu metódu skúmania iba s tovarovým hospodárstvom.⁴⁷

„Marxova metóda, to je *dialektická jednota abstraktno-analytickej a konkrétnohistorickej metódy*. Rozštiepenie, rozdvojenie, rozkol tejto metódy dáva na jednu stranu klasikov (a v súčasnej epoche Grenznutzlerov, zástancov hraničného úžitku...). Na druhej strane... dostávame bezprincípový a absolútne neplodný historizmus tzv. „*historickej školy*“ v politickej ekonómii.“⁴⁸

⁴³ E. A. Preobraženskij, *Novaja ekonomika*. Opyt teoretického analiza sovietskogo choziajstva, zv. 1, č. 1, Moskva 1926, 23.

⁴⁴ Tamtiež, 25.

⁴⁵ Tamtiež, 33.

⁴⁶ A. Kon, *Programma po političeskoj ekonomii*, Moskva 1924, „Metodologija političeskoj ekonomii“.

⁴⁷ I. Stepanov, *Što takoje političeskaja ekonomija?* Pod znamenem marxizma [1925], č. 1, 195.

⁴⁸ Tamtiež, 177.

V našich podmienkach nestratili na aktuálnosti ani spory o metóde plánovania. Či treba použiť metódu extrapolácie štatistických radov bez toho, aby sa brali do úvahy cieľové a vôľové akty, či možno s týmito štatisticko-empirickými metódami vystačiť, alebo je správna abstraktno-deduktívna metóda cieľového ustanovenia, ktorá hrozí odtrhnutím od reálnych temp rastu, ako používať dynamické koeficienty, ako optimalizovať použitie týchto metód, ako v plánovaní narábať metódou postupnej aproximácie.⁴⁹

Ako vidno z príkladov, pokúšali sa naši zabudnutí marxistickí predchodcovia vyrovnáť s určitými problémami. Nevyriešili sa tým, že sa zakázala vedecká výmena názorov a administratívne zásahy do vedy riešenie iba oddialilo. Ale problémy nestratili dodnes nič zo svojej aktuálnosti pre ekonomiku socialistických štátov. Iste sa oplatí prekonať všetky prekážky, ktoré stoja v ceste nadviazaniu prerušených kontaktov s pôvodnými marxistickými názormi ekonomickej teórie socializmu. Treba využiť tvorivého ducha prvých budovateľov socializmu na urýchlenie vývoja našej súčasnej marxistickej ekonomickej vedy.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ЗАВЕЩАНИЕ РЕВОЛЮЦИОННОГО ПОКОЛЕНИЯ

Власта Г а б о в а

Одним из наиболее плодотворных периодов марксистской экономической теории был неоспоримо период 20-х годов, когда в Советском Союзе происходил открытый обмен научными мнениями. Восприятие экономического мышления этого периода, изучение развития и изменений в марксистском мышлении после Великой октябрьской социалистической революции могло бы ускорить решение некоторых неотложных проблем нашей современной экономики, т. к. и первые строители социализма решали в связи с введением НЕПа проблемы подобные тем, перед которыми стоим мы в связи с введением новой системы управления народным хозяйством.

Однако для понимания различных марксистских взглядов на отдельные проблемы социалистической экономики необходимо выяснение вопроса *понимания социализма как такового*, как одного из основных вопросов экономической науки социализма. Поэтому на материалах советских теоретиков 20-х годов демонстрируется в первой части статьи, что вопрос целей играет при решении экономических проблем социализма одну из определяющих задач. Эта часть также содержит мысли о том, до какой степени можно считать „классическое“ представление о основной цели социализма (т. е. новой экономической формации) реальным, и до какой степени эти представления были утопическими.

Другая часть статьи содержит *краткий очерк* главных и до настоящего времени для нас наиболее актуальных проблем, на решение (или не решение) которых повлияли определенные изменения в подходе к основной цели социализма. Здесь прежде всего имеется в виду вопрос о *развитии общественной собственности* в период диктатуры пролетариата и связанной с ним проблемы использования государственно-монополистических форм в со-

⁴⁹ Pozri napr. diskusiu plánovacích pracovníkov o metodológii generálneho plánu v klube G. M. Kržižanovského v roku 1928.

циалистической экономике и проблемы влияния военного коммунизма и НЕПа на возникновение различных взглядов тогдашних марксистов на социалистическую экономику. Далее здесь имеются ввиду вопросы механизма *функционирования экономики диктатуры пролетариата*, включающие обмен мнений на проблемы нахождения объективного регулятора хозяйства (закон стоимости и закон социалистического первоначального накопления), хозяйственного субъекта (дискуссия о профсоюзах) и оптимальной меры использования различных методов управления хозяйством), (метод экономический и административный, дискуссии о методах планирования, дискуссии о политической экономии и ее методах).

A THEORETICAL MESSAGE OF A REVOLUTIONARY GENERATION

Vlasta Hábová

One of the most fecund periods of Marxist economic theory was undoubtedly that of the twenties when an open exchange of views prevailed in the Soviet Union. A familiarization with the economic way of thinking of this period, an understanding of the development and changes in the Marxist thought following the Great October Socialist revolution might speed up the solution of some of the urgent problems in contemporary economy, since the first builders of Socialism had similar problems to solve in connection with NEP as we are facing today in connection with the introduction of the new system of economic management.

However, an understanding of the different Marxist views on individual problems of socialist economy requires an elucidation of the question of a *comprehension of socialism itself* as of one of the basic issues of the economics in socialism. Hence, on the basis of material from Soviet authors of the twenties, the first part of the present study demonstrates that the question of goals plays one of the decisive roles in the solution of the economic problems of socialism. In addition, this same section embodies considerations on the measure to which „the classical“ image of the basic goal of socialism (i. e. of the new economic formation) may be judged as being realistic, and to what extent its concept had been utopic.

The second part of the study presents a *brief outline* of the principal problem, still actual for us today, the solution of which (or a lack of solution) had become subsequently affected by certain changes of attitude towards the basic goals of socialism. This implies, in the first place, questions of the *development of social ownership* during the period of proletarian dictatorship and the related problem of enforcing State-monopolistic forms in a socialist economy, further the problem of the influence of war communism and NEP on the origin of the different views of the then Marxists on socialist economy. In addition, this part deals with the question of the *operations process in the economy of proletarian dictatorship*, embodying an exchange of views on problems of searching for an objective economy regulator (the law of value and the law of socialist original accumulation), an economic subject (discussion on Trade Unions) and the optimum measure of utilizing various methods of economic management (economic and administrative methods, discussion on methods of planning, discussion on political economy and its methods).

Zo zahraničnej vedy

L. POSTYŠEV

Pracovná teória hodnoty a optimálne plánovanie

V súlade so zásadami ekonomickej reformy, ktorá prebieha v SSSR, za základného ukazovateľa hodnotenia práce podnikov sa určila rentabilita — zisk v pomere k výrobným fondom. Podľa tohto ukazovateľa sa konštruoval celý systém hmotnej zainteresovanosti pracovníkov podniku. Pretože sa výsledky výroby, náklady, zisk aj výrobné fondy vyjadrujú v peňažnej forme, ukazovateľ rentability závisí od sústavy cien. Význam týchto kategórií spočíva v tom, že majú stimulovať každý podnik k maximálne rentabilnej práci v záujme spoločnosti. Vzťahuje sa to nielen na podniky, ktoré už pracujú, ale aj na podniky, ktoré sa projektujú, a preto ceny aj v týchto podnikoch musia zohrať analogickú úlohu v technicko-ekonomických výpočtoch.

Väčšina ekonómov s takouto formuláciou otázky o význame cien dnes v zásade súhlasí. Teraz treba hľadať presnú a jednoznačnú odpoveď na otázku, aká musí byť plánovaná cena, ako ju vypočítať a určiť. Dnešný stav ekonomickej vedy vďaka matematickým metódam umožňuje značne sa priblížiť k vyriešeniu tejto nesmierne dôležitej úlohy.

Ak sa nechceme púšťať do histórie problematiky, môžeme hovoriť o troch koncepciách plánovanej tvorby cien: „hodnoty“, „výrobnej ceny“ a „cien optimálneho plánu“.

Podľa koncepcie hodnoty cena sa musí rovnať vlastným nákladom plus zisku, ktorý je proporcionálny mzde. Logika úvah stúpcov danej koncepcie je takáto: Socialistickému spôsobu výroby sú cudzie tiež špecifické zvláštnosti kapitalizmu, ktoré vedú k modifikácii hodnoty na výrobnú cenu (iné, socializmu imanentné príčiny, ktoré vedú k modifikácii základu plánovaných cien, stúpenci tejto koncepcie nevidia). Tak dospievajú k záveru, že základom plánovaných cien musí byť bezprostredne hodnota tovarov.

Pozitívnu stránkou tejto koncepcie je pokus uviesť do súladu teóriu plánovanej tvorby cien so zásadami pracovnej teórie hodnoty. Jej najväčším nedostatkom je nerozpracovanosť metód riešenia tejto úlohy na základe hodnotových cien v technicko-ekonomických výpočtoch.

Koncepcia výrobnjej ceny predpokladá, že sa cena musí skladať z vlastných nákladov a zo zisku, ktorý je proporcionálny základným výrobným fondom a obrátovým prostriedkom. Poznamenávame, že plán Goelro sa zostavil pomocou percentuálneho výpočtu hodnoty výrobných fondov, t. j. podľa formuly výrobnjej ceny. Takéto výpočty boli dosť jednoduché a efektívne. S prechodom k cenám, ktoré spočívajú vo vlastných nákladoch, efektívnosť výpočtov poklesla a samy výpočty sa stali omnoho zložitejšími. Zásada bezplatného pridelovania výrobných fondov socialistickým podnikom taktiež znížila efektívnosť ich využitia.

Za takýchto podmienok niektorí ekonómi, konštruktéri a vedúci hospodárski pracovníci, ktorí sa snažili prispôsobiť princíp zostavovania plánovaných cien metódam technicko-ekonomických výpočtov, dospeli k záveru, že je účelnejšie používať princíp výrobnjej ceny.

V diskusií stúpencov hodnotovej koncepcie a stúpencov výrobnjej ceny vynorila sa otázka, pomocou akých cien sa má spravovať socialistické hospodárstvo, aby sa dosiahli čo najväčšie úspechy.

Stúpenci výrobnjej ceny tvrdia, že ak sa za kritérium hospodárnosti prijme hodnota tovaru v jej čistej podobe — t. j. snažiť sa o jej minimalizáciu — povedie to k skutočnému zvýšeniu investícií, k zníženiu ekonomickej efektívnosti novej techniky a napokon k zníženiu spoločenskej produktivity práce.

Na druhej strane si stúpenci koncepcie hodnoty myslia, že ak sa v technicko-ekonomických výpočtoch budeme orientovať na výrobnú cenu, povedie to k odmietaniu progresívnej techniky, nebudú sa používať v širšom meradle automatické linky, nastane únik od masovej výstavby vodných elektrární a pod.

Aby sme si objasnili, na základe akej koncepcie je účelnejšie konštruovať plánované ceny, v roku 1962—1964 v Ústave elektrónkových riadiacich strojov (UERS) sa urobili experimentálne výpočty na stroji EBM v súvislosti s porovnávaním hodnotovej koncepcie a koncepcie výrobnjej ceny. Výpočty sa robili pomocou ekonomicko-matematických modelov rozšírenej reprodukcie pre roky 1960—1980. Za východisko poslúžili medziodvetvové bilancie výroby základných a obrátových prostriedkov v roku 1959. Každému roku sa určila nevýrobná spotreba a počet pracujúcich a pre rok 1980 taktiež veľkosť výrobných fondov a akumulácie. V závislosti od cien preverovali sa koncepcie v modeli, vyberali sa výrobné technológie, určovala sa štruktúra výrobných fondov, ich tvorba a využitie.

Za týchto podmienok ako najlepšia sa ukázala tá koncepcia, na základe ktorej by sa podarilo dosiahnuť potrebné výsledky s najnižšími nákladmi, vyjadrené dĺžkou pracovného dňa. Nie je ťažké vidieť, že pri tých istých pracovných nákladoch, t. j. pri pracovnom dni rovnakej dĺžky, pridržiujúc sa najlepšej z porovnávaných koncepcií, bolo by možné

dosiahnuť lepšie výsledky, väčšiu finálnu produkciu. Obmedzenosť prírodných zdrojov sa nebrala v modeli do úvahy. Táto skutočnosť — abstrahovanie od obmedzenosti prírodných zdrojov, čo je základom vzniku diferenčnej renty — zjavne bola v prospech koncepcie hodnoty. Ale rovnako sa potrebné výsledky podarilo dosiahnuť s oveľa menšími pracovnými nákladmi, keď sa vychádzalo z výrobných cien.

Aj v tom prípade sa ukázalo, že koncepcia výrobných cien je lepšia. Tento výsledok, ktorý sme získali experimentom, má matematickú formuláciu a ekonomickú interpretáciu. Jednako neposkytuje ešte argumenty pre tvrdenie, že sa našlo najlepšie riešenie daného problému.

Mnohí ekonómi a matematici tvrdia, že je možné zostaviť omnoho dokonalejšiu sústavu tvorby plánovaných cien. Za takúto sústavu navrhujú koncepciu cien optimálneho plánu ako súčasť teórie optimálneho plánovania.

Pretože sa objasnili a rozpracovali metódy matematického programovania a pri dnešnej modernej výpočtovej technike, stal sa reálnym problém konštrukcie presnej matematickej teórie plánovanej tvorby cien, ktorá by optimálne riešila dané úlohy. Skutočne, ak sú známe všetky technicky možné varianty výroby a spotreby, všetky existujúce výrobné prostriedky a nevyhnutné prírodné zdroje, ak je určené správne kritérium optimálnosti, v takom prípade pomocou matematického programovania, hoci len v zásade (približne), možno vypočítať taký variant podľa prijatého kritéria, oproti ktorému lepší neexistuje. Pri takto formulovanej úlohe niet pochyb o tom, že prijaté riešenie bude optimálne.

Matematické metódy súčasne poskytujú základ pre výpočet zodpovedajúcej sústavy objektívne podmienených ocenení v každej optimálnej ekonomickej situácii. Objektívne podmienené ocenenia sú vlastne cenami optimálneho plánu, ekonomicky stimulujú také riešenie, ktoré je zamerané na realizáciu úloh tohto plánu, a spôsobujú, že jeho nedodržiavanie je pre podniky nevýhodné. Takáto je tretia koncepcia plánovanej tvorby cien.

Matematické programovanie a teória hodnoty

Na prvý pohľad sa zdá, že posledná koncepcia je najlepšia zo všetkých možných koncepcií a že nemá význam hľadať nejaké iné metódy riešenia skúmaného problému. Matematicky je dokázané, že lepší variant plánu za týchto podmienok nemôže existovať. Vypočítaná sústava objektívne podmienených ocenení je organicky spätá s optimálnym plánom a v rámci východiskového modelu neexistuje iná sústava cien, ktorá by mala nejaké prednosti za tých východiskových predpokladov, ktoré boli prijaté. Takéto perspektívy vyvolali u niektorých ekonómov, hoci vysvetliteľné, no jednako nedostatočne zdôvodnené nadšenie.

V skutočnosti optimálne programovanie je matematický aparát, ktorý dovoľuje nájsť najlepšie riešenie pri určitých vymedzených podmienkach, a to najmä: 1. pri vhodne určených kritériách optimálnosti, 2. pri dokonalých a hodnoverných informáciách. A práve tieto podmienky niektorí stúpenci optimálneho plánovania nevzali do úvahy. Zároveň sa však ukázalo, že tieto podmienky sú mimoriadne dôležité.

Kritérium optimálnosti, ako je známe, poskytuje ekonomická teória. V súlade s pracovnou teóriou hodnoty takýmto kritériom je úspora nákladov spoločenskej práce. Jednako, keď sa vychádzalo z preskúmaných hodnotových koncepcií pri konštruovaní odporúčaných cien, neboli tieto ceny optimálne. Preto časť ekonómov vystúpila proti teórii optimálneho plánovania. Iná skupina ekonómov tvrdí, že za socializmu zákon hodnoty už nepôsobí.

Ako postupovať v tomto prípade, aby sme dospeli k objektívnemu riešeniu spomínaného problému?

Správny smer tohto riešenia, podľa nášho názoru, načrtol jeden zo zakladateľov teórie optimálneho plánovania — L. V. Kantorovič, ktorý napísal: „Použitie matematických metód v plánovaco-ekonomickej analýze za podmienok socialistického hospodárstva vyvoláva celý rad zložitých metodologických problémov: objasnenie úlohy a miesta použitia týchto metód, odhalenie ekonomického obsahu nových ukazovateľov, ktoré vznikajú pri použití týchto metód, odhalenie ich spojenia a vzájomnej súvislosti s obvyklými ekonomickými kategóriami. Pretože sa tieto ukazovatele objavujú pri objektívnom kvantitatívnom skúmaní ekonomických javov [podčiarkol L. M.], musia byť v súlade so všeobecnými predpokladmi pracovnej teórie hodnoty.¹

Ak sa analyzujú rozmanité smery v samej teórii optimálneho plánovania, ukáže sa, že nie všetci, ktorí sa touto otázkou zapodievať, venovali jej patričnú pozornosť. Podstata veci spočíva v tom, že za socializmu objektívne pôsobí ekonomický zákon hodnoty. Teoretickým zovšeobecnením podstaty a mechanizmu jeho fungovania je pracovná teória hodnoty. Ak sa pomocou matematických metód urobí objektívna, t. j. adekvátna kvantitatívna analýza ekonomických javov, potom výsledky, ktoré sa takto získajú, nemôžu protirečiť ani objektívnym ekonomickým zákonom, ktoré sú imanentné týmto javom, ani princípom teórie, ktorá ich pravdivo odráža. Ak preda len získané výsledky protirečia princípom pracovnej teórie hodnoty, potom chyba nie je v tom, že táto teória „zastarala“, ani v nedostatkoch matematických metód, ale je niekde v procese analýzy alebo v neobjektívnosti kvantitatívnej analýzy ekonomických javov, vzhľadom na nedokonalú informáciu.

¹ L. V. Kantorovič, *Ekonomičeskij rasčet najlučšego ispolzovanija resursov*, Akademizdat, Moskva 1959, zv. 14 [v slovenskom preklade vyjde v budúcom roku — pozn. red.].

Ťažkosti, ktoré prekážajú vypracovať matematicky presnú a ekonomicky ucelenú teóriu optimálneho plánovania ako nerozlučnú časť ekonomickej teórie socializmu, podľa nášho názoru, spočívajú v nasledujúcom: 1. Aby sa pomocou matematického aparátu získalo optimálne riešenie, treba mať dokonalé a hodnoverné informácie o budúcom vedeckotechnickom pokroku. Také informácie neexistujú v hospodárskej praxi. 2. Rozvoj teórie optimálneho plánovania sa začal od zostavovania a skúmania jednoduchých *statických* modelov ekonomiky, na základe ktorých je len veľmi ťažko možné urobiť objektívnu kvantitatívnu analýzu celého komplexu vzájomne spätých faktorov socialistickej rozšírenej reprodukcie, ktorá nevyjadruje statiku, ale dynamický proces. 3. Treba nevyhnutne vypracovať teóriu optimálneho plánovania na základe pracovnej teórie hodnoty.

Najmä tretia objektívna požiadavka sa vymkla pozornosti vedcov, pretože sa skrývala pod plášťom výnimočnosti, ba akoby objektivity a správnosti sústavy cien optimálneho plánu, ktorá sa získava pomocou optimálnych ekonomických modelov. Tým, že sa neodhalila táto nevyhnutnosť, stúpenci tejto teórie v skutočnosti prijímali, aj keď nie vždy zreteľne, nejakú hypoteticky možnú „teóriu hodnoty“, lebo bez fixovania nejakej teórie, ako na to poukážeme neskôr, úloha výpočtu cien optimálneho plánu zostane nevyriešená. Ako vidieť, mnohí stúpenci optimálneho plánovania sa túto úlohu pokúšali riešiť empirickou metódou, t. j. spôsobom, ak sa možno tak vyjadriť, „pokusov a chýb“. Zostavovali matematické modely, ktoré vyjadrujú podľa mienky ich autorov čo možno najbližšie, najplnšie a najpresnejšie reálnu ekonomiku. Pomocou týchto modelov matematického programovania dospeli k optimálnemu plánu a s ním spätaj sústavy cien, neskôr sa pokúšali tieto modely a získané objektívne podmienené ocenenia interpretovať v duchu teórie pracovnej hodnoty (alebo nejakej inej teórie), ktorú uznávali. Konečne aj takáto metóda umožňuje postupne sa priblížiť k vytýčenému cieľu, pravda, jedine za predpokladu zdokonaľovania ekonomických modelov a riešenia problému voľby kritéria optimálnosti.

Jednako možno aj ináč riešiť takto vytýčený problém. Možno sformulovať všetky zásady, ktoré sú základom pracovnej teórie hodnoty, a ak neprotirečia princípu optimálnosti (a oni mu neprotirečia), môže sa zostaviť variant teórie optimálneho plánu, ktorý by zodpovedal pracovnej teórii hodnoty. A práve takýto prístup sa stal základom výskumov v UERS, ktorý trvá už niekoľko rokov. Hodnotový variant, ktorý je rozpracovaný, má celý rad špecifických osobitostí. Potom ekonomická interpretácia celkového množstva optimálnych modelov ekonomiky, ktoré zodpovedajú tomuto variantu, už nevyžaduje nijaké iné kategórie a pojmy, okrem kategórií a pojmov pracovnej teórie hodnoty. Ak sa reálny eko-

nomický objekt modeluje v súlade s princípmi teórie hodnoty, riešenia takýchto modelov sú jedinečné a nezávisia od dĺžky obdobia alebo od metódy optimalizácie. Spravidla skoro všetky sporné problémy teórie optimálneho plánovania, ak sa vychádza z pracovnej teórie hodnoty, možno vyriešiť pozitívne a prirodzene. Zastavíme sa pri niektorých základných riešeniach.

Aby sme vysvetlili podstatu problému, preskúmame rozdiely v prístupoch k riešeniu úlohy výpočtu statického optimálneho plánu a jemu zodpovedajúcej sústavy optimálnych cien z pozícií hodnotového variantu a z pozícií tradičného prístupu k riešeniu tohto problému.

Optimálny statický model ekonomiky v jeho statickej forme (nazveme ho modelom A) rieši úlohu najlepšieho rozdelenia a využitia disponibilných zdrojov. Daný variant sa vypočítava pomocou matematického programovania (optimálne riešenie priamej úlohy A) bez využitia akejkoľvek východiskovej počiatočnej informácie o hodnote výrobných prostriedkov. Bez využitia tejto informácie sa vypočítavajú aj príslušné ceny optimálneho plánu, „rentové“ ocenenia a ocenenia z nájmu všetkých využívaných zdrojov metódou riešenia duálnej úlohy (vo vzťahu k úlohe A) matematického programovania A' .

No sú aj nedostatky pri takomto prístupe k riešeniu problému optimálneho plánu. V príslušných premisách, ktoré zodpovedajú matematickým úlohám A a A' , nerobí sa rozdiel medzi produktívnou prácou, výrobnými prostriedkami a prírodnými zdrojmi. Pritom najmä výrobné prostriedky často sa prirovnávajú k prírodným zdrojom, a nie naopak.

Ocenenie nájmu prírodných zdrojov, ktoré sa získalo pri riešení duálnej úlohy A' , má pre každého pochopiteľný ekonomický zmysel. Je to diferenčná pozemková renta. Avšak aký je ekonomický zmysel „ocenenia nájmu“ tých výrobných fondov, ktoré vytvára práca, ak sa vypočítava v úlohe A' obdobne ako renta z prírodných zdrojov, ktoré nemajú hodnotu?

Ako hovorí L. V. Kantorovič, „ocenenie nájmu“ v podstate predstavuje osobitnú formu diferenčnej renty — „rentu zo zariadenia“. Rozdiel je v tom, že na rozdiel od prírodných zdrojov sa zariadenie môže reprodukovat'. Rovnako však tento rozdiel zreteľne vystupuje len pri otázkach perspektívneho plánovania, pri otázkach bežného plánovania reprodukcia zariadenia v krátkom čase nie je možná, preto sa tu tento rozdiel do určitej miery stiera.²

Vysvetliť tento „paradox“ optimálneho plánovania v duchu pracovnej teórie hodnoty sa pokúšali ekonómi rozličným spôsobom. Tak napr. V. V. Novožilov napísal: „Obmedzené sú nielen prírodné zdroje. Objem aku-

² Tamže, 123.

mulácie je taktiež obmedzený. Je menší, ako sú možnosti efektívnych investícií“.³

Ak ide o proces výroby úžitkových hodnôt, všetky tieto výpovede sú do určitej miery správne, hoci sa týkajú len jednej stránky problému. V pracovnom procese pri tvorbe *úžitkových hodnôt* skutočne všetky výrobné prostriedky slúžia len ako úžitkové hodnoty, ako veci s úžitkovými vlastnosťami, a preto by neodovzdávali výrobku nijakú hodnotu, ak by nemali hodnotu skôr, než vstúpia do procesu výrobnnej spotreby a používania. Okolnosť, že jedny výrobné prostriedky sú výsledkami minulej práce a iné sú nevyhnutnými podmienkami procesu — prírodné zdroje — nie sú výsledkami práce, je ľahostajná pre samotný proces. Aj pre proces prípravy stravy je ľahostajné, či sú vypestované jahody prácou záhradníka, alebo vyrástli voľne v lese.

„Ako je tovar sám jednotou úžitkovej hodnoty a hodnoty,“ píše K. Marx, „musí byť jeho výrobný proces jednotou pracovného procesu a hodnototvorného procesu.“⁴ V tomto poslednom procese hodnota výrobných prostriedkov reprodukovaných prácou hrá už rozhodujúcu úlohu. „Len pokiaľ výrobné prostriedky strácajú v priebehu pracovného procesu hodnotu, ktorá existovala v podobe ich starých úžitkových hodnôt,“ píše K. Marx ďalej, „len potiaľ prenášajú hodnotu na novú podobu výrobku. Maximum straty, ktorú môže ich hodnota utrpieť v pracovnom procese, je zrejme obmedzená pôvodnou veľkosťou hodnoty, s ktorou vstupujú do pracovného procesu.“⁵ Preto v abstraktnom optimálnom modeli výrobné prostriedky nikdy nemôžu preniesť na výrobok väčšiu hodnotu než tú, ktorú majú nezávisle od pracovného procesu, ktorý obsluhujú. Nech by bol akokoľvek užitočný pracovný predmet, stroj, výrobný prostriedok, aj vtedy nikdy nemôže preniesť na výrobok väčšiu hodnotu, ako je jeho pôvodná hodnota. Hodnotu výrobných prostriedkov neurčuje pracovný proces, do ktorého vchádzajú ako výrobné prostriedky, ale pracovný proces, z ktorého vychádzajú ako výrobky.

Na druhej strane, ak je plán optimálny, nemôžu v ňom mať miesto neúžitočné a nezdôvodnené náklady živej alebo spredmetnenej práce. Ak existuje dokonalá a spoľahlivá informácia, prvok rizika je vylúčený. Avšak ak je vylúčené, neúčelné, neracionálne, nezodpovedajúce princípom optimálnosti pohlcovanie úžitkových hodnôt v pracovnom procese, úplne sa prenáša hodnota výrobných prostriedkov na výrobok. Tu už neexistujú prebytočné výrobné fondy s „nulovými“ cenami, čo je kameňom úrazu mnohých ekonomicko-matematických modelov. Fondy, ktoré

³ Pozri slovník *Ekonomiko-matematičeskije metody*, prvé vydanie, Akademizdat, Moskva 1963, 116.

⁴ K. Marx, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 209.

⁵ Tamže, 228.

nie je účelné využívať podľa ich priameho určenia, zužitkujú sa, premenia sa napr. na šrot, ktorého cena ani v tomto prípade nie je „nulová“.

Preto z princípov pracovnej teórie hodnoty vyplýva, že sa hodnota výrobných prostriedkov musí preniesť na výrobok, pomocou ktorého sa vyrába, pričom nie je väčšia ako ich pôvodná hodnota. Súčasne z pojmu optimálnosti vyplýva, že počas pracovného procesu sa preniesie celá hodnota výrobných prostriedkov na nový výrobok.

Opísaný tradičný statický model ekonomiky (model A) protirečí tým základným predpokladom pracovnej teórie hodnoty, ktoré sme tu uviedli. Ak by tento model vystihoval všetky možnosti zostavenia jednotlivých optimálnych modelov statiky ekonomického procesu, znamenalo by to, že princíp optimálnosti je nezlučiteľný s pracovnou teóriou hodnoty.

Ale v skutočnosti všetko sa má inak. Takýto model protirečí pracovnej teórii hodnoty, pretože nie je ešte vyjadrením jednoty pracovného procesu, hodnototvorného procesu, bez čoho sa problém komplexne nerieši, ani vyriešiť nemôže. Takýto model objektívne odráža len jednu stránku veci — proces tvorby a využitia úžitkových hodnôt a neodráža druhú stránku — proces tvorby spoločenskej hodnoty tovarov.

Len prístup z pozícií pracovnej teórie hodnoty dovoľuje správne riešiť skúmaný problém v celej jeho šírke. Pri matematickom modelovaní ekonomických procesov *nemožno sa obmedziť len na zostavenie matematického modelu výrobného procesu úžitkových hodnôt*, ktorý opisuje vo forme sústavy rovníc a nerovností celú mnohostrannosť technicky možných variantov výroby, ako sa to robí v modeli A. Takýto model za podmienok správneho určenia štruktúry finálnej výroby a kritéria optimálnosti poskytuje správne riešenie priamej úlohy A — najlepšej alokácie zdrojov. Avšak úloha výpočtu sústavy optimálnych cien zostane nevyriešená, pretože náklady na výrobu výrobných prostriedkov sa neberú do úvahy. Spôsob ich započítavania rieši ekonomická teória.

Ak sa v modeli neberie do úvahy teória hodnoty, úlohu nie je možné vymedziť a vyriešiť. Skutočne matematicky možno dokázať, že existuje nekonečné množstvo riešení (označme ho písmenom M). Takéto úlohy V_1 , ktoré identicky s úlohou A opisujú proces výroby úžitkových hodnôt, majú svojim riešením priamej úlohy matematického programovania rovnaký optimálny plán. Líšia sa od seba aj od úlohy A takými dodatočnými (vo vzťahu k úlohe A') obmedzeniami $\{M_1\}$, ktoré vplývajú len na riešenie duálnych úloh V_1' . Ak sa do počtu dodatočných obmedzení M_1 zahrnie aj tento variant, keď takéto obmedzenia neexistujú (podľa terminológie matematikov „prázdna podmnožina“), potom sa úloha A javí ako jeden z prvkov množiny M úlohy V_1 , takže ju možno označiť $V_0 = A$.

V takomto prípade každému výrobcovi úžitkových hodnôt zodpovedá nie jedna, ale nekonečné množstvo duálnych úloh V_1 . Každá duálna úlo-

ha poskytuje v konečnom dôsledku jednu sústavu cien, ktorá sa líši od všetkých iných cenových sústav, a tak sa jasne prejaví vymedzenosť úlohy zvoliť ceny optimálneho plánu bez fixovania tej-ktorej „teórie hodnoty“.

Vo vede obdobné situácie sa vyskytujú dosť často. Napríklad neurčitý integrál sa preto tak volá, že derivovaním metódou integrovania nie je možné určiť, aké stále zložky musia byť podľa podmienok úlohy v neznámej začiatočnej funkcii. (Tento fakt vyplýva z toho, že derivácia od akejkoľvek konštanty sa rovná nule, pričom na nule nie je napísané, od akej konštanty sme k nej dospeli pri výsledku diferencovania.) Konštanty sa neurčujú metódou integrovania, ale inak. Tým, že sa pozná napríklad fyzický zmysel úlohy a určia jej parametre, ktoré sa získajú integrovaním, kde konštantu vchádza ako neznáma premenná veličina, nájde sa jej hodnota.

Ak by sme to nevedeli, mohli by sme považovať neurčitý integrál za „určitý“, pričom by sme predpokladali, že ani v jednom prípade konštanty nie je potrebná. V konečnom dôsledku by to neodstránilo neurčitosť (v tomto zmysle) operácie integrovania. Zároveň z nekonečného množstva možných riešení by sme vybrali jediné — s nulovou hodnotou konštanty. Rozumie sa, že naše možnosti dospieť k hľadanému cieľu by neboli veľké.

Rovnako by bolo nesprávne pri tradičnom prístupe k riešeniu problému optimálneho programovania ekonomickej statiky očakávať, že sústava cien optimálneho plánu, ktorá sa získala riešením úlohy $V_0' = A^2$, je najlepšia zo všetkých možných riešení.

Aj keď nie je tento model jediným možným ani univerzálnym riešením, poskytuje správnu odpoveď na otázku, aké musia byť ceny optimálneho plánu v prípade, že všetky výrobné prostriedky nie sú výsledkami práce a nemajú pôvodnú (predtým už používané fondy — zostatkovú) hodnotu. A nič viac.

Ekonomi a matematici, ktorí prví prenikli do abstraktného lineárneho sveta optimálnej ekonomiky, názorne a výstižne pomenovali takto získané ceny optimálneho plánu „tieňovými“ cenami. Avšak „zdroje svetla“, ktoré vzdalujú tieto „tieňové“ ceny od optimálneho plánu, nie sú teóriou hodnoty.

Objektívnosť pracovnej teórie hodnoty v abstraktnom svetle optimálnej ekonomiky sa prejavuje najmä v tom, že akékoľvek „riešenie“ problémov optimálneho plánovania, ktoré jej protirečí, v konečnom dôsledku nie je adekvátne. Z hľadiska princípu optimálnosti nezabezpečuje realizáciu všetkých možností, ktoré sú k dispozícii pri zabezpečení maximálneho uspokojenia spoločenských potrieb.

Poukázali sme už na nedokonalosť analýzy ekonomiky pomocou statického modelu A. K rovnakému záveru dospeli aj sami autori týchto

modelov, hoci si neuvedomili protirečenie modelu s princípmi pracovnej teórie hodnoty, ale preskúmaním ekonomických procesov v ich rozvoji. Keď skúmali dynamické modely ekonomiky, videli v nich hlbší odraz podstaty optimalizácie reálnych ekonomických procesov. Naozaj je tu už zreteľne vyjadrený rozdiel medzi prírodnými zdrojmi, produktívnou prácou a výrobnými fondmi. Matematicky sa tento problém redukuje na to, že výrobné fondy v určitom období vychádzajú z výrobného procesu ako jeho výrobky, aby v iných, nasledujúcich obdobiach do tohto procesu vstúpili vo forme používaných fondov, ktoré majú hodnotu. Riešenie duálnej dynamickej úlohy poskytuje sústavu cien, ktoré sa podstatne líšia od cien statickej úlohy A^1 . Ceny v dynamickom modeli už na prvý pohľad lepšie odrážajú podstatu procesu rozšírenej reprodukcie. Ukázalo sa však, že ani tým sa neodstránia všetky ťažkosti. Neurčitost zostala, pretože v dynamickej úlohe ceny sú závislé od obdobia optimalizácie. Tak vznikol problém voľby dĺžky času, na ktorý optimalizáciu robíme.

Ak sa vedci pokúsia riešiť tento problém ako aj problém kritéria optimálnosti a iné problémy optimálneho plánovania, skôr alebo neskôr by dospeli k „znovuobjaveniu“ pracovnej teórie hodnoty v dôsledku jej pravdivosti, avšak v abstraktnom optimálnom svete. Aj to je pochopiteľné, pretože pracovná teória hodnoty tým, že ukazuje kritérium optimálnosti, ktoré nezávisí od dĺžky obdobia optimalizácie, zároveň rieši aj túto úlohu.

Jej riešenie spočíva v nasledujúcej veci. Ak existuje cieľový optimálny dynamický plán, bolo by ho možné vypočítať s dokonalou presnosťou pri ľubovoľnom konečnom množstve období. Pritom je však nevyhnutné poznať pôvodnú hodnotu nových fondov, ktoré vchádzajú do modelu z predchádzajúcich období, a zostatkovú hodnotu tých fondov, ktoré vypadnú z modelu v nasledujúcich obdobiach.

Pre statický model, t. j. pre jedno obdobie informácie sú proporcionálne k tej časti hodnoty nových fondov, ktoré prenášajú na výrobok počas jedného obdobia. Podľa týchto „dát“ sa vypočítavajú ceny optimálneho plánu, ktoré už nezávisia od časovej dĺžky optimalizácie.

Na základe pracovnej teórie hodnoty metódou optimálneho programovania môžu sa riešiť aj iné problémy, napr. optimalizácia štruktúry finálnej výroby. Optimalizácia štruktúry finálnej výroby má svoj samostatný význam a presahuje rámec nášho článku, vyžaduje objasniť celý rad kategórií a pojmov marxistickej politickej ekonómie, ktoré sme tu nepreskúmali. V špeciálnych modeloch optimalizácie ekonomiky, ktoré rozpracovali sovietski ekonómi a matematici, obyčajne sa od tohto problému abstrahuje. Pritom sa predpokladá, že finálna spotreba je optimálne určená a zostáva už len optimalizovať výrobu finálnych výrobkov. Rovnako však ani týmto spôsobom neslobodno ujsť od riešenia tohto problému.

Nie je správny ani pokus, ktorý urobili niektorí ekonómi pri určovaní optimálnej štruktúry spotreby pomocou priameho merania spoločenského významu (užitočnosti) jednotlivých výrobkov a zdrojov, pričom obišli také ekonomické kategórie, ako je spoločenská hodnota skutočne platby-schopnej spoločenskej potreby, kúpyschopný dopyt ako jej forma prejavu v konkrétnych podmienkach socialistického hospodárstva atď. Kľúč k riešeniu tohto problému za podmienok socialistickej výroby znovu poskytuje pracovná teória hodnoty. Optimalizácia štruktúry finálnej výroby sa dosiahne metódou matematického modelovania skutočných platby-schopných potrieb konečného kúpyschopného dopytu a výpočtom plánovaných cien, ktoré formujú optimálnu štruktúru potrieb. Nakoniec štruktúra potrieb sa zhoduje so skutočnými platby-schopnými potrebami spoločnosti a plánované ceny, ktoré vyrovnávajú kúpyschopný dopyt, s ponukou — so spoločenskou hodnotou tovarov v rámci vedecky podloženej cenovej politiky na základe pracovnej teórie hodnoty.

Aby sa pomocou optimálneho programovania prijalo akékoľvek riešenie, pokiaľ ide o rozvoj ekonomiky na dlhé obdobie, je nevyhnutná dokonalá a hodnoverná informácia o všetkých dôsledkoch, ktoré vyplývajú z každého možného variantu.

Postavme si otázku, či možno získať nevyhnutne potrebné informácie pre takéto optimálne modely. Žiaľ, nemožno, lebo ak by sme o budúcich vynálezoch a objavoch vedeli dnes, začali by sme ich využívať už hneď. Samozrejme, že táto skutočnosť neznižuje význam optimálneho programovania ako dokonalého matematického aparátu, avšak podstatne zužuje sféru jeho použitia, najmä pri riešení celého problému plánovanej tvorby cien. Pritom je nevyhnutné ešte raz zdôrazniť veľký význam, ktorý má optimálne programovanie tak pre vedu, ako aj pre riešenie mnohých ekonomických úloh v hospodárskej praxi, v rámci toho aj úlohy tvorby cien. Teda v takýchto reálnych podmienkach, za ktorých sú len určité informácie k dispozícii — medziodvetvové bilancie výroby a výrobné fondy — výpočty hladiny cien urobilo UERS v súlade s ekonomickými koncepciami plánovanej tvorby cien. Súčasne sa urobila územná diferenciácia cien palivovo-energetických zdrojov so zreteľom na ich substitúciu a efektívnosť využitia metódou matematického programovania výpočtu sústavy optimálneho plánu — ceny.

Teraz urobíme niektoré závery. Aj v abstraktnom svete optimálnej ekonomiky problém voľby sústavy cien optimálneho plánu, ktorá by zodpovedala skutočným potrebám socialistickej rozšírenej reprodukcie, môže sa správne vyriešiť len na základe pracovnej teórie hodnoty. Len na tomto základe môžu sa získať pravdivé a jednoznačné riešenia základných ekonomických problémov optimálneho plánovania, môže sa vypracovať nielen matematicky, ale aj ekonomicky komplexná teória optimálneho plánovania ako súčasť economickej teórie socializmu.

Rovnako však závery a odporúčanie tejto abstraktnej teórie, ktorá ráta s ideálne dokonalou a hodnovernou informáciou, nemôžu sa priamo bez výhrad aplikovať na reálnu ekonomiku v tých prípadoch, kde takáto informácia chýba.

Perspektívy použitia matematiky v plánovanej tvorbe cien

Keďže dokonalá a hodnoverná informácia o budúcnosti v každom danom momente neexistuje, nemožno na jej základe robiť výpočty. Metóda matematického programovania musí sa doplniť inými metódami, ktoré možno použiť za podmienok reálne existujúcich pravdepodobných a nedokonalých informácií.

Pracovná teória hodnoty, ako sme ukázali, dovoľuje riešiť problémy optimálneho plánovania za predpokladu dokonalej a hodnoverné informácie. Tento predpoklad je však len jedným zo špecifických prípadov jej využitia. Ešte nevyhnutnejšou sa stáva za podmienok existujúcich informácií, pretože je zovšeobecnením pôsobenia zákona hodnoty v reálnej ekonomike.

Ak sa má formulovať problém modelovania pôsobenia zákona hodnoty v celej jeho šírke, adekvátny bude nie optimálny model ekonomiky, ktorý sme už preskúmali, ale kybernetický model. Na objasnenie základných rozdielov rozličných metód modelovania uvedieme jednoduchý príklad z oblasti protivzdušnej obrany, jednej z tých oblastí, v ktorej pracoval M. Wiener, keď položil základy kybernetiky — vedy o všeobecných zákonoch riadenia.

Historicky prvou zbraňou protivzdušnej obrany boli protiletadlové kanóny, z ktorých strely za letu nebolo možné riadiť. Na najlepšie využitie protiletadlového delostrelectva teoreticky je ľahké zostaviť optimálny model riadenia, ak sa predpokladá, že existuje ideálna informácia. Skutočne ak sú presne a hodnoverné známe: dráha pohybu lietadla protivníka v priestore a čase, všetky nevyhnutné informácie o stave atmosféry, cez ktorú letí strela, individuálne zvláštnosti náboja a strely, osobitosti zbrane a pod., potom podľa obyčajných formúl možno vypočítať nevyhnutný smer zbrane a čas výstrelu, v dôsledku čoho zásah cieľa teoreticky je zabezpečený. Takýto model možno nazvať optimálnym. Avšak prakticky dokonalé a hodnoverné informácie nemožno získať. Preto nezostáva nič iné, ako použiť pravdepodobnostný model, keď pre dopad na cieľ je nevyhnutné vystreliť celú sériu nábojov, alebo kybernetický model riadenia strely so spätnou väzbou.

Kybernetický model spočíva v nasledujúcom. Podľa existujúcej neúplnej informácie vypustí sa riadená strela do približne predpokladaného miesta stretnutia strely s cieľom. Neskôr počas letu až do zásahu cieľa

pozorujeme strelu za letu, ako aj pohyb cieľa. Potom sa vezme do úvahy dodatočne získaná informácia, a tak sa urobí nevyhnutná korektúra dráhy strely. Ak v tomto prípade porovnáme optimálnu dráhu pohybu neriadenej strely a dráhu pohybu strely, ktorá je riadená, v tom prípade riadená strela bude mať značne menšie priblíženie k modelu, ktorý je založený na ideálnej informácii. Z tohto hľadiska bude nepochopiteľné, prečo bola riadená strela vypustená do akéhosi vedľajšieho cieľa, t. j. do iného priestoru, v dôsledku čoho sa dráha pohybu strely niekoľkokrát menila, pričom sa prenášal bod maximálneho priblíženia strely raz bližšie, raz ďalej až dovtedy, kým dráha strely nedostala poslednú korektúru, ktorá vedie k želanému výsledku.

Ak sa má preskúmať pohyb riadenej strely za podmienok časovej následnosti pri reálne existujúcich informáciách, v takom prípade je dráha nadobúda rozumný, ak nie optimálny, tak v každom prípade cieľavedomý charakter.

Teraz ak sa pokúsime z pozície kybernetiky urobiť analógiu medzi riadením pohybu strely a rozvojom ekonomiky, môžeme urobiť záver, že optimálny model ekonomiky je ideálnym abstraktným modelom, ktorý je vzdialený od priameho využívania plánovanej tvorby cien v hospodárskej praxi.

Prísny súlad výroby s platbyschopnými potrebami spoločnosti ja akým-si optimálnym stavom ekonomiky, ktorý je charakterizovaný súladom cien s hodnotami. Rovnako v matematickom modeli optimálneho plánu, kde neexistujú disproporcie, všetky ceny sú totožné s hodnotami. V optimálnom modeli dráhy neriadenej strely by to znamenalo, že vypočítaná a skutočná dráha strely sú totožné (za existencie dokonalej a hodnovernej informácie prvok rizika minútia sa cieľa je vylúčený).

Rovnako však v reálnej ekonomike v dôsledku nedostatočných informácií dokonalý súlad cien a hodnôt sa dosahuje len v ideálnom modeli. Akýkoľvek ich nesúlad v hospodárstve, ktoré je riadené ekonomickými metódami, musí sa likvidovať takými stimulmi, pri ktorých všetci účastníci výroby sú hmotne zainteresovaní na jeho veľmi rýchlej likvidácii.

To, čo sme povedali, môžeme ilustrovať na pôsobení trhového mechanizmu. Ak kúpyschopný dopyt na akýkoľvek tovar je väčší ako ponuka, cena sa odkláňa nahor od hodnoty. Na jednej strane to ohraničuje dopyt; tovar sa spotrebúva len tam, kde poskytuje najväčší efekt. Na druhej strane zvýšenie cien stimuluje rozšírenie výroby tovaru. Rozšírenie výroby vedie k uspokojeniu kúpyschopného dopytu, k zníženiu cien a ich zblíženiu s hodnotou. Využívanie obdobného mechanizmu v plánovanom hospodárstve zaiste bude mať svoj špecifický charakter, umožní však, ak sa budú realizovať jeho prednosti, aby sme sa vyhlí nedostatkom.

V ideálnom dynamickom optimálnom pláne, t. j. v pláne s optimálnou východiskovou základňou, obdobný mechanizmus nie je potrebný, pre-

tože cena sa vždy stotožňuje s hodnotou. Táto skutočnosť, ako sa zdá, zapríčinila, že niektorí ekonómi zastávajú názor, akoby v optimálnom pláne bolo možné pri riadení zaoberať sa pomocou cien bez využitia takej ekonomickej kategórie, ako je spoločenská hodnota tovaru.

Mechanizmus ekonomického riadenia výroby, rozdeľovania a spotreby, ktorý je založený na využití zákona hodnoty, počíta s reálne existujúcou informáciou. Jeho adekvátny model je matematickým modelom kybernetického typu. Tento model za podmienok nedokonalnej a nehodnovernej informácie je spôsobilý poskytnúť riešenie, ktoré sa blíži k optimálnemu rozvoju ekonomiky. Takýto model je prakticky uskutočniteľnou formou využitia princípu optimálnosti, je jeho realizáciou za existujúcich podmienok. V tom zmysle princíp optimálnosti presahuje značne rámec matematického programovania.

Stúpenci koncepcie cien optimálneho plánu správne tvrdia, že hodnotové koncepcie plánovanej tvorby cien v tej forme, ako sa odporúčajú, nie sú optimálnymi cenami. Teda ani pri existencii dokonalej a hodnovernej informácie neposkytujú najlepšie riešenie a nezabezpečujú súlad medzi záujmami pracujúcich podniku a záujmami spoločnosti ako celku. To je nesporne nedostatok týchto modelov.

Iný problém je so zákonom hodnoty, ktorého zásady pôsobenia sú zovšeobecnené v teórii hodnoty a neprotirečia zásadám optimálnosti ani v reálnych podmienkach ani za podmienok ideálnej informácie.

Na objasnenie týchto otázok sa v UERS vypracovali matematické modely pôsobenia zákona hodnoty za podmienok reálnej informácie. Na základe navrhnutých koncepcií plánovanej tvorby cien sa urobili príslušné výskumy a ich výsledky sa porovnali s optimálnymi modelmi pôsobenia zákona hodnoty. V závere výsledkov výskumu sa odhalila príčina neoptimálnosti preskúmaných koncepcií. Príčinou, ako sa ukázalo, bolo to, že sa v nich nezapočítalo morálne opotrebenie výrobných prostriedkov.

Základný rozdiel cien optimálneho plánu, ktoré boli zostavené podľa ktorejkoľvek koncepcie, od neoptimálnych spočíva v tom, že tieto ceny zabezpečujú v každom období rovnosť všetkých individuálnych hodnôt podľa všetkých technológií výroby so spoločenskými hodnotami. Táto ich črta nie je len znakom optimálnosti, ale aj jej podmienkou. Táto skutočnosť zainteresúva všetky podniky na splnení plánovaných úloh a ekonomicky znevýhodňuje ich porušovanie. Metóda, ako sa dosahuje daný efekt, sa traktovala v termínoch a pojmoch statického modelu A' , t. j. kde je rovnosť individuálnych hodnôt so spoločenskou hodnotou na základe individuálnej hodnoty horších podnikov so zavedením „diferenčnej renty“ na výrobné prostriedky v lepších podnikoch, ako aj na prírodné zdroje. Zavedenie princípov pracovnej teórie hodnoty do optimálnych modelov ukázalo skutočne ekonomický zmysel tohto mechanizmu.

Mechanizmus objasníme na príklade pôsobenia zákona hodnoty za kapitalizmu.

Obyčajne sa predpokladá, že kapitalista, ktorý vo svojom podniku zavádza novú techniku, dostáva mimoriadny zisk. A naopak, kapitalista, ktorý využíva starú techniku v dôsledku vysokej individuálnej hodnoty výrobkov, ktoré sa pomocou nej vyrábajú, realizuje nižší zisk, ako je priemerná miera zisku. Vcelku sa tieto výkyvy individuálnych hodnôt navzájom rušia, a tak vzniká priemerná miera zisku. Avšak ak by to bolo tak, potom dôvtipný kapitalista, keď nakupuje novú techniku, využíval by ju len dovtedy, kým mu prináša mimoriadny zisk, a potom by ju predával neoptimálne vyrábajúcemu kapitalistovi. Avšak nájsť kupujúcich, ktorí by chceli nadobudnúť spoločne fyzicky opotrebovanú techniku za polovičnú cenu pôvodnej hodnoty, kapitalista by napokon nedokázal. A peniaze, ktoré naakumuloval vo forme odpisov a získal z predaja podľa skutočnej zostatkovej hodnoty, nestačili by mu na to, aby nadobudol novú techniku tak, aby zachoval nedotknuteľnosť získavania mimoriadneho zisku. V dôsledku toho, keď predáva tovary za spoločenské hodnoty, v skutočnosti dostáva zisk, ktorý nie je vyšší oproti priemernej miere zisku a amortizačným odpisom, ktoré sú vyššie, kým je technika ešte nová, postupne sa znižujú, keď technika zastarie. Vcelku odpisy za ideálnych predpokladov musia nahradiť pôvodnú hodnotu fondov, a nikdy nie menej ani viac.

Vedeckotechnický pokrok, ak nie je časovým monopolom jednotlivých kapitalistov, má vplyv na ekonomický proces nie prostredníctvom tvorby mimoriadneho zisku, ale znižovaním spoločenskej hodnoty tovarov (v dôsledku zvýšenej produktivity spoločenskej práce). Táto okolnosť dovoľuje znížiť hodnotu a cenu pracovnej sily, a tak zvýšiť úroveň vykorisťovania proletariátu bez toho, aby sa znížila jeho životná úroveň. Pritom všetky výhody technického pokroku plynú kapitalistom.

Teraz je už jasné, prečo nie je správne vysvetľovať optimálne ceny, ktoré sa vypočítali na úrovni nákladov najhorších podnikov, a tak na úrovni vyšších nákladov (v porovnaní s hodnotou alebo výrobnou cenou vypočítanou ako priemerné náklady). Takýto efekt v praxi sa môže dosiahnuť v jednotlivých odvetviach, ale nie naraz vo všetkých, pretože v tomto prípade vyvoláva jednoducho zvýšenie cien, čo nezachráni situáciu, alebo vedie k sústave optimálnych cien, ktoré protirečia princípom pracovnej teórie hodnoty (úloha A²).

V skutočnosti spoločenskú hodnotu určujú priemerné podniky. Staré podniky, aby nestrácali normatívnu rentabilitu, prenášajú na výrobok menšiu hodnotu, než je stanovený normatív podielu odpisov. Nové podniky, aby premietli celú hodnotu výrobných prostriedkov, a nie iba jej časť, prenášajú viac hodnoty, než je určený priemerný normatív.

To znamená, že ceny optimálneho plánu, ktoré vyjadrujú hraničné ná-

klady, týmto spôsobom neprestali vyjadrovať priemerné náklady spoločensky nutnej práce tak v dynamike, ako aj v každom jednotlivom období. Tým, že niektorí stúpenci cien optimálneho plánu túto skutočnosť nepostrehli a považovali odraz priemerných spoločenských nákladov za príčinu neoptimálnosti plánovaných cien, ktoré boli vypočítané na základe spoločenskej hodnoty. Treba povedať, že niet starých fondov, ktoré neboli kedysi nové, tak ako niet ani takých období, v ktorých by sa používala len nová alebo len stará technika. Kombinácia novej a starej techniky, za predpokladu, že sa správne berie do úvahy morálne a fyzické opotrebovanie, vyjadruje priemerné spoločensky nutné náklady práce.

Fyzické a morálne opotrebenie v súlade s princípom optimálnosti možno na základe pracovnej teórie hodnoty správne vypočítať nasledujúcou sústavou rovníc:

$$Z_0 = a_1 + a_2, \quad (1)$$

$$Z_1 = a_2 + a_3. \quad (2)$$

Z_t — pôvodná hodnota fondov, vyrobených v t -tom období, obdobie, počas ktorého sú činné, rovná sa obdobiám ($t = 0, 1$).

a_t — hodnota fondov, ktorá sa preniesla na výrobok v t -tom období ($t = 1, 2, 3$).

Odčítame rovnicu (2) od rovnice (1):

$$Z_0 - Z_1 = a_1 - a_3. \quad (3)$$

Teraz vidieť, ako sa rozčleňuje hodnota fondov, ktorá je prenesená na zhotovený výrobok v prvom období (a_1) na náhradu morálneho opotrebovania týchto fondov $Z_0 - Z_1$ a ich fyzické opotrebovanie (a_3).

$$a_1 = (Z_0 - Z_1) + a_3. \quad (4)$$

V skutočnosti premenná veličina ($Z_0 - Z_1$) ukazuje, o koľko zlacneli fondy v prvom období, ktoré určovala ich reprodukčná hodnota (v dôsledku technického pokroku vo všetkých odvetviach, ktoré sa zúčastnili na ich výrobe).

Fondy, ktoré sa využívali jedno obdobie, líšia sa od tých, ktoré sa znovu reprodukovali v prvom období, lebo kvôli svojmu fyzickému opotrebovaniu sa budú naďalej využívať o jedno obdobie menej než nové fondy. Preto je ich zostatková hodnota na konci prvého obdobia menšia než pôvodná hodnota nových fondov, a to o ich zostatkovú hodnotu na začiatku posledného obdobia, t. j. o veličinu a_3 .

Obratové výrobné fondy, ktoré sa fyzicky neopotrebovávajú, podliehajú len morálnemu opotrebovaniu. To znamená, že prenášajú na výrobok rozdiel svojich hodnôt na začiatku aj na konci obdobia. Aby sa presne započítalo pri plánovaných cenách morálne opotrebovanie fondov v dynamickom modeli, skonštruovanom na základe hodnoty a výrobnej ceny,

zavádzajú sa dodatočne rovnice (1), (2). Započítanie obmedzenosti lepších prírodných zdrojov vedie k výpočtu diferencnej renty v plánovaných cenách.

Z tohto vzťahu (4) jasne vyplýva, prečo koncepcia hodnoty za podmienok jednoduchej tovarovej výroby bola optimálna. Vtedy tempá technického pokroku boli natoľko pomalé, že premenná veličina $(Z_0 - Z_1)$ sa prakticky rovnala nule. Za týchto podmienok bolo správne prenášať na výrobok z hodnoty fondov podľa teórie optimálneho plánovania rovnaký podiel. Pre náš príklad, ak $Z_0 = Z_1 = Z_2 = \text{const.}$, potom

$$a_1 = a_2 - \frac{1}{2} Z_0 = \frac{1}{2} Z_1.$$

V dôsledku toho, ak sa má abstrahovať od obmedzených lepších prírodných podmienok (vtedy, ak neexistuje spoločný trh, keď obrábanie relatívne horších pozemkov nie je rentabilné — je to prípustné), možno potom konštatovať, že hodnota je za podmienok jednoduchého tovarového hospodárstva pri nízkych tempách technického pokroku optimálnym odrazom nákladov spoločenskej práce.

Inak stojí otázka pri strojovej veľkovýrobe, a najmä v období búrlivého vedeckotechnického pokroku v druhej polovici dvadsiateho storočia. V tomto prípade pre správny odraz nákladov spoločenskej práce je nevyhnutné do cien započítavať morálne opotrebovanie výrobných prostriedkov.

Zvlášť je dôležité to, že započítanie morálneho opotrebovania výrobných prostriedkov v kybernetických modeloch, ktoré sú založené na ekonomických koncepciách plánovanej tvorby cien, nevyžaduje dokonalú a jednoznačne hodnovernú informáciu, aká je nevyhnutná pri dynamických modeloch optimálneho plánovania. V kybernetickom modeli je nevyhnutná len informácia o *predpokladaných* tempách vedeckotechnického pokroku v rozličných odvetviach výroby a nevyžaduje sa poznať to, aké konkrétne vynálezy a objavy tento pokrok zabezpečia. Neskoršie počiatočná informácia sa môže spresňovať, čo vyvolá len výkyv cien výrobných prostriedkov od ich hodnôt. Vtedy začne pôsobiť už opísaný mechanizmus likvidácie vznikajúcich disproporcíí, čo sa v celej šírke berie do úvahy v kybernetických modeloch.

Avšak aj to je ešte málo na presné započítanie spoločensky nutných nákladov práce v plánovaných cenách. Hodnotová koncepcia cien akosi nezreteľne predpokladá možnosť skonštruovať sústavu cien na základe bezprostrednej hodnoty tovarov. No v realnej tovarovej výrobe ceny a hodnoty tovarov vyjadrujú sa nie bezprostredne v abstraktnej práci, ale nachádzajú svoj vonkajší vecný odraz v jednotkách peňažného tovaru — v zlate. Cena je *peňažný výraz* hodnoty tovarov. Aj za podmienok prudkého rastu produktivity práce to vedie k tomu, že *v rozličných obdobiach hodnotový obsah jednej a tej istej peňažnej jednotky je rozličný.*

V technicko-ekonomických výpočtoch treba všade porovnávať náklady práce, ktoré boli vynaložené v rozličných obdobiach. Avšak v takýchto výpočtoch neslobodno narábať s navzájom neporovnateľnými jednotkami nákladov spoločenskej práce. Preto vzniká problém prepočtu nákladov v rozličných obdobiach, ktoré sú vyjadrené v peňažnej forme hodnoty, na porovnateľnú formu, alebo — ako sa to často nazýva — problém započítavania faktora času. Aby podľa informácií o skutočných nákladoch spoločenskej práce, ktoré sú zakódované v peňažnej forme, bolo možné optimálne robiť všetky technicko-ekonomické výpočty, je nevyhnutne potrebný mechanizmus prepočtu nákladov a výsledkov práce rozličných období k určitému obdobiu, obdobný, aký existuje pri výrobných cenách. Len nevyhnutný jediný normatívny koeficient efektívnosti výrobných fondov môže sa presnejšie vypočítať na základe princípu optimálnosti, ale nie jednoduchým započítaním hodnoty celého nadproduktu k hodnote výrobných fondov (vo výrobných cenách), ako sa to obyčajne odporúča stúpenkami danej koncepcie.

Ani jedna z preskúmaných koncepcií cenovej tvorby v tej forme, ako sa odporúča, neposkytuje najlepšie riešenie problému. Súčasne v každej z nich je obsiahnuté racionálne jadro, bez ktorého takéto riešenie vcelku nie je možné. Ak sa odmietnu vedecky nepodložené podklady, ktoré sú zjavne alebo skryté v týchto riešeniach obsiahnuté a vedú k protirečiam, potom základné východiskové princípy hodnotových koncepcií, výrobné ceny a cien optimálneho plánu si neprotirečia. Vzniká možnosť rozpracovať na základe pracovnej teórie hodnoty a princípu optimálnosti ekonomicky a matematicky neprotirečiacu teóriu plánovanej tvorby cien. Takýto postup umožňuje nielen ekonomicky presne objasniť podstatu optimalizácie národného hospodárstva za predpokladu ideálnej informácie, ale aj vyriešiť problémy kritéria optimálnosti, ekonomicky a matematicky presne započítať do plánovaných cien morálne opotrebenie výrobných prostriedkov, čo je mimoriadne dôležité za podmienok rozvoja vedeckotechnickej revolúcie.

Ešte väčšie perspektívy a možnosti sa otvárajú pred takou teóriou plánovanej tvorby cien za podmienok jej použitia v hospodárskej praxi. Matematické modely pôsobenia mechanizmu zákona hodnoty kybernetického typu, ak zodpovedajú marxistickej ekonomickej teórii, jedine vtedy umožňujú z teoretických pozícií riešiť problémy plánovanej tvorby cien a riadenia ekonomiky. Takéto modely zahrnujú v sebe tak črty optimálnych (v prípade, ak je pre nich dokonalá a hodnoverná informácia), ako aj neoptimálnych modelov kybernetického typu, ktoré sú spôsobilé efektívne a spoľahlivo riadiť ekonomické procesy, vychádzajúc z existujúcich informácií.

Prehľady

MICHAL SENČÁK

Päťdesiat rokov sovietskej ekonomiky

Prehľad štatistických výsledkov

Päťdesiate výročie vzniku socialistickej ekonomiky vo Sväze sovietskych socialistických republík je vhodnou príležitosťou na hodnotenie jej rozvoja, úspechov i hľadání.

Hospodárska úroveň predrevolučného Ruska bola veľmi nízka. Oproti USA bola priemyselná produkcia približne osemkrát menšia, na jedného obyvateľa sa vyrábalo až štrnásťkrát menej a produktivita práce bola zhruba deväťkrát nižšia. Ruské poľnohospodárstvo dosahovalo len asi 40 % poľnohospodárskej produkcie USA.

Historické udalosti do roku 1920 hospodársku úroveň vznikajúceho štátu ešte viac znížili. Priemyselná výroba poklesla temer o 30 % a poľnohospodárska o 12 %, nehovoriac o škodách na zničených závodoch, na výrobnom zariadení, doprave, stavbách, domovom фонде a o ľudských stratách.

Obdobie medzi dvoma vojnami patrilo politickému upevňovaniu dosiahnutých pozícií a postupnému vytváraniu socialistických foriem hospodárstva. Štatistické ukazovatele z tohto obdobia dokumentujú plynulý a omnoho rýchlejší rozvoj ekonomiky Sovietskeho sväzu ako vo vyspelých a vojnou nedotknutých kapitalistických štátoch.

Druhá svetová vojna znamenala pre sovietsku ekonomiku veľký zlom. Podľa sovietskych prameňov materiálne škody, ktoré sa napáchali na sovietskom území, tvorili 1890 mld. rubľov.

Ak uvážime, že začiatky sovietskeho štátu zastihli krajinu s nízkou technicko-výrobnou základňou a že v štyridsiatych rokoch násilne a ničivo prerušila druhá svetová vojna jeho rýchly hospodársky rozmach, ktorý sa po druhej svetovej vojne ešte zrýchlil, hodnotíme dosiahnuté hospodárske výsledky v Sovietskom sväze za obrovské.

1. Územie a obyvateľstvo

Sovietsky sväz populačne predstavuje niekoľko výrazne samostatných kolektív, v ktorých prebiehajú odlišné reprodukčné procesy a dosahujú sa rozličné demografické hodnoty. Ak ich prejavy charakterizujeme úhrnnými reprodukčnými mierami, zakrývame niektoré národné osobitosti. Celkové reprodukčné miery majú tri charakteristické etapy. Vysoká pôrodnosť v 19. storočí už v 20. storočí postupne klesala. V súčasnosti ukazovatele naznačujú skončenie demografickej revolúcie. Miera celkovej a hlavne dojčenskej úmrtnosti prudko poklesla a radí sa medzi najnižšie na svete. Prírodný prírastok obyvateľstva sa udržiava na pomerne vysokej úrovni. Tieto populačné miery naznačujú, že v Sovietskom sväze sa predlžuje stredná dĺžka života.

Vplyvom industrializácie krajiny rýchlo rastie počet mestského obyvateľstva. V roku 1913 žilo v mestách 28,1 mil. obyvateľov (17 %), v roku 1959 sa ich počet zvýšil na 100 mil. obyvateľov (43,4 %) a začiatkom roku 1966 dosiahol takmer 125 mil. osôb (54 %).

Celková rozloha Sovietskeho sväzu má 22,4 mil. km², na 1 km² pripadá 10,4 osoby. Najhustejšie je obývaná Ukrajinská SSR — 75,7 a najmenej obyvateľov má Turkménska SSR — 3,9 osoby na 1 km².

Hospodárska štruktúra obyvateľstva sa v zhode s celosvetovým vývojom pozvoľna mení. Rastie podiel obyvateľov zamestnaných v priemysle na úkor poľnohospodárstva.

Najväčšia a najvýraznejšia zmena nastala v triednej štruktúre obyvateľstva tým, že sa úplne zlikvidovala trieda vykorisťovateľov.

Sovietsky sväz má z celkového počtu obyvateľov najvyšší podiel ekonomicky aktívnych ľudí na svete. Tento vysoký podiel sa ovplyvňuje takmer úplnou zamestnanosťou žien (tab. 1).

Tabuľka 1

Štát	Rok	Z celkového počtu		
		obyvateľstva	mužov	žien
		bolo ekonomicky aktívnych v %		
SSSR	1959	52,2	55,8	49,3
Anglicko	1961	45,0	59,6	31,1
Francúzsko	1965	41,2	57,5	25,7
Japonsko	1964	49,3	59,9	39,0
NSR	1964	46,3	62,2	32,0
Taliansko	1964	38,8	57,1	21,0
USA	1964	40,1	54,0	26,5
ČSSR	1963	45,3	51,9	38,9

Tempo rastu počtu robotníkov a zamestnancov má tri fázy. V počiatkoch štátu až do završenia kolektivizácie v poľnohospodárstve koncom

dvadsiatych rokov dosahujúcich počet okolo 12 mil. osôb, čo je aj úroveň cárskeho Ruska. Ich trvalý rast v ďalších rokoch (roku 1932 už ich bolo viac ako 24 mil. osôb) prerušila druhá svetová vojna. Po nej nastal výrazný a prudký rast počtu pracujúcich v národnom hospodárstve a dosahoval

v roku	mil. osôb
1950	40,4
1955	50,3
1960	62,0
1965	79,9

Za obdobie 1950—1965 sa počet pracujúcich v národnom hospodárstve zvýšil o 90 % a od roku 1940 o 127 %.

Rýchlo vzrastal aj počet obyvateľov so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, a to z 58,7 mil. osôb v roku 1959 na 80,3 mil. osôb v roku 1966. Počet obyvateľov s dokončeným vysokoškolským vzdelaním v tom čase stúpol z 3,8 mil. na 6 mil. osôb.

Rastom vzdelania obyvateľstva sa zlepšovala kvalifikačná štruktúra pracovníkov v národnom hospodárstve (tab. 2).

Tabuľka 2

Rok	Odborníkov spolu	V tom so vzdelaním	
		vysokoškolským	stredoškolským
1913	190	136	54
1928	521	233	288
1950	3254	1443	1811
1960	8784	3545	5239
1965	12066	4891	7175

Tento rýchly rozvoj školskej prípravy sa stal aj kádrovou bázou rozvoja vedy a výskumu.

Rast celkového počtu obyvateľstva bol v USA vplyvom prisťahovalectva vyšší ako v Sovietskom sväze, i keď SSSR vykazuje vyšší prirodzený prírastok obyvateľstva.

2. Budovanie materiálno-technickej základne

Prvé roky Sovietskeho sväzu pre nepriaznivé okolnosti spotrebovali značné prostriedky na zabezpečenie obranyschopnosti štátu a brzdili a sťažovali rozvoj národného hospodárstva.

V období rokov 1929—1960 až 65 % z celkových investícií vložili do priemyslu, ktorý sa stal základom prestavby hospodárstva a industrialí-

zácie krajiny. Uprednostňovala sa výroba výrobných prostriedkov (skupina A). V tom čase zo 133 mld. rubľov, ktoré dostal priemysel dovedna, išlo do skupiny A plných 117 mld. rubľov. Za toto obdobie v USA robili priemyselné investície 54,2 %.

Tabuľka 3

Odvetvie	Investície	
	v mld. rubľov	v %
Priemysel spolu	101	35,9
V tom skupina A	87	31,1
skupina B	14	4,8
Stavebná výroba	8	2,7
Poľnohospodárstvo	46	16,5
Doprava a spoje	28	9,8
Bytové hospodárstvo	55	19,6
Ostatné	43	15,5
Dovedna	281	100,0

V tabuľke 3 vidieť, akú mali v rokoch 1959—1965 jednotlivé odvetvia účasť na celkových investíciách.

Súčasná ekonomická orientácia smeruje k tomu, aby sa uprednostňovala priemyselná produkcia skupiny B. No v údajoch o investíciách a taktiež o samej produkcii sa ešte neprejavuje.

Štruktúra základných fondov v národnom hospodárstve SSSR sa mení sústavným rastom podielu výrobných základných fondov z celku. Ich podiel v roku 1950 bol 55 % a v roku 1965 už prevyšoval 60 %. Podstatnú časť výrobných základných fondov tvoria priemyselné základné fondy. V roku 1950 mali z celku podiel 21 % a do roku 1965 sa zvýšil až na 29 %. Rast podielu výrobných základných fondov ide na úkor takých odvetví, ako je poľnohospodárstvo, doprava a spoje, ktorých podiel zasa klesá. V roku 1965 dosahovala hodnota základných fondov 518 mld. rubľov [ceny z roku 1955], z čoho výrobné základné fondy tvorili 312 mld. rubľov a nevýrobné 206 mld. rubľov.

3. Národný dôchodok

Úroveň národného dôchodku, ktorá sa meria podielom na jedného obyvateľa, dosahuje zhruba polovicu úrovne v USA. Pomer objemu národného dôchodku SSSR podľa sovietskych prameňov dosahoval 62 % národného dôchodku USA.

Tvorba národného dôchodku v SSSR sa štruktúralne mení, a to trvalým rastom podielu priemyslu a klesaním podielu poľnohospodárstva. Táto

tendencia zodpovedá celkovému vývoju úhrnných charakteristík sovietskeho hospodárstva, ako je rozdeľovanie investícií do odvetví, štruktúra základných fondov, produkcie a pracovníkov.

Sprístupnenie údajov o hrubom spoločenskom produkte a o národnom dôchodku umožnilo komplexnejšie hodnotiť dosiahnuté výsledky a poskytuje všestrannejší pohľad na úroveň sovietskej ekonomiky.

4. Veda a výskum

Dosiaľ niet metódy, ako hodnotiť účinnosť vedeckej a výskumnej práce ani ako zmerať proporciu medzi množstvom vedeckých poznatkov a podielom využitia výsledkov vedy pri usmerňovaní a organizácii výroby a ich vplyv na rozvoj národného hospodárstva. Štatistické výsledky však dokumentujú rýchlejší rast produkcie, materiálnych podmienok životnej úrovne i vzdelanosti obyvateľstva úmerne s obdobím rozvoja vedeckovýskumnej práce v SSSR.

Smer a tempo rozvoja vedy ako dôležitej podmienky rozmachu národného hospodárstva v SSSR možno sledovať aspoň nepriamo zo stavu vedeckovýskumných ústavov, z vývoja počtu vedeckých pracovníkov a ich štruktúry podľa vedných odborov a vedeckých hodností.

Počet vedeckých pracovníkov rástol omnoho rýchlejšie ako počet vedeckých ustanovizní. Tento postup je dokladom zintenzívňovania vedeckého výskumu.

Od roku 1940 do roku 1965 sa celkový počet vedeckých pracovníkov v SSSR zvýšil o 576 %. Veľkosť tohto ukazovateľa je pozoruhodná hlavne tým, že ju ovplyvnila nebývale sa zvyšujúci počet pracovníkov vo vedeckovýskumnej základni, a to od roku 1940 o 1379 %. Za to isté obdobie sa počet vedeckých pracovníkov na vysokých školách zvýšil o 261 %.

Na území SSSR v hraniciach do roku 1939 bolo v roku 1914 niečo málo viac ako 10 000 vedeckých pracovníkov na vysokých školách a vo vedeckých ústavoch. Roku 1965 už bolo vedeckých pracovníkov 664 000 (z toho 255 000 žien). V tom čase to bola štvrtina vedeckých pracovníkov celého sveta.

Takmer štrnásťnásobný vzrast vedeckých pracovníkov vo vedeckých ústavoch — taký rast nevykázalo nijaké väčšie pracovisko — svedčí o tom, že v Sovietskom sväze venujú od konca päťdesiatych rokov veľkú starostlivosť uprednostňovaniu vedeckej práce. Rastie kvalifikačná štruktúra vedeckých pracovníkov tým, že sa dosahujú vedecké a pedagogické hodnosti. V štruktúre vedeckých pracovníkov podľa vedných odborov popredné miesto zaujímajú technické vedy (43—45 %).

Významné je oblastné rozmiestnenie a národnostná skladba vedeckých pracovníkov Sovietskeho sväzu. Roku 1965 Rusov bolo 441 000, Ukrajincov

71 000, Arméncov 13 500, Gruzíncov 12 900 atď. Najviac vedeckých pracovníkov má RSFSR 457 500, potom Ukrajinská SSR 94 000, Kazachstanská SSR 18 200, Uzbekká SSR 16 300 atď.

Počet vedeckých ustanovizní sa zvýšil z 1821 v roku 1940 na 4724 v roku 1965.

Tabuľka 4

Vývoj obyvateľstva a jeho prirodzenej menlivosti v SSSR a v USA

Rok	Stredný stav obyvateľstva v mil.	Na tisíc obyvateľov pripadlo			Z tisíc na- rodených detí zomre- lo do roka
		narodených	zomrelých	prirodzeného prírastku	
A. Sovietsky sväz					
1913	159,2	45,5	29,1	16,4	269
1937	163,8	38,7	18,9	19,8	170
1950	180,1	26,7	9,7	17,0	81
1955	196,1	25,7	8,2	17,5	60
1957	203,2	25,4	7,8	17,6	45
1960	214,2	24,9	7,1	17,8	35
1961	217,9	23,8	7,2	16,6	32
1962	221,4	22,4	7,5	14,9	32
1963	224,7	21,2	7,2	14,0	31
1964	227,8	19,6	6,9	12,7	29
1965	230,6	18,5	7,3	11,2	28
1966	233,2
B. Spojené štáty americké					
1913	97,2	25,0	13,2	11,8	132*
1950	152,3	23,5	9,6	15,4	33
1960	180,7	23,7	9,5	14,2	27
1965	194,6	19,4	9,4	10,0	.
1966	196,9	19,2	9,1	10,1	.

* 1910.

Tabuľka 5

Dynamika štruktúry obyvateľstva zamestnaného v národnom hospodárstve SSSR podľa odvetví
(bez učňov a vojakov, v %)

Odvetvie	1913	1940	1950	1960	1965
Celkový počet zamestnaných v národnom hospodárstve	100	100	100	100	100
V priemysle a stavebníctve	9	23	27	32	35
V poľnohospodárstve a lešnícťve	75	54	48	39	32
V doprave a spojoch	2	5	5	7	8
V obchode, verejnom stravovaní, zásobovaní a materiálne-technickom zásobovaní	9	5	5	6	6
Osveta, zdravotníctvo, veda a umenie	1	6	8	11	14
V štátnych orgánoch, družstevných a spoločenských organizáciách, bankách a v poisťovniach	4	3	3	2	2
V ostatných odvetviach národného hospodárstva	—	4	4	3	3

Tabuľka 6

Uhrnný spoločenský produkt v mld. bežných cien

	1960		1964		1965	
	Spolu	%	Spolu	%	Spolu	%
ČSSR (v mld. Kčs)	344,1	100,0	393,2	100,0	414,3	100,0
Z toho:						
priemysel	223,3	64,9	262,0	66,6	278,1	67,1
poľnohospodárstvo	35,8	10,4	34,7	8,8	36,7	8,9
SSSR (v mld. rubľov)	303,8	100,0	388,6	100,0	417,6	100,0
Z toho:						
priemysel	189,5	64,1	249,1	64,1	266,3	63,8
stavebníctvo	31,9	9,4	36,6	9,4	39,8	9,5
poľnohospodárstvo	49,3	16,4	63,9	16,4	69,1	16,5
doprava a spoje	12,9	4,2	16,3	4,2	17,5	4,2
obchod, materiálne-technické zásobovanie	20,2	5,9	22,7	5,9	24,9	6,0

Tabuľka 7

Porovnanie dynamiky spoločenského produktu

Štát	1950	1958	1960	1963	1964	1965
		Index 1950 = 100				
SSSR	100	222	259	305	328	354
USA	100	126	137	155	163	171
Francúzsko	100	140	156	182	194	200
ČSSR	100	181	212	233	240	253
		Index 1960 = 100				
SSSR	39	86	100	118	127	137
USA	—	92	100	113	119	125
Francúzsko	64	91	100	117	125	128
ČSSR	47	85	100	110	114	120

Tabuľka 8

Tvorba národného dôchodku podľa odvetví

	1958	1960	1963	1964	1965
a) absolútne v mld. bežných cien národnej meny					
ČSSR (Kčs)	146,4	163,0	172,9	169,5	174,0
USA (doláre)	402,4*	417,1	485,0	521,0	563,0
SSSR (rubľe)	127,7	145,0	169,1	181,3	192,6
V tom:					
priemysel	64,2	75,8	91,6	97,0	101,0
stavebníctvo	12,1	14,5	15,4	15,9	17,3
poľnohospodárstvo	30,9	29,7	34,7	39,0	42,4
doprava a spoje	5,6	7,7	9,2	10,1	10,8
obchod	14,9	17,3	18,2	19,3	21,1
b) v %					
SSSR	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
V tom:					
priemysel	50,3	52,3	54,2	53,5	52,4
stavebníctvo	9,5	10,0	9,1	8,8	9,0
poľnohospodárstvo	24,2	20,5	20,5	21,5	22,0
doprava a spoje	4,4	5,3	5,4	5,6	5,6
obchod	11,6	11,9	10,8	10,6	11,0
Index 1950 = 100					
SSSR	190	265	311	340	364
ČSSR	181	207	219	221	228
USA	139	147	168	178	193
Index 1960 = 100					
SSSR	86	100	117	128	138
ČSSR	87	100	106	106	110
USA	92	100	112	118	125

* Roku 1959.

Tabuľka 9

Použitie národného dôchodku v SSSR

	1950	1955	1966	1963	1964	1965
a) absolútne v mld. rubľov bežných cien						
Použitý národný dôchodok	74,0	97,6	142,8	166,4	179,7	190,4
1. Spotreba	56,3	72,5	104,5	124,1	130,4	140,7
osobná spotreba	51,2	66,4	93,9	110,3	115,5	123,9
zásoby v podnikoch	5,1	6,1	10,6	13,8	14,9	16,8
2. Akumulácia	17,7	25,1	38,3	42,3	49,3	49,7
Základné fondy spolu	9,7	13,7	25,3	28,2	28,9	28,9
výrobné	7,2	9,7	15,7	17,4	19,2	19,0
nevýrobné	2,5	4,0	9,6	10,8	9,7	9,9
Prírastok materiálnych obrátových prostriedkov a rezervy	8,0	11,4	13,0	14,1	20,4	20,8
b) v %						
Použitý národný dôchodok	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Spotreba	76,1	74,3	73,2	74,6	72,6	73,9
osobná spotreba	69,2	68,0	65,8	66,3	64,3	65,1
zásoby v podnikoch	6,9	6,3	7,4	8,3	8,3	8,8
2. Akumulácia	23,9	25,7	26,8	25,4	27,4	26,1
Základné fondy spolu	13,1	14,0	17,7	16,9	16,1	15,2
výrobné	9,7	9,9	11,0	10,5	10,7	10,0
nevýrobné	3,3	4,1	6,7	6,5	5,4	5,2
Prírastok materiálnych obrátových prostriedkov a rezervy	10,8	11,7	9,1	8,5	11,3	10,9

Tabuľka 10

Národný dôchodok SSSR a vybraných vyspelých kapitalistických krajín na 1 obyvateľa v roku 1965

Štát	Podľa metodológie prijatej v kapitalistických štátoch	Podľa metodológie prijatej v sovietskej štatistike	
		oficiálny kurz valút	podľa porovnateľných cien
		v dolároch	
SSSR	—	928	1076
USA	2850	2060	2060
Švédsko	2160	1510	1790
Dánsko	1650	1254	1428
Kanada	1841	1251	—
NSR	1445	1113	1425
Anglicko	1447	1028	1164
Francúzsko*	1370	1000	1304
Belgicko	1306	936	1070

* Roku 1964.

Tabuľka 11

Vývoj investícií a uvádzanie základných fondov do prevádzky v SSSR od roku 1918

Obdobie, rok	Investície spolu	z toho*		Základné fondy uvedené do prevádzky	z toho štátne a koope-račné podniky
		štátne	kolchozy		
v mld. rubľov					
a) Obdobie medzi dvoma vojnami	45,3	38,1	2,63	41,5	34,5
1918—1928 (bez štvrtého štvrt-roka roku 1928)	4,1	1,7	0,03	3,6	1,2
1929—1932 (prvá päťročnica)	7,3	6,6	0,3	7,8	7,1
1933—1937 (druhá päťročnica)	16,6	15,0	1,0	14,5	13,0
1938—1941 (tri a pol roka tretej päťročnice)	17,3	14,8	1,3	15,6	13,2
b) Obdobie druhej svetovej vojny					
1. 7. 1941—1. 1. 1946	17,5	14,3	1,5	16,1	13,1
c) Povojnové roky	477,0	404,2	42,0	440,3	370,3
1946—1950 (štvrtá päťročnica)	41,2	34,1	3,2	36,6	29,7
1951—1955 (piata päťročnica)	77,7	65,7	6,7	69,4	57,7
1956	22,4	18,6	2,3	20,2	16,7
1957	25,3	21,1	2,2	23,1	18,9
1958	29,4	23,9	2,8	28,5	23,2
1959—1965	281,0	240,8	24,8	262,5	224,1
V tom:					
1959	33,3	26,7	3,5	30,9	24,4
1960	35,9	30,0	3,2	32,8	27,3
1961	37,5	31,9	3,2	33,2	28,1
1962	39,3	34,0	3,3	37,1	31,9
1963	41,3	36,1	3,4	40,5	35,4
1964	45,0	39,4	3,9	43,1	37,8
1965	48,7	42,7	4,3	44,9	39,2
Dovedna 1918—1965	539,8	456,6	46,1	497,9	417,9
Plán 1966—1970	310,0

* Zvyšok tvoria investície obyvateľstva do výstavby domov a bytov.

Tabuľka 12

Stav základných fondov podľa odvetví národného hospodárstva v SSSR k 1. januáru 1964 a 1966

	1964		1966		1966 v % k roku 1940
	mld. rubľov	%	mld. rubľov	%	
Spolu	434	100,0	518	100,0	437
1. Výrobné základné fondy	254	58,5	312	60,2	504
Z nich:					
priemysel	124	28,6	150	29,0	716
stavebníctvo	8	1,9	11	2,1	1302
poľnohospodárstvo	57	13,0	66	12,7	309
doprava	51	11,7	63	12,2	
spoje	3	0,7	4	0,8	437
ostatné	11	2,6	18	3,4	.
2. Nevýrobné základné fondy	180	41,5	206	39,8	363
Z nich:					
bytové hospodárstvo	128	29,4	141	27,1	293
komunálne hospodárstvo a so- ciálne služby	11	2,6	18	3,5	.
zdravotníctvo, kultúra, veda, umenie a iné	41	9,5	47	9,2	.

Tabuľka 13

Počet študujúcich na vysokých školách v SSSR podľa druhov špecializácie (v tis. osôb)*

Špecializácia	1950/ 1951	1958/ 1959	1960/ 1961	1964/ 1965	1965/ 1966
Spolu	1247,4	2178,9	2396,1	3608,4	3860,5
Z toho:					
pedagogika a knihovníctvo	496,3	539,3	512,8	748,1	797,1
strojárstvo	86,3	241,0	302,8	462,4	501,5
ekonómia	72,6	188,4	217,7	355,6	386,2
poľnohospodárstvo a lesníctvo	107,7	242,2	236,3	318,4	332,5
elektrotechnika a automatizácia	14,2	53,7	91,5	260,3	281,0
univerzitné štúdium	87,5	165,8	186,9	262,2	279,4
zdravotníctvo a telovýchova	113,3	183,1	189,2	226,6	242,5
stavebníctvo	37,1	128,0	146,7	219,4	232,8
rádiotechnika a spoje	15,6	55,9	78,3	141,5	150,9
chémia	23,9	40,9	56,3	94,3	107,0

* Okrem uvedených špecializácií existujú ešte ďalšie druhy s menším počtom študujúcich.

Tabuľka 14

Počet absolventov vysokých škôl v SSSR podľa smerov (v tis. osôb)

	1940	1950	1960	1964	1965
Spolu	126,1	176,9	343,3	354,0	403,9
Z toho:					
priemysel a stavebníctvo	24,2	30,0	95,2	112,3	139,9
doprava a spoje	5,9	6,1	16,1	15,7	19,3
poľnohospodárstvo	10,3	12,7	34,7	34,1	36,0
ekonomika a právo	5,7	11,4	25,0	28,1	32,1
zdravotníctvo, telesná výchova a šport	17,4	20,0	30,7	31,6	30,6
osвета	61,6	94,1	139,1	128,8	142,1
umenie a kinematografia	1,0	2,6	2,5	3,4	3,9

Tabuľka 15

Rast vedeckých zariadení a počtu vedeckých pracovníkov v SSSR*

Roky	Počet vedeckých ustanovizní		Počet vedeckých pracovníkov v tis. na konci roku		
	spolu	z toho vedecko-výskumné	spolu osôb	vedecké zariadenia	vysoké školy
1940	1821	786	98 315	26,4	61,4
1950	2848	1157	162 508	70,5	86,5
1958	3197	1481	284 038	141,0	135,7
1960	3828	1729	354 158	200,1	146,9
1964	4651	2019	611 964	356,7	206,3
1965	4724	2084	664 584	390,4	221,8
Index 1940 = 100	259	265	676	1479	361

V roku 1914 na území SSSR v hraniciach do 17. septembra 1939 bolo vedeckých pracovníkov vo vedeckých zariadeniach i na vysokých školách spolu 10 200 osôb.

Tabuľka 16

Štruktúra vedeckých pracovníkov podľa vedných odborov v SSSR (koniec roka)

Odbor vied	1963		1965	
	spolu v tis.	v %	spolu v tis.	v %
Spolu	566,0	100,0	664,6	100,0
Z toho podľa odborov vied:				
fyzikálno-matematických	54,9	9,7	63,9	9,6
chemických	26,8	5,1	33,5	5,0
biologických	23,9	4,2	27,0	4,1
geologicko-mineralogických	15,1	2,7	16,4	2,5
technických	245,4	43,4	298,8	45,0
poľnohospodárskych a veterinárskych	28,0	4,9	30,6	4,6
historických a filozofických	24,6	4,3	28,0	4,2
ekonomických	24,4	4,3	30,7	4,6
filologických	32,6	5,8	37,2	5,6
geografických	5,4	1,0	5,9	0,9
právnych	3,0	0,5	3,3	0,5
pedagogických	20,0	3,5	22,5	3,4
lekárskych a farmaceutických	34,6	6,1	36,7	5,5
umení	7,9	1,4	8,3	1,2
architektúry	1,8	0,3	2,0	0,3
iných	15,6	2,8	19,8	3,0

Tabuľka 17

Oblasťné rozdelenie vedeckých pracovníkov v SSSR

	V republikách		1965 %	V akadémiách vied 1965	
	1940	1965		spolu	%
SSSR	98 315	664 584	100,0	61 250*	100,0
Akadémia vied SSSR	—	—	—	25 471	41,6
RSFSR	61 872	457 538	68,8	—	—
Ukrajinská SSR	19 304	93 984	14,1	7 020	11,5
Bieloruská SSR	2 227	14 668	2,2	1 957	3,2
Uzbecká SSR	3 024	16 329	2,5	2 592	4,2
Kazašská SSR	1 727	18 226	2,7	2 404	3,9
Gruzínska SSR	3 513	14 225	2,1	3 055	5,0
Azerbejdžanská SSR	1 933	12 350	1,9	2 578	4,2
Litovská SSR	633	6 415	1,0	765	1,2
Moldavská SSR	180	3 737	0,6	523	0,9
Lotyšská SSR	1 128	6 019	0,9	1 163	1,9
Kirgizská SSR	323	3 702	0,6	831	1,4
Tadžická SSR	353	3 538	0,5	703	1,2
Arménska SSR	1 067	7 773	1,2	1 541	2,5
Turkménska SSR	487	2 607	0,4	628	1,0
Estónska SSR	544	3 473	0,5	600	1,0

* V úhrne sú zarátaní ešte pracovníci týchto akademií:

Akadémia umení SSSR 139,

Akadémia lekárskeho vied SSSR 4579,

Leningradská akadémia poľnohospodárskych vied 3474,

Akadémia pedagogických vied 744,

Akadémia komunálneho hospodárstva RSFSR 483,

Celkovo je to 15,3 %.

Použité pramene:

Narodnoje chozjajstvo SSSR 1963, 1964, 1965;

Statistical Abstract of the United States 1964;

Annuaire statistique de la France 1966;

Anuario de estadísticas del trabajo, Ženeva 1965.

(Pokračovanie.)

V. K. LAŠENKO

Problémy rozvoja socialistického vlastníctva

Medzi najdôležitejšie, ale i najmenej rozpracované otázky politickej ekonómie socializmu patria vlastnícke vzťahy. Tento problém je zvlášť nájstojčivý pri uskutočňovaní hospodárskej reformy, keď je veľmi dôležité teoreticky rozpracovať úplnú chozrasčotnú samostatnosť štátnych socialistických podnikov, ich vzájomné vzťahy, vzťahy medzi podnikmi a štátom, ako aj skúmať objektívnu úlohu samostatnosti podnikov v systéme súvislostí medzi spoločenským a osobným vlastníctvom. Dôkladné študovanie problémov socialistického vlastníctva má veľký všeobecnometodologický význam aj pre rozvoj samej ekonomickej teórie.

V máji 1967 sa konala v Kijeve vedecká konferencia o problémoch rozvoja vlastníctva v súčasnej etape výstavby komunizmu v SSSR. Pozornosť sa venovala analýze podstaty, foriem a zvláštností spoločenského vlastníctva, základnému výrobnému vzťahu a základnému protirečeniu socializmu, príčinám tovarovej výroby a výmeny socialistickej spoločnosti, perspektívam rozvoja kolchozného a osobného vlastníctva a mnohým ďalším otázkam.

Konferenciu organizovala Vedecká rada „Ekonomické zákonitosti rozvoja socializmu a jeho prerastanie do komunizmu“ pri Oddelení ekonomiky, histórie, filozofie a práva AV USSR a Ekonomický inštitút AV USSR.

Porada ukázala, že hospodárska reforma naliehavo vyžaduje, aby sa hlbšie skúmali najdôležitejšie problémy, napr. spoločná podstať a rozdiely socialistického a komunistického vlastníctva, socialistické vlastníctvo a tovarovo-peňažné vzťahy, vlastníctvo a objektívne základy ekonomickej samostatnosti štátnych socialistických podnikov atď.

Charakter socialistického vlastníctva

Prí skúmaní otázky, ako sa formujú komunistické výrobné vzťahy, patrí popredné miesto problému vlastníctva. V podmienkach hospodárskej reformy má obzvlášť veľký význam, aby sa riešili dva základné problémy: splynutie dvoch foriem socialistického vlastníctva a premena socialistic-

kej formy vlastníctva na komunistickú formu. Hovoril o tom vo svojom referáte prof. V. P. Kornijenko (Ekonomický inštitút AV USSR). Predpokladal, že splynutie dvoch foriem vlastníctva musí nastať ešte v štádiu socializmu, a vyslovil záver, že sú nevyhnutné dve etapy premeny socialistických vzťahov na komunistické strany. V prvej etape sa vytvorí jednotné všeludové socialistické vlastníctvo, v druhej etape nastane premena jednotného všeludového socialistického vlastníctva na komunistické vlastníctvo. V súvislosti s tým proces bezprostrednej premeny socialistických vzťahov na komunistické spočíva nie v splynutí dvoch foriem vlastníctva (do tých čias ony už splynú), ale v prerastaní všeludového socialistického vlastníctva do komunistického. Výskyt dvoch foriem vlastníctva takto nie je znakom, ktorý odlišuje socialistickú formu vlastníctva od komunistickej formy. Tieto tézy podporil aj D. Z. Koroviakovskij (Donecký polytechnický inštitút) a S. A. Chavina (Ekonomický inštitút AV SSSR). Profesor V. S. Jurčenko (Dnepropetrovský metalurgický inštitút) a niektorí ďalší súdruhovia vyjadrili pochybnosti o možnosti splynutia dvoch foriem socialistického vlastníctva v prvej fáze komunizmu. V diskusii o tejto otázke profesor I. D. Brin (Novosibirská štátna univerzita) a docent V. F. Semenov (Kazanská štátna univerzita) vyslovil názor, že sa pri analýze rozvoja vlastníctva netreba dať strhnúť otázkami ďalekej budúcnosti, ale v súčasných podmienkach uskutočňovania ekonomickej reformy je nevyhnutné hlbšie analyzovať stav a možnosti rozvoja foriem socialistického vlastníctva. Čo sa týka rozdielov medzi výrobnými vzťahmi nižšej a vyššej fázy komunistickej spoločnosti, V. P. Kornijenko zdôraznil, že najdôležitejšie sú tovarové vzťahy v podmienkach socializmu, ktoré vysvetľuje osamostatnením spoločenského a osobného vlastníctva. Je toho názoru, že vzťah medzi spoločenským a osobným vlastníctvom je ekonomickým základom vzťahov medzi členmi socialistickej spoločnosti.

Najostrejšiu polemiku a protichodné názory vyvolala téza prof. V. T. Kornijenka o priamom a nepriamom spoločenskom vlastníctve. V prvom prípade vlastníctvo priamo patrí nielen spoločnosti ako celku, ale i všetkým jej členom osobitne. Priame spoločenské vlastníctvo predpokladá podmienky hojnosti, ktoré umožnia rozdeľovanie hmotných statkov podľa potrieb. V druhom prípade hmotné statky sú vlastníctvom celej spoločnosti a kolektívu, ale nepatria priamo každému jednotlivcovi. Socialistické vlastníctvo predstavuje nepriamu formu spoločenského vlastníctva. Táto téza má rozličný význam vo vzťahu k výrobným prostriedkom a k spotrebným predmetom. K spotrebným predmetom sa vzťahuje táto téza doslovne, lebo v podmienkach socializmu sa nemôžu privlastňovať spotrebné predmety bez dovolenia spoločnosti. Čo sa týka výrobných prostriedkov, ani v socializme ani v komunizme nemôžu byť predmetom individuálneho privlastňovania. V súvislosti s tým v socializme

štát ako predstaviteľ záujmov celej spoločnosti vystupuje na jednej strane ako ekonomická kategória a na druhej strane ako politická organizácia spoločnosti. S takýmto stanoviskom sa stotožňovali V. S. Filonič (Charkovský inžiniersko-ekonomický inštitút) a A. M. Dračev (Sevastopolský strojársky inštitút). Veľký záujem vyvolalo vystúpenie V. N. Jagodkina (Moskovská štátna univerzita), ktorý sa zaoberal problémom realizácie socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov a jej formách. O realizáciu vlastníctva ide podľa jeho názoru vtedy, keď vlastníctvo prináša svojmu vlastníčkovi v tej alebo inej forme hmotné statky. V privlastňovaní výsledkov výroby pracujúcimi spočíva realizácia socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov.

Nová sústava hospodárenia rozvíja demokratické základy plánovania a rozširuje hospodárske práva podnikov, čo je dôležitý prostriedok realizácie socialistického vlastníctva samými pracujúcimi. Predsa však, zdôraznil V. N. Jagodkin, v podmienkach realizácie socialistického vlastníctva spojenie pracovníka s výrobnými prostriedkami sa neuskutočňuje priamo, bezprostredne, ale prostredníctvom materiálnej zainteresovanosti.

S týmto názorom nesúhlasili S. A. Chavina, V. S. Jurčenko a M. K. Vasjunin (Saratovská štátna univerzita). Podľa S. A. Chavinovej chápanie socialistického vlastníctva ako nepriameho vlastníctva stavia štát a spoločnosť proti sebe. Nesúhlasila ani s určením štátu ako ekonomickej kategórie. Štát je podľa názoru S. A. Chavinovej forma politickej moci, politickej organizácie spoločnosti, a preto ho nemožno stavať proti spoločnosti.

Základný vzťah a základné protirečenie

Široko sa diskutovalo o mieste a úlohe vlastníctva v sústave socialistických výrobných vzťahov. Aby sa mohla určiť podstata socialistického spoločenského vlastníctva ako ekonomickej kategórie, treba predovšetkým vedecky klasifikovať prvky socialistických výrobných vzťahov. O tom hovoril vo svojom referáte N. D. Kolesov (Leningradská štátna univerzita), ktorý podrobil kritike trojprvkovú schému výrobných vzťahov. Vyhlásil, že výrobné vzťahy socializmu aj každej inej formácie sa prejavujú v štyroch sférach: vo výrobe, v rozdeľovaní, vo výmene a v spotrebe. Podľa jeho názoru forma vlastníctva je prvoradým vzťahom, na základe ktorého jestvujú a rozvíjajú sa všetky ostatné výrobné vzťahy. Pritom forma vlastníctva výrobných prostriedkov je prvotným ekonomickým vzťahom vzhľadom na všetky ostatné druhy privlastňovania: vyrobeného produktu, nutného produktu a nadproduktu atď. Najvšeobecnejším protirečením socialistického vlastníctva je protirečenie medzi spoločenským

charakterom výroby a spoločensko-kolektívnym charakterom privlastňovania.

Väčšina účastníkov diskusie súhlasila s názorom, že spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov je základom výrobných vzťahov. Súčasne sa ostro kritizovali stanoviská ekonómov (N. A. Cagolov, S. S. Dzarasov a ďalší), ktorí považovali formu vlastníctva za právnickú kategóriu. A. K. Pokrytan (Odeský pedagogický inštitút) vyjadril názor, že vlastníctvo je súhrn socialistických výrobných vzťahov. G. T. Kovalevskij (Ekonomický inštitút BSSR) pri polemike s prednášateľom o podstate vlastníctva podotkol, že kategória vlastníctva ešte nenadobudla presné určenie, a preto názory o jeho mieste v sústave ekonomických vzťahov neboli náležité osvetlené. Podľa jeho názoru v základe výrobných vzťahov ležia vzťahy všeludového vlastníctva výrobných prostriedkov a kolchozného vlastníctva sa stalo socialistickým len v spojení so všeludovým vlastníctvom.

Perspektívy rozvoja kolchozného a osobného vlastníctva

Niektoré tézy o pôvode, podstate a perspektíve rozvoja kolchozného vlastníctva vysvetlil vo svojom referáte V. K. Logvinenko (Ministerstvo vyššieho a stredného odborného vzdelávania USSR). Podrobil analýze niektoré koncepcie o podstate kolchozného vlastníctva a vyslovil názor, že kolchozného vlastníctva zahrnuje v sebe v podstate dvojjediný obsah: prvky vlastníctva všeludového a skupinového. Základnou príčinou tohto dvojjediného obsahu kolchozného vlastníctva je to, že sa výrobné prostriedky kolchozov nemôžu rozdeliť medzi členov kolchozu. Kolchozníci nimi disponujú v medziach určených zákonom, pod kontrolou spoločnosti. Celá činnosť kolchozov je pod plánovaným pôsobením štátu a značnú časť nadproduktu vyrobeného v kolchozoch si privlastňuje celá spoločnosť, ktorú reprezentuje štát. Preto kolchozy nemožno považovať za podniky, ktoré patria iba jednotlivým skupinám vlastníkov, t. j. predstavujú prechodný druh podnikov, kde sa obe skupiny prvkov združujú. Podľa V. K. Logvinenka najsprávnejšie bude charakterizovať kolchozného vlastníctva ako kolektívne vlastníctvo, ktoré však má mnoho vlastností a črt všeludového vlastníctva. Postupným rozvojom kolchozného vlastníctva bude strácať skupinový charakter a čoraz viac nadobúdať črty všeludového vlastníctva. Rovnaký názor ako prof. Kornijenko vyjadril aj V. T. Logvinenko. Ďalšie zospoločenšenie kolchozného vlastníctva ešte pred úplným víťazstvom komunizmu povedie podľa Logvinenka k splynutiu družstevnej formy poľnohospodárskych družstiev so štátnymi poľnohospodárskymi podnikmi do všeludových podnikov, ktoré sa zatiaľ postupne premenia na podniky komunistické. Jednou z etáp v tomto procese je vytvorenie zmiešaného štátno-kolchozného vlastníctva zo spoločných pro-

striedkov štátu a kolchozov v terajších podmienkach. Táto etapa vystupuje ako určitý stupeň vo vytváraní jednotného všeludového vlastníctva.

Tejto otázke venovali značnú časť svojho vystúpenia I. I. Lukinov (Ukrajinský vedeckovýskumný inštitút ekonomiky a organizácie poľnohospodárstva), P. I. Bagrij, T. J. Kocjuba (Ekonomický inštitút AV USSR), I. D. Brin a ďalší. I. I. Lukinov a T. J. Kocjuba nesúhlasili s názorom diskutujúcich, že jestvuje možnosť, aby splynuli dve formy vlastníctva v socialistickom štádiu vývoja. Okrem toho, sú toho názoru, že kolchozný sektor je nevyhnutný pre každú krajinu, ktorá ide socialistickou cestou a vyjadrili pochybnosti o tvrdeniach ekonómov, ktorí pokladajú za možné, že sa vytvorí nadbytok hmotných statkov v podmienkach existencie kolchozného sektora. V hlavných črtách, podporujúc tieto tézy, P. I. Bagrij pripúšťa, že pre niektoré krajiny kolchozný sektor nie je nevyhnutný, hoci sa bez družstevného sektora v rozličných sférach národného hospodárstva nemožno zaobísť. Nakoniec, I. D. Brin, odvolávajúc sa na príklad Kuby, tvrdil, že v osobitných prípadoch socialistický vývoj môže ísť i bez široko rozvinutého kolchozného sektora. Analýze zvláštností kolchozného vlastníctva a úlohe socialistického štátu v rozvoji tohto vlastníctva venoval svoje vystúpenie L. I. Šimšelevič (Irkutský poľnohospodársky inštitút).

Jednej z najmenej skúmaných otázok v ekonomickej teórii — osobnému vlastníctvu v SSSR a zvláštnostiam jeho ďalšieho rozvoja sa venoval vo svojom referáte I. A. Višneveckij (Ekonomický inštitút AV USSR). Podľa jeho názoru osobné vlastníctvo ako ekonomická kategória predstavuje osobné privlastňovanie časti spoločného produktu. Toto privlastňovanie sa podmieňuje a reguluje socialistickým spôsobom výroby, ktorý určuje i formu rozdeľovania, výmeny a spotreby. Svojráznosť prejavu vzťahov osobného vlastníctva za socializmu (na rozdiel od komunizmu) je podmienená dvoma faktormi: prítomnosťou dvoch foriem socialistického vlastníctva a existenciou princípu rozdeľovania podľa práce. Vzťahy osobného vlastníctva sa plne rozvinú ako výrobné vzťahy vtedy, keď na splnenie povinnosti pracovať už nebudú potrebné ekonomické alebo právnické sankcie, ale stane sa to životnou nevyhnutnosťou. V týchto podmienkach aj vzťahy rozdeľovania stratia všetky právnické, zákonné ustanovenia, sociálne rozvrstvenie a premenia sa v najrozumnejšiu spoločenskú organizáciu osobnej spotreby. Podľa J. A. Višneveckého osobné vlastníctvo sa zachová aj v komunizme, no o jeho vecnom zložení dnes ťažko možno hovoriť.

* * *

Myslíme, že teoretická diskusia, nehladiac na odchodnosť názorov účastníkov na jednotlivé otázky rozvoja socialistického vlastníctva, mala veľký význam pre rozvoj ekonomickej teórie. Predovšetkým preto, že

hospodárska reforma naliehavo vyžaduje, aby sa riešili mnohé otázky, ktoré sa spájajú s realizáciou socialistického vlastníctva.

Diskusia ukázala, že sovietska ekonomická veda urobila v posledných rokoch významný obrat v analýze problémov vlastníctva. Súčasne však mnohé otázky rozvoja socialistického vlastníctva ostávajú nerozpracované a mali by pripútať pozornosť vedeckých pracovníkov.

Učenie V. I. Lenina o imperializme a dnešok

V dňoch 21. až 25. marca 1967 sa konala v Moskve medzinárodná vedecká konferencia, ktorá bola venovaná 50. výročiu vydania Leninovej práce *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu*.

Konferenciu usporiadal Inštitút svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov AV SSSR za spolupráce viacerých spoločenskovedných ústavov Akadémie vied. Zúčastnilo sa na nej asi 200 ekonómov a pracovníkov iných spoločenských vied, z toho asi 70 zo zahraničia. Konferencia trvala 4 dni s 8 pracovnými zasadnutiami. Základom rokovania boli rozsiahle tézy — *Leninovo učenie o imperializme a dnešok*, ktoré vypracoval kolektív vedeckých pracovníkov IMEMO.

Tézy sa pomerne široko koncipovali a zahrnujú nielen ekonomické, ale aj politické a spoločensko-triedne aspekty vývinu monopolistického kapitalizmu za posledných 50 rokov. Týmto širokým záberom možno asi vysvetliť, že niektoré nové, najmä politickoekonomické poznatky o súčasnom kapitalizme sa v nich dostatočne jasne nerozvinuli ani nezvýraznili. Ďalšou charakteristickou črtou téz je úsilie vyvodiť z teoretickej analýzy súčasného kapitalizmu základné praktickopolitické závery, týkajúce sa najmä nových foriem a úloh triedneho boja.

Väčšina diskusných príspevkov, najmä sovietskych účastníkov, priamo nadväzovala na predbežné tézy a z rozličných aspektov rozvádzala v nich nastolené problémy a závery. Formálny charakter niektorých príspevkov iste vyplýval aj z toho, že sa konferencia usporiadala k päťdesiatemu výročiu Leninovho diela, čo sa niekedy prejavilo v tendencii nájsť u Lenina teoretické zdôvodnenie všetkých nových javov v súčasnom kapitalizme bez ohľadu na dobu a podmienky, za ktorých Lenin rozpracoval svoju teóriu imperializmu.

Plodná a podnetná diskusia sa rozvinula najmä okolo niektorých otázok mechanizmu fungovania súčasného kapitalizmu, okolo charakteru štátnomonopolistického kapitalizmu a jeho historického miesta v rámci imperializmu.

Pokúsime sa podať stručný výklad téz, najmä ich teoretickoekonomického obsahu. Možno povedať, že tézy dávajú určitý obraz súčasného sta-

vu ekonomického myslenia v Sovietskom sväze v oblasti súčasného kapitalizmu v celej zložitosti a problematičnosti. Túto zložitost a problematičnosť treba chápať v celkovom kontexte s celosvetovým vývojom. Charakterizujú ho zmeny v ekonomike a politike kapitalistických krajín na jednej strane a najnovší hospodársky, sociálny a politický vývoj v krajinách tzv. tretieho sveta na strane druhej. Určitá nejednotnosť v samom socialistickom tábore na ideologickom fronte, existencia vojnových ohnísk na svete a mnohé ďalšie známe okolnosti iste v určitej miere ovplyvňujú ekonomický teoretický front nielen v Sovietskom sväze, ale aj v iných krajinách a prispievajú ku komplikovanosti a zložitosti jeho vývoja. Toto všetko sa odráža aj v tézach IMEMO.

Tézy vychádzajú predovšetkým z Leninových prác o imperializme, ktoré boli a sú obrovským prínosom pre rozvoj marxistickej teórie, novým stupňom v rozvoji tvorivého marxizmu. Tvorivý Leninov prístup k analýze nových javov, k správne mu teoretickému chápaniu, k formulovaniu revolučných záverov hodnotia autori téz ako nehynúci vzor všetkých naozajstných marxistov. Leninovo vedecké predvídanie a vôbec leninská teória sa stala teóriou pretvárania sveta.

Tézy sú rozdelené na päť častí:

1. Zákonitosti súčasného svetového vývinu,
2. Hlavné zmeny v ekonomike imperializmu,
3. Prekonávanie kapitalistickej štruktúry svetového hospodárstva,
4. Kríza zahraničnej politiky imperializmu,
5. Nové podmienky boja proti imperializmu.

V prvej časti tézy sledujú a vykladajú vývoj svetového kapitalistického systému. Za posledných päťdesiat rokov prešiel hlbokými zmenami, ktoré sa spájali s rozvinutím vnútorných zákonitostí a protirečení samého kapitalizmu. Vedeckotechnická revolúcia jasne odhalila spoločenský charakter modernej výroby a prinútila vládnuce triedy vyspelých kapitalistických krajín rozšíriť štátne regulovanie ekonomiky. Zosilnilo prerastanie monopolistického kapitalizmu v štátnomonopolistický kapitalizmus. Kapitalistické hospodárstvo dosiahlo nebývalé zospoločenštenie a poštátnenie. Dialektika vývoja vedie k tomu, že rozšírenie ekonomických funkcií štátu a poštátnenie jednotlivých dôležitých častí hospodárstva sa došáva do protirečenia s princípom súkromného vlastníctva.

Tézy konštatujú, že sa objavili nové zákonitosti vo vývine všeobecnej krízy kapitalizmu. Dogmatici, ktorí vychádzajú z toho, že sa určité vonkajšie javy zdanlivo opakujú, sa domnievajú, že ďalší vývoj svetového revolučného procesu bude prebiehať výlučne ako dôsledok hlbokoj hospodárskej krízy a novej svetovej vojny. Takéto názory mohli viesť iba k nesprávnej orientácii v revolučnej stratégii a taktike.

Od polovice päťdesiatych rokov sa vo svete vytvoril nový pomer triednych a politických síl. Pretože sa upevnil svetový socialistický tábor, vďaka úspechom Sovietskeho sväzu v oblasti ekonomiky, vedy, techniky a obrany vznikla reálna možnosť zabrániť novej svetovej vojne. V súčasných podmienkach sa môžu základné tendencie a perspektívy revolučného boja vytýčiť len v súvislosti s novými zákonitostami, ktoré sú podmienené spolupôsobením troch základných hybných síl svetového revolučného procesu — socialistickej sústavy, robotníckeho hnutia vyspelých kapitalistických krajín a národnooslobodzovacieho hnutia v krajinách tretieho sveta. Marxisticko-leninský rozbor spolupôsobenia týchto troch síl dáva ozajstný vedecký obraz súčasného sveta, odhaľuje vývinové tendencie kapitalizmu, umožňuje nové revolučné závery.

V ďalšej časti tiež sa hovorí o základných zmenách v ekonomike kapitalizmu.

Cesta, ktorú prešla kapitalistická ekonomika, bola zložitá a protirečivá; potvrdila, pravda, správnosť Leninovej charakteristiky dialektiky vývoja výrobných síl a výrobných vzťahov v podmienkach panstva monopolov. V. I. Lenin, keď charakterizoval základné ekonomické črty imperializmu, zdôrazňoval ako jeho hlavný znak to, že sa nahradí kapitalizmus slobodnej konkurencie panstvom monopolov. Vznik monopolov koncentráciou výroby je vôbec všeobecným a hlavným zákonom súčasnej vývojovej etapy kapitalizmu.

Za uplynulých 50 rokov sa proces koncentrácie výroby a kapitálu nepretržite rozvíjal. Začiatkom storočia sa monopoly zmocnili kľúčových pozícií ekonomiky najvyspelejších kapitalistických krajín, zmocniac sa vlády nad energetikou, surovinami a základnými odvetviami ťažkého priemyslu. V priebehu pol storočia monopoly ovládli všetky sféry ekonomiky vyspelých kapitalistických krajín. Pod vplyvom konkurencie, technického pokroku, štátnych opatrení, kríz a vojen nastali podstatné presuny vo vzájomnom pomere síl jednotlivých monopolov a monopolistických skupín. Vážnymi zmenami prechádzajú formy kapitalistických združení. Výsledkom rastu monopolov je ďalšie zostrenie konkurencie; v konkurenčnom boji najväčšie kapitalistické spoločnosti stále častejšie absorbujú svojich súperov. Podľa tiež je práve v tom svojráznosť „vlny splývania“, ktorá je charakteristická pre všetky imperialistické krajiny za posledných 20 rokov.

Systém monopolných cien považujú autori tiež za významný prostriedok na znovurozdelenie nadhodnoty v prospech priemyselných magnátov. Výhody vytvorené monopolnými cenami pri malom počte súperiacich trustov a koncernov vedú neraz k tomu, že súčasne so zvyčajným konkurenčným bojom formou znižovania cien stále viac sa využívajú také formy boja o trhy, ako je častá zmena vonkajšieho tvaru výrobkov, zdanlivé alebo skutočné zlepšenie hodnoty tovaru (vplyv prehnanej reklamy). Pre-

važná časť nákladov, ktorá sa spája s týmito metódami konkurencie, prešáva sa na spotrebiteľov.

Tézy konštatujú kolosálny vzrast monopolizácie bankovníctva, upevnenie vzťahov medzi bankami a priemyslom i vzrast ekonomickej moci najväčších bankových monopolov.

Vývoj kapitalizmu za posledných 50 rokov potvrdzuje Leninovu tézu, že čistý monopolistický kapitalizmus nemôže existovať. Okrem rozvoja monopolov sa udržali aj predmonopolistické formy hospodárstva. Podstatne sa, pravda, zmenil pomer medzi monopolmi a nemonopolizovanými prvkami ekonomiky. Malý a stredný sektor, ktorý v prevažnej miere patrí do sféry vplyvu monopolov ako výrobca súčiastok, polotovarov ap., sa vytláča do sféry opráv, služieb a maloobchodu.

Ekonomika kapitalistických krajín pokročila v zospoločenštvaní výroby. Rastúca časť obratu materiálových hodnôt sa uskutočňuje v rámci gigantických viacodvetvových koncernov, spájajúcich veľký počet výrobných podnikov a odbytových organizácií. Stále väčšiu úlohu hrá plnenie štátnych objednávok. Najväčšie kapitalistické banky sú v oveľa väčšej miere ako doteraz tým, čo Lenin nazval „kostrou spoločenského účtovníctva“. Priemyselné spoločnosti, banky a finančné skupiny široko využívajú najnovšiu techniku výroby a riadenia.

V podmienkach kapitalizmu však zostáva hlavným cieľom privlastňovanie obrovských ziskov monopolmi, rast príživníckych osobných dôchodkov finančnej oligarchie, narastanie ňou kontrolovaného kapitálu.

V súčasnom stupni monopolistického zospoločenšenia výroby vidia tézy výstižné potvrdenie správnosti leninského záveru o tom, že rozvoj monopolistického kapitalizmu nevyhnutne „vťahuje“ kapitalistickú ekonomiku do nového spoločenského zriadenia, ktoré je na prechode od dokonalej konkurencie k dokonalému zospoločenštiu. Ale tento stupeň monopolistického zospoločenšenia výroby súčasne ukazuje, v akom nezmieriteľnom protirečení sú terajšie potreby rozvoja výrobných síl s prežitým panstvom monopolov.

Súčasný kapitalizmus sa pokúša prekonať svoje základné protirečenie — protirečenie medzi spoločenským charakterom výroby a súkromnokapitalistickou formou privlastňovania — spojením moci monopolov a moci štátu.

Štátnomonopolistický systém hospodárenia je výsledkom snahy monopolného kapitálu zoslabiť stále sa zostrujúci konflikt medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, a to pri zachovaní doterajšieho sociálneho systému. Vznikla naliehavá nevyhnutnosť zospoločenšenia. Kapitalistické zospoločenšenie je hlboko protirečivé, pretože rozšírenie ekonomickej funkcie štátu, zoštátnenie jednotlivých, hoci veľmi dôležitých častí národného hospodárstva v podstate protirečí neobmedzenej moci súkromného vlastníctva a je jej negáciou.

V. I. Lenin ukázal, že vznik štátnomonopolistického kapitalizmu je historicky nevyhnutný dôsledok rastu monopolov. Objektívny proces rozvoja výrobných síl a ekonomiky monopolistického kapitalizmu nevyhnutne vyvoláva štátne zásahy do kapitalistickej reprodukcie, do mechanizmu kapitalistickej ekonomiky. Tento proces urýchlila prvá svetová vojna, ktorá si vyžiadala mobilizáciu všetkých ekonomických zdrojov, pracovnej sily a organizovanie vojnové výroby v imperialistických krajinách. Cyklická kríza v rokoch 1929—1933 prinútila kapitalistické vlády, aby uskutočnili systém protikrizových opatrení. Po druhej svetovej vojne začalo štátne regulovanie ekonomiky presahovať rámec protikrizových opatrení. Štát sa snaží zabezpečiť podmienky na dlhodobý rast kapitalistickej ekonomiky, a tak sa vytvára rad nových trvale pôsobiacich foriem účasti štátu na reprodukčnom procese. Štát reguluje mieru investícií a dopytu, stimuluje a podporuje rozvoj kľúčových odvetví výroby, snaží sa vplývať na vytváranie novej ekonomickej štruktúry.

Ekonomické možnosti štátnomonopolistického regulovania súvisia so zväčšením tej časti národného bohatstva a národného dôchodku, ktorou buržoázny štát bezprostredne disponuje. Po druhej svetovej vojne sa prudko zvýšil podiel štátneho vlastníctva. Štátny sektor, na ktorý v západoeurópskych krajinách pripadá 20—30 % priemyselnej výroby, umožňuje silne vplývať na rozvoj celej ekonomiky.

Novým javom vo vývoji štátnomonopolistického kapitalizmu je programovanie ekonomiky, t. j. pokus navzájom spojiť jednotlivé páky vplyvu na ekonomiku, aby sa tak realizovali dlhodobé ciele monopolistického kapitálu. V podmienkach súkromného vlastníctva nie je možný plánovitý proporcionálny rozvoj národného hospodárstva. Kapitalistické programovanie sa — podľa názoru autorov téz — využíva s väčšou-menšou efektívnosťou na uskutočnenie určitej hospodárskej politiky, o ktorú prejavuje záujem monopolistický kapitál.

Skúsenosti päťdesiatročného vývoja ukázali, že značnú časť národného bohatstva využíva buržoázny štát na prípravu a vedenie vojny, že na tento cieľ sa premrhávajú nesmierne pracovné a materiálne zdroje, že najproduktívnejšie obyvateľstvo sa stáva „potravou pre delá“ a zbrojárske koncerny dosahujú obrovské zisky, ktoré im zabezpečuje štát. Príživníckou militaristickou funkciou nadobúda systém štátneho regulovania ekonomiky zvrátený charakter. Dokonca v mierovom období sa vojenské výdavky stávajú najdôležitejšou pákou hospodárskej politiky štátu.

Vznik štátnomonopolistického kapitalizmu, prudká vedeckotechnická revolúcia, súťaženie dvoch systémov, prekonávanie starej štruktúry svetového hospodárstva, to všetko muselo podstatne ovplyvniť priebeh kapitalistickej reprodukcie. Zdlhavosť aj hĺbka hospodárskych kríz sa zmenšila v porovnaní s dvadsiatymi a tridsiatymi rokmi, jednako cyklický charakter reprodukcie sa štátnomonopolistickým kapitalizmom prekonať

nemohol. V tézach sa zaujíma stanovisko aj k ideologickému obsahu buržoázných ekonomických teórií. Konštatujú, že zostrenie protirečení kapitalistickej výroby a s tým súvisiaci rozvoj štátnomonopolistického kapitalizmu vyvolali podstatné zmeny v buržoáznej politickej ekonómii. Staré koncepcie, bezvýhradne vychvaľujúce kapitalizmus slobodnej konkurencie, ustúpili pred apologetikou štátnomonopolistického kapitalizmu. Túto úlohu spĺňajú teraz teórie transformácie kapitalistickej spoločnosti, teórie manažérskej revolúcie, demokratizácie kapitálu, regulovanej ekonomiky, industriálnej spoločnosti ap. Autori tiež hodnotia všetky tieto teórie ako teórie, ktoré majú dokázať, že súčasný štátnomonopolistický kapitalizmus je alternatívou socializmu.

Toto sa podľa autorov tiež prejavuje okrem iného aj v teórii tzv. „konvergencie“, ktorá sa v poslednom čase veľmi rozšírila v kapitalistických krajinách. Je to teória o údajnom zblížovaní dvoch systémov — socialistického a kapitalistického a o likvidácii rozdielov medzi nimi. Veľa ideológov monopolistického kapitalizmu využíva túto koncepciu na vyvrátenie historického materializmu. Stretávame sa aj s tým, že vedci, ktorí stoja na pozíciách mierovej koexistencie dvoch sústav, chybné predpokladajú, že koncepcia „konvergencie“ môže slúžiť ako teoretický základ takejto koexistencie. Nech už stúpenci „konvergencie“ majú akékoľvek pohnútky, už sama existencia tejto teórie svedčí podľa názoru autorov tiež o krachu buržoáznej politickej ekonómie, ktorá sa snažila dokázať prednosti kapitalizmu pred socializmom a teraz volá po „konvergencii“.

V tézach sa však konštatuje aj to, že spolu s otvorenými alebo maskovanými apologétmi súčasného kapitalizmu sú aj takí predstavitelia nemarxistického ekonomického myslenia, ktorí robia špeciálne výskumy, spojené s riešením praktických problémov v súvislosti so štátnym regulovaním ekonomiky. Riešenie takýchto problémov si vyžaduje rozbor reálnych ekonomických procesov, ktoré sú základom tvorby cien, tempa a proporcií rozšírenej reprodukcie, bilančných súvislostí, vplyvu úverovo-peňažnej a daňovej politiky na celkový priebeh kapitalistickej reprodukcie. Takéto výskumy, ktoré buržoázna propaganda neraz využíva na apologetické ciele, môžu pri správnom kritickom prístupe slúžiť na pochopenie procesov, ktoré prebiehajú v súčasnom kapitalizme.

Vývoj buržoáznej politickej ekonómie bol za posledných 50 rokov poznačený rastom metodologických a teoretických rozporov, zosilneným bojom škôl a smerov a rastom politickej diferenciacie jej predstaviteľov. Tézy konštatujú, že k nim treba preto pristupovať diferencovane.

V tretej časti tiež sa hovorí o prekonávaní kapitalistickej štruktúry svetového hospodárstva.

Súčasný celosvetový hospodárstvo predstavuje zložitý ekonomický systém, do ktorého patrí svetové socialistické hospodárstvo a svetové kapitalistické hospodárstvo. V tomto systéme prebieha ostrý boj medzi zá-

sadne rozdielnymi zákonitosťami, charakteristickými pre kapitalizmus a socializmus. Súčasne sa rozvíjajú svetové hospodárske vzťahy a medzinárodná deľba práce, ktorá zasahuje krajiny s rozličnými sociálnymi sústavami. Počas polstoročia sa jasne prejavila základná tendencia vývinu svetového hospodárstva — tendencia upevňovať pozície socializmu a zoslabovať pozície imperializmu, zmenšiť sféru jeho vplyvu — konštatujú tézy. Zákonitosťou rozvoja súčasného svetového hospodárstva sa stalo ekonomické súťaženie dvoch sústav, ktoré všestranne vplýva na všetky spoločenské procesy.

Socialistické štáty chápu medzinárodnú deľbu práce ako veľký výdobytok ľudstva, ako dôležitý predpoklad sociálneho pokroku. Nijako sa nesažia vytvoriť uzavreté autarkické hospodárstvo; naopak, snažia sa všestranne realizovať výhody účasti na medzinárodnej deľbe práce. Prekonávanie kapitalistických foriem medzinárodnej deľby práce vytvára podmienky na spoluprácu a najúčelnejšie využitie zdrojov.

Veľké možnosti rozšíriť spoluprácu socialistických krajín sa ukazujú v súvislosti s uskutočňovaním ekonomických reforiem, ktoré tým, že upevňujú princíp plánovania, majú podporovať maximálnu výrobnú iniciatívu podniku, skĺbenie záujmov štátu, kolektívu a jednotlivca. Tieto reformy sú spojené s významným zdokonaľovaním celého systému socialistických výrobných vzťahov; majú veľký vplyv na rast revolučných síl na celom svete. Socializmus má mohutný vplyv na procesy vo svetovej ekonomike, vrátane charakteru vzájomných vzťahov medzi vyspelými kapitalistickými krajinami a nezávislými štátmi, ktoré vznikli rozpadom koloniálnej sústavy.

Novoutvorené štáty, ktoré zotrávajú v rámci kapitalistického svetového hospodárstva, stále viac láka nadviazanie všestrannej spolupráce so socialistickými štátmi. Pravda, vo väčšine oslobodených štátov má imperializmus ešte silné ekonomické pozície a politický vplyv. Súčasný kolonializmus charakterizujú najmaskovanejšie a najskrytejšie formy vykorisťovania, ktoré sa uskutočňujú pod kepienkou „pomoci“ metódami mimoekonomického donútenia a koloniálnym vydieračstvom.

Nové javy a procesy sa objavili vo vývoze kapitálu, ktorý V. I. Lenin považoval za jednu z najdôležitejších črt imperializmu. V súčasnosti vystupuje ako najväčší vývozca kapitálu štát. Štátne pôžičky a subvencie rastú v povojnovom období dvakrát rýchlejšie než vývoz súkromného kapitálu. Vývoz štátneho kapitálu do rozvojových krajín sa uskutočňuje ako tzv. hospodárska a vojenská pomoc. Hlavný strategický cieľ tejto pomoci je udržať rozvojové krajiny v rámci kapitalistického hospodárstva, neprípustiť ich prechod k nekapitalistickému rozvoju.

Imperializmus bojuje za ekonomické znovurozdelenie sveta; tento boj má čoraz zreteľnejší štátmonopolistický charakter. Monopolistický kapitál vytvoril vojenské politické bloky a nové nadštátne formy spojenia

ako imperialistická integrácia. Tendencia k integrácii má hlboké korene v ekonomike súčasného kapitalizmu — v značnej miere je vyvolaná zmenami v rozvoji výrobných síl, spojenými so súčasnou vedeckotechnickou revolúciou. V imperialistickej integrácii sa vo svojráznej forme prejavila historická tendencia kapitalizmu k internacionalizácii hospodárskych vzťahov, vedy, techniky a celého hospodárskeho života, ako predvídala Lenin.

Prehĺbenie medzinárodnej delby práce, špecializácia a kooperácia výroby medzi jednotlivými krajinami, rast medzinárodného obchodu, predbiehajúceho tempá rastu výroby, výmena vedeckotechnických informácií a zosilnená migrácia pracovnej sily sa podľa autorov tiež stali v povojnovom období charakteristickými črtami rozvoja výrobných síl priemyselne vyspelých kapitalistických krajín. Objektívnu potrebou rozvoja súčasných výrobných síl je stále tesnejšie hospodárske zblížovanie národov a štátov, prelínanie a vzájomná závislosť národných ekonomík.

V týchto sa ďalej dokazuje, že v podmienkach boja dvoch svetových sústav naďalej neúprosne pôsobí zákon nerovnomerného vývoja kapitalizmu, ktorý odhalil Lenin. Hlavnou ekonomickou silou súčasného imperializmu zostávajú Spojené štáty americké, v ktorých sa sústredilo vyše dvoch pätín svetovej kapitalistickej priemyselnej výroby. Pravda, podiel USA na kapitalistickej výrobe sa zjavne zmenšil v porovnaní s koncom štyridsiatych rokov. Nerovnomernosť ekonomického a politického vývinu bola — konštatuje sa v týchto — jednou z príčin krachu povojnových amerických plánov na ovládnutie západnej Európy. Prehĺbenie protirečení svetového kapitalistického hospodárstva sa prejavuje v rastúcej dezorganizácii mechanizmu medzinárodnej bilancie. Leninova kritika teórie „ultraimperializmu“, jeho závery o nemožnosti celosvetového zjednotenia sa plne potvrdili. Súčasná situácia núti imperializmus hľadať možnosti, ako zjednotiť kapitalistické štáty. Ale to nemení nič na charaktere imperializmu, pretože zostáva jeho ekonomický základ — monopoly a ich sväzy.

Vznikom a rozvojom svetovej socialistickej sústavy stratil imperializmus vládnuce postavenie v celosvetovom hospodárstve. Ďalšie oslabenie jeho pozícií je spojené s rozpadom koloniálnej sústavy.

Na základe ekonomických úspechov Sovietskeho sväzu a socialistických krajín sa vytvárajú predpoklady a možnosti na ďalšie rozšírenie rovnoprávnej a vzájomne výhodnej ekonomickej spolupráce SSSR a socialistických štátov s kapitalistickými krajinami. V poslednom čase nastali veľké zmeny v ekonomických vzťahoch viacerých kapitalistických krajín, západnej Európy a Sovietskeho sväzu a ostatných socialistických krajín, čo je prejavom toho, že kapitalistické krajiny sa pokúšajú rozšíriť kontakty s rastúcim svetovým socialistickým hospodárstvom.

V posledných dvoch častiach (*Kríza zahraničnej politiky imperializmu*

a *Nové podmienky boja proti imperializmu*) sa autori tiež zaoberajú politickými aspektmi vývoja súčasného sveta. Vychádzajú z agresívnej podstaty imperializmu, ktorú odhalil V. I. Lenin, a ďalej ukazujú, ako celkový vývin plne potvrdil jeho základné závery o vojne, mieri a revolúcii.

Na záver autori píšú: „Životnosť a sila leninskej teórie revolúcie je podmienená tým, že sa ako každá pravdivá vedecká teória stále rozvíja a zdokonaľuje v súvislosti s reálnymi zmenami, ktoré v živote prebiehajú. Práve zo zovšeobecnenia faktov a tendencií svetového vývinu sa rodila leninská teória imperializmu, ktorá bola návodom na revolučné akcie, ktoré zmenili celý beh histórie ľudstva.“

O. H.

Recenzie

Analyza teoretických základov nemarxistickej ekonometrie

V. E. Šlapentoch, **Ekonometrika i problémy ekonomičeskogo rosta**, vyd. MysI, Moskva 1966, strán 223

Nemarxistická politická ekonómia zhromaždila v oblasti ekonometrie od jej vzniku (oficiálneho založením Medzinárodnej ekonometrickej spoločnosti v roku 1930 a vyjdením prvého čísla časopisu *Econometrica* v roku 1932) veľké množstvo skúseností v matematicko-štatistickom prístupe k ekonomickým javom. Ale ani výsledky, ku ktorým nemarxistická ekonometria dospela, nemožno nechať bez povšimnutia.

Seriózný prístup, v pozadí ktorého stojí využitie metód a výsledkov nemarxistickej ekonometrie, začína sa jej poznaním a analýzou. Šlapentochova práca sa o to usiluje v tej oblasti ekonometrie, ktorá sa zaoberá problémami ekonomického rastu. Autor si postavil za cieľ „analýzu ekonometrických prác, v ktorých sa používajú agregátne veličiny vyššej úrovne, t. j. analýzu makroekonomických modelov, ktoré boli vytvorené v posledných desaťročiach v buržoáznej politickej ekonómii“ (str. 6).

Necháva teda bokom ekonometriu okolo metód analýzy vstupu a výstupu a ekonometriu firmy. Svôju analýzu ekonometrických prác, ktoré sa zaoberajú mechanizmom ekonomického rastu, Šlapentoch ďalej zužuje na teoretické základy, z ktorých ekonometrické, matematicko-štatistické modelové konštrukcie vychádzajú.

Práca je rozdelená do piatich, rozsahom približne rovnakých kapitol. Trom kapitolám venovaným analýze nekeynesovských a neklasických modelov ekonomického rastu, ktoré tvoria jadro práce, predchádza kapitola *Teoretické základy makroekonomických modelov*. Šlapentoch si v nej všima vzťah ekonomickej teórie a ekono-

metrie, klasifikuje základné teoretické smery, z ktorých sa pri modelovaní vychádza, analyzuje problém realizácie, regulovania ekonomiky a abstrahovania od sociálnych faktorov v makroekonomickom modelovaní.

Jeho analýza najpresvedčivejšie vyznieva v pasážach, ktoré sa zaoberajú vývojom teoretických základov ekonometrie a ich klasifikáciou. Veľkú rôznorodosť teoretických základov nemarxistickej ekonometrie do tridsiatych rokov tohto storočia (svoje matematicko-štatistické konštrukcie budovala nemarxistická ekonometria takmer na všetkých jestvujúcich smeroch v nemarxistickej politickej ekonómii) odstránila keynesovská revolúcia v nemarxistickej politickej ekonómii. Nástup keynesizmu v tridsiatych rokoch nemohol sa neodraziť v nasledujúcich desaťročiach v nemarxistickej ekonometrii. V konfrontácii s novými javmi v kapitalistickej ekonomike po druhej svetovej vojne ukázala sa však Keynesova teória aj v očiach nemarxistických ekonómov ako teória hodne poplatná svojej dobe, v podstate statická, vyslovene anticyklická atď. Vlna keynesovského nadšenia začala v druhej polovici päťdesiatych rokov upadať, a tak ako keynesizmus začal strácať svoj monopol pri vysvetľovaní kapitalistickej ekonomiky, tou istou mierou začala ožívať „opozícia“ — nekeynesovské teórie.

Šlapentoch rozlišuje v ekonometrických prácach v posledných desaťročiach tri veľké skupiny podľa príbuznosti ich teoretických základov s Keynesom. Najbližšie ku Keynesovi má Harrodova škola, i keď na

rozdiel od neho začala „myslieť v termínoch dynamiky“. Ale ani ďalšia skupina ekonómov sa veľmi nevzdialila od Keynesa. Hansen, Samuelson, Hicks a ďalší sa zaoberajú problémami, ktoré stáli v centre Keynesovej pozornosti — cyklami. Tretia skupina, „najoptimistickejší“ smer v ekonomickej dynamike, neoklasici sa vrátili k „predkeynesovským osobnostiam“ v nemarxistickej politickej ekonómii, k A. Marshallovi, Wicksellovi, Wicksteedovi atď.

Podrobnejšej analýze jednotlivých skupín sú venované tri nasledujúce kapitoly. Najcennejšia v nich, v relácii k našej, zatiaľ pomerne chudobnej literatúre, je analýza v druhej kapitole dvoch základných prvkov modelových konštrukcií — multiplikátora a akcelerátora. Harrodov model, ktorý s modelom A. Smithiesia tvorí obsah tretej kapitoly, sa analyzuje predovšetkým ako model vysvetľujúci príčinu cyklov na základe tendencií, ktoré vyvolávajú odklon skutočného tempa rastu od zaručeného.

Neoklasické vysvetľovanie ekonomickeho rastu sa analyzuje vo štvrtjej kapitole. Začína sa prekvapujúco Kaldorovým modelom, ktorého jednoznačná príslušnosť k neoklasikom (ale aj ku keynesovcom) je veľmi diskutabilná. Zatiaľ čo napríklad na rozdiel od Keynesa, ale aj Harroda, Kaldor zdôrazňuje, že dynamická rovnováha predpokladá plné využitie všetkých pracovných zdrojov (úplnú zamestnanosť), na druhej strane sa zasa Kaldor optimisticky díva na infláciu spolu s keynesovcami, pre ktorých je všetko dobré, čo zvyšuje efektívny dopyt.

Po analýze viacfaktorových modelov ekonomickeho rastu a špeciálne Cobbovej—Douglasovej funkcie v interpretácii autora „učebnice neoklasickej teórie ekonomicke-

ho rastu“ J. Meadeho, 4. kapitola sa končí, opäť neočakávane, analýzou kapitálového koeficienta. I keď kapitálový koeficient je aj pre neoklasikov dôležitý (konštantnosť kapitálového koeficienta je základnou črtou, ktorú musia vykazovať rovnovážne modely), predsa len kapitálový koeficient je známejší z keynesovských rovnovážnych modelov ekonomickeho rastu.

Miesto záveru prácu uzatvára kapitola o niektorých metodologických problémoch makromodelovania v nemarxistickej ekonometrii. Šlapentoch v nej poukazuje na zjednodušovanie reality ekonomickeho rastu pomocou množstva najrozličnejších predpokladov, všima si vysoký stupeň agregácie ekonomickeho ukazovateľa ekonomickeho rastu a problémy štruktúrálnej analýzy.

Práca je založená (s tým sa možno napokon stretnúť takmer vo všetkých sovietskych prácach tohto druhu) na niekedy až závideniahodne dôkladnom poznaní nemarxistickej literatúry.

Napriek spomínanému zužovaniu témy, práca sa predsa viaže ešte stále na veľmi širokú problematiku, a tým zákonito vedie v niektorých prípadoch k povrchnostiam v analýze a v argumentácii pri kritike. Týmto sa však napokon platí, viac alebo menej, pri každom komplexnejšom pohľade na ekonomicke problematiku.

Problémy ekonometrie a teórie ekonomickeho rastu sú dnes mimoriadne prítlačlivé aj pre ekonómov-nešpecialistov v týchto disciplínach. Kniha s titulom *Ekonometrika a problémy ekonomickeho rastu* musí vzbudiť dvojnásobnú pozornosť. Je potrebné na tomto mieste povedať, že ani jej obsah nesklame.

Štefan Adamec

Nemarxistické teórie rozmiestňovania hospodárstva

O. S. Pčelincev. **Ekonomičeskoje obosnovanije razmeščeniija proizvodstva**, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1966, strán 264

Z väčšín prác nemarxistických priestorových ekonómov vyšlo doteraz v ruskom preklade po jednej knihe od A. Webera,

A. Löscha a najnovšie vyšla kniha W. Isarda.* Ale v slovenskom alebo českom preklade nevyšla ani jedna práca. Ostatné die-

* A. Weber, *Über den Standort der Industrien*; A. Lösch, *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*; W. Isard, *Methods of Regional analysis*.

la sú širšiemu okruhu pracovníkov teórie i praxe, ktorí ovládajú ruštinu, prakticky neznáme. Najmä chýbala a chýba ucelenejšia predstava o súčasnom stave tejto disciplíny, ktorá sa rýchlo rozvíja. Preto knižka O. S. Pčelinceva *Ekonomické základy rozmiestňovania výroby* zaplňa citeľnú medzeru.

Pravda, obraz, ktorý recenzovaná práca poskytuje o nemarxistickej priestorovej ekonomike, zďaleka nie je úplný. Práca má podtitul *Metódy, ktoré sa používajú v kapitalistických krajinách*. Ale z jej úvodu i celej štruktúry vyplýva, že chce informovať nielen o metódach — na ktoré sa zameriava v prvom rade, ale aj o samej teórii. Nechceme tu riešiť nie jednoduchý problém vzájomného vzťahu medzi teóriou a metódou, chceme však už na tomto mieste vyzdvihnúť dôležitú črtu Pčelincevovej práce. Jej hlavná deliaca čiara — hoci sa kniha formálne rozdeľuje na 4 kapitoly — je medzi prvou a druhou kapitolou, takže práca sa predovšetkým delí na časť venovanú teórii (kapitola 1) a časť venovanú metodológii (kapitoly 2, 3 a 4). Pritom sám autor v úvode správne zdôrazňuje, že si uvedomuje zložitost vzťahu teórie a metódy, keď píše, že „už sama technika lokalizačnej analýzy sa stala základňou nových teoretických predstáv“ (str. 15). No v každom prípade sama štruktúra práce núti nás zaoberať sa osobitne najprv časťou venovanou teórii a potom časťou venovanou metódam.

Prvá kapitola má nadpis *Historický prehľad buržoáznej teórie rozmiestňovania výroby*. Obsahuje veľmi dôkladnú kritickú analýzu starších nemarxistických teórií lokalizácie hospodárskej činnosti, najmä Thünenovu, Weberovu a niektorých iných autorov. Tento dôraz na starších autorov možno, pravda, z hľadiska hlavného cieľa práce — vyplniť medzeru — považovať za určitý paradox, lebo veď práve oni a z nich predovšetkým Weber je v SSSR oddávna dobre známy a hojne sa ich práce čítajú.

Autor správne vyzdvihuje a oceňuje Thünenov objav svojho druhu „železného zákona“ o klesaní produktivity poľnohospodárstva s rastúcou vzdialenosťou od mesta. K výstižnému pozitívnemu výkladu Thüenovej teórie pripája niekoľko správnych

kritických poznámok, ktoré sa týkajú celého Thünenovho diela komplexne, teda nie iba jeho priestorového aspektu. Vyčíta mu napr. jeho nehistoričnosť, jeho nesprávne chápanie mzdy ako časti hodnoty výrobku atď.

Najstarostlivejšie Pčelincev zhodnotil Webera, čo je dosť logické, lebo spomedzi autorov, ktorými sa Pčelincev skutočne zaoberá, je Weber istotne najvýznamnejší. Niektoré hodnotiace závery možno však považovať za diskutabilné, a preto im tu venujeme trochu miesta. Tak vyčíta Pčelincev Weberovi chybu, že za hlavného ukazovateľa efektívnosti pri rozmiestňovaní považuje minimalizáciu nákladov, kým kapitalistovi ide o maximalizáciu zisku, ako je známe. Nazdávame sa, že tu nejde natoľko o Weberovu chybu ako skôr o určité vývojové štádium nemarxistickej teórie lokalizácie, štádium podmienené jednak vtedajšou etapou rozvoja výrobných síl a stavom ekonomiky vôbec, jednak vtedajším stavom rozvoja všeobecnej ekonomickej teórie, v ktorej v čase, keď písal Weber (jeho hlavná práca je z roku 1909), prevládala ešte teória dokonalej konkurencie. Vo Weberovom modeli mikroekonomickej lokalizácie je trh skoncentrovaný do jedného bodu, všetci predávajúci majú naň voľný prístup, ceny sú dané, jednotlivá firma ich nemôže ovplyvniť a predpokladá sa, že dopyt je pružný, takže sa všetky vyrobené množstvá vždy okamžite odpredajú. Pri takýchto východiskových predpokladoch je úplne irelevantná otázka, či firma sleduje minimalizáciu nákladov a či maximalizáciu zisku. Je jasné, že sa maximálny zisk dosiahne vtedy, keď sa vyrába pri najnižších nákladoch — prirodzene na jednotku výrobku.

Vidno, že výber kritériá minima nákladov nevyplýva u Webera z nejakého jeho omylu v úsudku, lež priamo z jeho sústavy prijatých východiskových abstrakcií, ktorá bola začiatkom 20. storočia celkom logická a ako abstraktný model nijako nestráca na platnosti ani dnes. Pčelincev síce správne hovorí, že u Löscha — ba možno dodať, že ešte pred Löschom u Palandera, Fettera a Hotellinga — je už firemným cieľom maximalizácia zisku. Nemohlo to ani inak byť, keď uvážime, že lokalizačná analýza

v tridsiatych rokoch opúšťa zjednodušujúci predpoklad, že trh je koncentrovaný do jediného bodu a analyzuje trh ako priestor, ako určitú, geograficky či inak vymedzenú zónu. Dopyt prestáva byť pružný, firma začína mať v svojej trhovej zóne monopolistické postavenie sui generis. V takejto situácii potom samozrejme rozlišovanie medzi minimalizáciou nákladov a maximalizáciou zisku nadobúda svoj plný zmysel. Prechod od minima nákladov k maximu zisku však znamená v nemarxistickej priestorovej teórii prechod do novej etapy vývinu tejto disciplíny a je aj významným kritériom klasifikácie jednotlivých lokalizačných teórií. Niet sporu, že v ekonomickej realite každá kapitalistická firma hľadá maximalizáciu zisku, a nie minimalizáciu nákladov. U Webera však, ako vidno, nemožno kritérium minimalizácie nákladov prouto kvalifikovať ako omyl, ktorý napravil Lösch (str. 53). Medzi nimi je tridsať rokov vývoja priestorovej teórie — a ekonomickej teórie vôbec — a ťažko sa mohlo od Webera očakávať, aby ich preskočil.

Pčelincev veľmi správne vyzdvihuje, že Weberova teória nie je všeobecnou teóriou rozmiestňovania národného hospodárstva (str. 56). Weber dáva odpoveď iba na mikroekonomicky postavenú otázku, kde sa má firma lokalizovať tak, aby minimalizovala náklady. Tento mikroekonomický prístup zodpovedá požiadavkám vtedajšej ekonomiky, t. j. nízkemu stupňu zospoločenšenia výroby, prakticky neexistencií centrálnych zásahov do riadenia hospodárstva a aj stavu ekonomickej teórie, v ktorej sa makroekonomické prístupy začali uplatňovať až oveľa neskôršie. Mnohé z Weberových záverov dnes už, pravda, neplatia. Pčelincev výstižne poznáva napríklad, že v súčasnosti sa čoraz slabšie presadzujú dve z troch weberovských orientácií lokalizácie: orientácia na dopravu (následkom zlacnenia dopravy) a orientácia na pracovné sily (ako dôsledok vyrovnávania miestnych rozdielov vo výške mzdy). To však nijako neznižuje platnosť Weberovej abstraktnej schémy, podľa ktorej výška dopravných nákladov a výška nákladov na pracovné sily patria medzi tie sily, ktorých pôsobenie treba pri lokalizácii brať do úvahy. To, že výsledok lokaliz-

začnej analýzy je dnes iný, než bol napríklad pred päťdesiatimi rokmi, neznamená, že je zlý analytický nástroj, povedzme konkrétne lokalizačný trojuholník.

O problematike mikroekonomie a makroekonomie v priestorových teóriách napokon v tejto súvislosti ešte treba poznamenať, že i keď sa v súčasnej marxistickej priestorovej ekonomike začínajú dnes už presadzovať určité tendencie k makroekonomii — a treba s poľutovaním povedať, že práve tieto posledné teórie sa v Pčelincevovej práci neskúmajú — predsa len i dnes ostáva, a nepochybne aj v socializme zostane, mikroekonomický problém lokalizácie firmy súčasťou makroekonomického problému usporiadania celého národného hospodárstva. Preto i naďalej bude ako problém existovať. Weberov hlavný význam ešte i dnes, podľa nášho názoru, je v tom, že vypracoval novú, abstraktnologickú metódu vysvetľovania priestorových javov, v ktorej podobne ako u Thünenova faktor vzdialenosti vystupuje izolovane — ako osobitný faktor ovplyvňujúci ekonomickú činnosť. Týmto svojím prínosom Weber natrvalo poznačil ďalší vývoj priestorovej teórie a má v nej svoje významné miesto.

Recenzovaná práca pochopiteľne zahŕňa oveľa širšiu paletu nemarxistických autorov, no pristavili sme sa pri Thünenovi a Weberovi ako pri najvýznamnejších. Pčelincevov výklad je v týchto pasážach skutočne veľmi dôkladný a vyčerpávajúci. Tento historický výklad, charakteristický pre prvú kapitolu práce, sa však celkom nepochopiteľne končí prakticky Hotellingom. O Palanderovi a Löschovi je tu len niekoľko zmienok, skôr marginálneho charakteru, bez ich komplexného zhodnotenia, bez vymedzenia ich miesta vo vývoji priestorovej ekonomiky, čo predsa len, najmä pokiaľ ide o Löscha, treba považovať za vážny nedostatok. A už vôbec niet prakticky ani stopy po súčasných autoroch, nehovorí sa nič o hlavných tendenciách povojnového vývinu nemarxistickej priestorovej ekonomiky. Jedinú výnimku tvorí W. Isard, ktorý sa však nehodnotí komplexne ako priestorový teoretik, ale sa veľmi podrobne preberajú jeho hlavné metodologické nástroje. A tak sa Isard v súlade s logi-

kou konštrukciou celej knihy presunul do druhej až štvrtej kapitoly, ktoré sú venované metodológii. Je síce pravda, že Isardov hlavný prínos tkvie v oblasti metodológie, no okrem toho je Isard v súčasnosti predsa len jedným z najvýznamnejších žijúcich priestorových teoretikov a bol by si azda zaslúžil globálne celkové zhodnotenie.

Napokon si v súvislosti s prvou kapitolou nemožno nevšimnúť, že v nej niet zmienky o celom jednom veľkom prúde súčasných priestorových teórií, ktoré vychádzajú z Perrouxovej teórie polarizovaného rozvoja. Prekvapuje to tým viac, že Pčelincev pri hodnotení Webera, ako sme už uviedli, správne postrehol, že v súčasnosti klesá význam orientácie na dopravu a pracovné sily a stúpa práve význam orientácie na efekty aglomerácie — ktoré sú par excellence predmetom pozornosti teórie polarizovaného rozvoja.

* * *

Druhá, tretia a štvrtá kapitola tvoria druhú časť recenzovanej práce. Je tu rozbor hlavných metód a metodologických nástrojov, ktoré sa používajú v súčasnej nemarxistickej priestorovej analýze.

Pritom si autor uvedomuje, že metóda môže byť základom pre ďalší rozvoj samej teórie. Pčelincev sa v druhej kapitole najprv zaoberá metodológiou mikroekonomickkej analýzy weberovského typu — v podstate ide o metódu komparatívnych nákladov — kriticky analyzuje niektoré Weberove nástroje, ako je napr. materiálový index, koeficient pracovnej sily, metóda izodapán a pod. Okrem toho ukazuje, ako novší autori, najmä Palander a Hoover, doviedli lokalizačnú mikroanalýzu do polôh bližších ekonomickej realite tým, že berú do úvahy rozličné dopravné tarify, ich možné kombinácie a pod.

V tretej a štvrtej kapitole sa už celkom jasne odráža známa vývojová čiara, ktorá charakterizuje súčasnú nemarxistickú priestorovú teóriu, t. j. trend od mikroekonomickej smerom k makroekonomii. Metodologické nástroje, ktoré sú v týchto kapitolách predmetom Pčelincevovho rozboru, zodpovedajú novým potrebám, ktoré vznikli pod vplyvom tohto trendu: namiesto

mikroekonomických kritérií jednotlivého podnikateľa, firmy, začína sa čoraz viac uplatňovať národohospodárske či oblastné optimalizačné kritérium, a preto sa aj staršia metodológia, zameraná na analýzu komparatívnych nákladov, stáva nedostačujúcou.

Nový metodologický aparát súčasnej nemarxistickej priestorovej ekonomiky je v prevažnej miere dielom W. Isarda. Jeho význam práve v súvislosti so spomenutým trendom k makroekonomii vystupuje do popredia osobitne presvedčivo. Preto je aj dosť logické, že spomenuté dve kapitoly sú vlastne kritickým zhrnutím a osvojením si Isardovej metodológie, tak ako sa zračí v jeho *Methods of Regional Analysis* (New York 1960). Ide predovšetkým o analýzu medzioblastných tovarových a peňažných tokov, o konštrukciu rozmanitých ukazovateľov, charakterizujúcich oblastné osobitosti (koeficient špecializácie, koeficient lokalizácie), o konštrukciu abstraktných ukazovateľov, charakterizujúcich oblastnú ekonomickú štruktúru (rozličné typy oblastných multiplikátorov), pričom sa autor neobmedzuje len na kritické zhodnotenie týchto nástrojov — na ktoré sa ostatne aj sám Isard díva vždy veľmi kriticky — ale skúma aj možnosti ich využívania v regionálnej analýze v SSSR. Ukazuje obmedzenosť možnosti ich použitia. Veľmi dôkladne sa zaoberá oblastnou a medzioblastnou štruktúrnou analýzou, skúma jej prednosti i nedostatky, no napokon dospieva k správne mu názoru, že ide o veľmi významný nástroj oblastnej a medzioblastnej analýzy, ktorá umožňuje rozpracúvať vnútorné vyvážené varianty národohospodárskeho plánu — prirodzene v oblastnom priereze — medzi ktorými možno potom urobiť optimalizujúcu voľbu.

Zo všetkých metód, ktoré autor skúma, najviac si cení oblastné a medzioblastné lineárne programovanie, o ktorom hovorí, že „zabezpečuje najracionálnejšie využívanie existujúcich zdrojov a postupné vylepšovanie daného rozmiestnenia výroby jeho systematickým približovaním k optimálnym variantom“ (str. 206). Prijíma ho aj ako adekvátny nástroj socialistického hospodárenia a plánovania. Napokon sa stručne zaoberá Isardovou metódou priemyselné-

ho komplexu a vyzdvihuje veľkú užitočnosť gravitačných a potencionálnych modelov, ktoré umožňujú osobitne prihliadať na aglomeračné úspory, čo ostatné modely neumožňovali.

Na mnohých miestach Pčelincevovej knihy sa v tej či onej obmene pri hodnotení jednotlivých nemarxistických teórií či ich súhrnu opakuje základná myšlienka, že tieto teórie si neuvedomujú historickú podmienenosť celého kapitalistického výrobného spôsobu, že z nich nevyplýva nevyhnutnosť zániku kapitalizmu, že kapitál premieňa aj objektívne technicko-ekonomické faktory na jednoduchý nástroj urýchlenia vlastného rastu a upevnenia triednej nadvlády (napr. str. 254) ap. Z toho potom vyplýva aj jeho celkovo odmietavý postoj k týmto teóriám.

Pokiaľ ide o metodologické nástroje nemarxistickej priestorovej analýzy, je už Pčelincevovo hodnotenie oveľa pozitívnejšie. Je to napokon aj pochopiteľné, celkom logické a možno s tým vo všeobecnej rovine aj súhlasí. Veď aj z iných ekonomických disciplín poznáme, že mnohé metodologické nástroje — najmä tie, ktoré bohato využívajú matematické a kvantitatívne metódy a v ktorých sa uplatňuje makroekonomický prístup — sa často v kapitalistickom výrobnom spôsobe prakticky ani nemôžu uplatniť, takže tvorcovia týchto metód vlastne pracovali už pre socializmus. V plnej miere to platí aj o metodologických nástrojoch oblastnej a medzioblastnej analýzy, o nástrojoch, ktoré sa zameriavajú na optimálne usporiadanie

ekonomického činnosti v priestore na úrovni národného hospodárstva alebo oblasti.

No aj pokiaľ ide o samu teóriu, uvedomuje si autor recenzovanej knižky, že u každého ekonomicko-geografického faktora treba rozlišovať medzi nemeniacim sa materiálnovýrobným obsahom a historicko-spoločenskou formou. „Rozmiestňovanie výroby ako nástroj hromadenia kapitalistického bohatstva sa rovnako silno odlišuje od rozmiestňovania ako prostriedku sporenia spoločenskou prácou, ako sa odlišuje napr. kapitalistické využívanie strojov od ich prirodzenej úlohy ako materiálnej podmienky oslobodenia práce“ (str. 255). Jednako u autora pri vzťahu k skúmaným teóriám prevláda polemicko-kritický tón, pri ktorom sa však azda až nad potrebnú mieru používajú silné slová, ako „bankrot“ (napr. str. 125), „kríza“, „krach“ a pod.

Vydanie Pčelincevovej knihy je v určitom zmysle udalosťou, pretože sa jej autor zaoberá veľmi aktuálnou problematikou, ktorá dlho bola nielen v SSSR, ale aj u nás poľom neoraným. Škoda, že autor „nedotiahol“ teoretickú časť až celkom do súčasnosti, tak ako to urobil s metodologickou časťou, a že neprihliadol na práce viacerých významných súčasných autorov okrem iného aj v oblasti tzv. regionálnej vedy. Jednako možno povedať, že kniha do značnej miery splnila svoju úlohu informovať o neznámych prácach a upozornila na možnosti ich využitia v podmienkach socializmu, najmä pokiaľ ide o metodológiu.

Rastislav Lacko

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

- Литвай Иван, В духе Октября за творческую разработку теоретических и практических проблем построения нового общества 689
- Габова Власта, Теоретическое завещание революционного поколения 699

Наука за рубежом

- Постышев Л., Трудовая теория стоимости и оптимальное планирование 724

Обзор

- Сенчак Михал, Пятьдесят лет советской экономики 742
- Ляшенко В. К., Проблемы развития социалистической собственности 756
- Учение В. И. Ленина об империализме и современность (О. Г.) 762

Рецензии

- В. Э. Шляпентох, Эконометрика и проблемы экономического роста — Ш. Адамец 771
- О. С. Пчелинцев, Экономическое обоснование размещения производства — Р. Лацко 772

CONTENTS

Articles

- Litvaj Ivan, In the Spirit of October for a Creative Processing of the Theoretical and Practical Problems Relative to Setting up a New Society 689
- Hábová Vlasta, A Theoretical Message of a Revolutionary Generation 699

Science abroad

- Postyšev L., A Working Theory of Value and Optimum Planning 724

Outlooks

- Senčák Michal, Fifty Years of Soviet Economics 742
- Ľašenko V. K., Developmental Problems of Socialist Ownership 756
- V. I. Lenin's Teaching on Imperialism and Present Times (O. H.) 762

Book Reviews

- V. E. Šlapentoch, Econometry and Problems of Economic Growth — Š. Adamec 771
- О. S. Pčelincev, Economic Foundations for Location of Production — R. Lacko 772

Autori článkov tohto čísla: Vlasta Hábová, Ing., CSc., vedecká pracovníčka Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Michal Senčák, Dr., vedúci Ekonomického laboratória Vysoké školy ekonomickej v Bratislave — V. K. Lašenko, CSc., starší vedecký pracovník Ekonomického inštitútu Akadémie vied USSR

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV — Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XV, 1967, číslo 8 — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. — Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/50-III/2. — Rozširuje poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 45,—, jednotlivé číslo Kčs 4,50. — © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967 — K-22*71569